

1919

Продовження¹

На час мирної конференції Дж. Уард одержав велику квартиру в „Крільйоні“, його білява секретарка, місс Вільямс, сиділа за конторкою в маленькій прийомній, а Мортон, його камердинер-англієць, подавав надвечір чай. Евеліна любила заходити в „Крільйон“ вечорами, повертаючися з роботи і про-ходячи попід арками вулиці Ріволі. У ветхих коридорах го-телю було повно американців, весь час прибували й від'їз-джали. У великому салоні Дж. Уарда Мортон, крадучись, подавав чай людям у мундирах і сурдутах, а в прокуреному папіросним димом повітрі було повно недоказаних анекдотів. Їй чарував Дж. Уард, одягнений у сірий костюм з шотланд-ського сукна, з незмінною складкою на штанях (він відмо-вився від мундира майора Червоного хреста) і їй подобалися його стримані приемні манери, що так пасували до заклопо-таного вигляду дуже занятої людини; його весь час кликали до телефона секретарка подавала йому телеграми й записки, іноді він зникав з кимнебудь в амбразурі вікна, що виходило на майдан Згоди, і пошепки розмовляв там про якісь важ-ливі справи, або одержував запрошення зайти на хвилинку до полковника Гауза; і все таки, коли він наливав їй шам-панського коктейлю, збираючись разом з усіма їти обідати, в ті вечори, коли він бував вільний від службових обов'яз-ків,— або запитував її, чи не хоче вона ще чашку чаю, Еве-ліна одну секунду почувала на собі прямий погляд хлоп'я-чих блакитних очей, що дивилися на неї з чудним, щирим і трохи насмішкуватим виразом; цей погляд дратував її. Їй хотілося узнати його краще; вона почувала, що Елеонора стереже його так, як кішка стереже мишу. Кінець-кінцем, казала сама собі Евеліна, вона не має на нього ніякого права. Та й не схоже на те, щоб між ними було щонебудь.

¹ Початок див. „Червоний Шлях“ №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 і 9 за цей рік.

Коли Дж. Уард був зайнятий, вони часто виходили в місто з Едгаром Роббінсом, що був ніби помічник Дж. Уарда. Елеонора не терпіла його, кажучи, що в його цинізмі є щось образливе, але Евеліні подобалося слухати його розмову. Він казав, що мир незабаром стане страшнішим, ніж війна; добре, — казав він, — що ніхто не запитує його думки про сучасне становище, а то він давно потрапив би за неї у в'язницю. Найулюбленіше місце Роббінса було кафе Фредді за Монмартром. Вони просиджували там цілі вечори в тісних, накурених кімнатках, тим часом як Фредді — людина з білою, як у Уота Уйтмена, бородою — грав на гітарі і співав. Іноді він напивався, і частував усіх за свій рахунок. Тоді його дружина, сердита жінка, що скидалася на циганку, виходила з задньої кімнати, лаяла його і галасувала. Публіка біля столів підводилася й декламувала довгі вірші про *La grand'route*, *La misère*, *L'Assassinat*, або співала старі французькі пісні на зразок *Les filles des Nanties*. Коли це не допомагало, всі присутні плескали в лад долонями. Це називалося — давати здачу. Фредді познайомився з ними, й зчиняв велику метушню, коли вони приходили. — „Ah, les belles Americains“. Роббінс задумливо сидів біля столика, п'ючи весь час калвадо, іноді розповідаючи ідкі анекдоти про останнє засідання мирної конференції. Він казав, що кафе — паршиве, калвадо — нікчемне, а Фредді — брудний, старий волоцюга; але чомусь він завжди охоче йшов туди.

Дж. Уард був там кілька разів: часом вони брали з собою якогось делегата з мирної конференції, і його страшенно вражала їхня обізнаність з внутрішнім життям Парижу. Дж. Уард захоплювався старими французькими піснями, але казав, що в цьому кафе йому завжди починає свербіти все тіло, і що тут, мабуть, є блохи. Евеліні подобалося спостерігати його, коли він слухав пісню, примружившись і відкинувши назад голову. Вона бачила, що Роббінс не цінить багатих можливостей, закладених у його натурі, і завжди обривала його, коли він починав говорити щонебудь саркастичне про „великий сир“, як він називав Дж. Уарда. Вона дотепала, що з боку Елеонори негарно було сміятися над такими дотепами, а надто раз Дж. Уард виявляє таку увагу до неї.

Коли Джері Бернгам повернувся з Вірменії й довідався, що Евеліна часто зустрічається з Дж. Уардом Мургаузом, він страшенно збентежився. Він запросив її поспідати з ним у „Медічі Гріля“ на лівому березі і весь час говорив на цю тему.

— Я ніколи не сподівався, Евеліно, що вас може принадити такий чванько, як він. Він же нічого собою не являє, він тільки нікчемний рупор... Слово честі, Евеліно, я зовсім не вимагаю від вас, щоб ви закохалися в мене, я знаю, що вам байдужісінько до мене, та й чи може бути інакше?.. Але, господи, якийсь газетний агент!

— Слухайте, Джеррі,— сказала Евеліна з набитим ротом,— ви ж добре знаєте, що я люблю вас... Мені дуже набридає, коли ви говорите так.

— Ви мене не любите так, як мені того хотілося б... але до біса з усім цим... Вам вина, чи пива?

— Замовте гарного бургундського, Джеррі, щоб зігрітися трохи... А хіба ви самі не написали статтю про Дж. Уарда?.. Я читала її в „Геральді“.

— Продовжуйте, товкмайте своє!.. Йй богу, Евеліно, присягаюся, що я покину цю нікчемну професію... Адже то була звичайнісінька, старомодна писанина, і я думав, що ви спробуете зрозуміти це. Йй же богу, це гарна риба.

— Чудова... але, Джеррі, не мені, а вам треба навчитися краще розуміти деякі речі.

— Не знаю, я думав, що ви не така, як інші буржуазні жінки, самі порядкуєте собою, і всяке таке інше.

— Покиньмо сваритися, Джеррі, давайте краще веселитися, адже ми в Парижі, війна скінчилася, сьогодні чудовий зимовий день, і все тут...

— Війна скінчилася, ще б пак,— грубо сказав Джеррі. Евеліна подумала, що з Джеррі їй дуже нудно, і виглянула у вікно на рум'яне зимове проміння, старий фонтан у стилі Медічі, і ніжне фіолетове мережево дерев за високою залізною огорожею Люксембургського саду. Потім вона глянула на червоне, напружене обличчя Джеррі, його кирпатий ніс, кучеряве, по хлоп'ячому хвилясте волосся, що починало братися сивиною; вона перехилилася через стіл і злегка поплескала його по руці.

— Я розумію, Джеррі, ви бачили таке, що я й не уявляю собі... Мабуть це мене збив з пуття Червоний хрест.

Він засміявся, налив їй ще трохи вина й сказав, відхнувши.

— Ви — диявольськи принадна жінка, Евеліно, я ще не зустрічав такої... але ви, як і всі жінки, поклоняєтеся силі; коли гроші — сила, ви поклоняєтеся грошам, коли слава — славі, коли мистецтво — ви без ума від мистецтва... Я думаю, що я не змінився, я тільки не так серйозно ставлюся до себе.

Евеліна підбрала губи й нічого не сказала. Їй враз стало холодно, страшно й самотно, і вона не могла придумати, що сказати. Джеррі проковтнув стакан вина й почав розповідати про те, як він покине свою роботу й поїде в Іспанію писати книгу. Він казав, що хоч він і позбавлений самоповаги, але бути газетним кореспондентом в ці дні — останнє діло. Евеліна сказала, що їй зовсім не хочеться повертатися в Америку, бо їй здається, що жити там після війни буде дуже нудно.

Випивши каву, вони пішли садом. Біля сенату кілька старих джентльменів грали в крокет в останньому промінні вечірнього сонця.

— Ах, ці французи — чарівні, — сказала Евеліна.

— Друге дитинство. — буркнув Джеррі.

Вони безцільно йшли вулицями, читаючи яснозелені та рожеві театральні афіші на кіосках, дивлячися на вітрини антикварних крамниць.

— Нам обом час на роботу, — сказав Джеррі.

— Я не піду, — озвалася Евеліна. — Я pozwоню й скажу, що застудилася й мушу лягти в постіль... Мабуть, я так і зроблю.

— Не треба, краще прогуляймо сьогоднішній день і побавмося як слід.

Вони зайшли в кафе напроти Сен-Жермен-де-Пре. Коли Евеліна повернулася від телефона, Джеррі підніс їй букет фіалок і замовив коньяк з сельтерською.

— Евеліно, давайте гуляти, — сказав він. — Мабуть, я таки протелеграфую сучим синам про свою відмову від роботи.

— Ви справді гадаєте, що вам слід це зробити, Джеррі? Адже це дає вам чудову нагоду побачити мирну конференцію — і все інше.

Через кілька хвилин вона залишила його й пішла додому. Вона не дозволила йому провести її. Проходячи повз вікно, де вони сиділи, вона зазирнула всередину: він якраз замовляв ще пляшку.

На базарі Бюссі під газовими ліхтарями було весело. Пахло свіжою зеленню, маслом, сиром. Вона купила кілька булочок на сніданок та трохи маленьких пирожних — на випадок, якщо хтонебудь прийде до неї пити чай. У її невеличкому, рожевобілому салоні було дуже захисно, брікети горіли в каміні. Вона закуталася в морський плед і лягла на диван.

Вона вже спала, коли брязнув дзвінок. Це були Елеонора та Дж. Уард, що прийшли запитати про її здоров'я. Дж. Уард був вільний цього вечора, і хотів провести їх в оперу на „Кастора і Поллукса“. Евеліна сказала, що почуває себе страшенно погано, але будьщобудь, піде з ними. Вона приготувала чай для них і побігла у спальню одягтися. Вона почувала себе такою щасливою, що не могла не мугикати, сідаючи до туалетного столика й дивлячися на себе в дзеркало. Її шкіра здавалася дуже білою, а на обличчі в неї був спокійний, таємничий вираз, що так подобався їй. Вона обережно злегка напмадила губи і вузлом стягла позаду волосся; волосся дратувало її, бо воно не вилося й було якогось непевного кольору; на хвилину їй захотілося залишитися дома. Потім Елеонора увійшла до неї з чашкою чаю в руці й сказала, що треба поспішати, аджеж їм доведеться ще поїхати до неї й почекати, поки вона теж одягнеться, а опера починається рано. У Евеліни не було справжнього вечірнього манто і їй довелося накинути старе пальто з кролячого хутра поверх вечірнього вбрання. В Елеонори вони знайшли Роб-

бінса, що чекав їх. На ній була візитка, що здавалася дуже непоказною. Дж. Уард був у мундирі майора Червоного хреста. Евеліна подумала, що він, мабуть, займався гімнастикою, бо його челюсть не випирала вже так з тісного, високого коміра, як раніше.

Вони нашвидку пообідали в „Піккарді“ і випили багато погано приготовлених коктейлів Мартіні. Роббінс та Дж. Уард були в доброму настрої, і весь час смішили їх. Евеліна зрозуміла тепер, чому їм так добре було вкупі. Вони запізналися в оперу, але там було чудово, всюди блищали канделябри та мундири. Місс Вільямс, секретарка Дж. Уарда, була вже в ложі. Евеліна подумала, як любо, мабуть, працювати для нього, і на мить боляче позаздрила місс Вільямс, навіть її профарбованому перекисом волосся і жвавій, холондній манері розмовляти. Місс Вільямс відкинулася назад і сказала, що вони пропустили найцікавіший момент, бо президент і міссис Вільсон щойно прибули в оперу, зустрінуті бурхливими оваціями; з ними прибув маршал Фош і здається, президент Пуанкаре.

В антракті вони насилу продерлися у набите, публікою фойє. Евеліна розгулювала з Роббінсом, зрідка ловила поглядом Елеонору та Дж. Уарда, і трохи заздрила їм.

— Тут спектакль куди кращий, ніж на сцені,— сказав Роббінс.

— Вам не подобається опера?.. мені вона здається чудовою.

— Звісно, якщо, наприклад, ви дивитеся на неї з професійної точки погляду..

Евеліна стежила за Елеонорою; її саме знайомили з французьким генералом у червоних штанах; цього вечора вона була по своєму прекрасна—якоюсь твердою, холодною красою. Роббінс хотів був провести їх крізь натовп до маленького бару, але їм довелося відмовитись від цього, надто багато людей було навколо. Роббінс ні з того ні з сього почав говорити про Баку та про нафтові справи.

— Кумедія та й годі,— казав він.—Поки ми сидимо тут і сваримося під головуванням шкільного вчителя Вільсона, Джон Буль загрибає собі майбутні світові запаси нафти.. щоб вони, бачите, не дісталися більшовикам. Вони захопили Персію і Месопотамію—і будь я проклятий, якщо тепер вони не підбираються до Баку.

Евеліні було нудно, вона думала сама собі, що Роббінс знову випив більше ніж слід; але тут задзвенів дзвінок.

Коли вони повернулися в ложу, в глибині її сидів художий чоловік у буденному костюмі, тихо розмовляючи з Дж. Уардом. Елеонора перехилилася до Евеліни й шепнула їй над вухо:—„Це генерал Гуро“. Світло погасло; глибока, урочиста музика примусила Евеліну забути про все. Ледве музика урвалася, Евеліна перехилилася до Дж. Уарда

і запитала його, як йому це сподобалося. — „Чудово“, — сказав він, і вона несподівано побачила в його очах сльози. Вона почала розмовляти про музику з Дж. Уардом та чоловіком у буденному костюмі; його ім'я було Расмуссен.

У високому, занадто пишно прибраному фойє було душно й тісно. Містеру Расмуссеніві пощастило відчинити вікно і вони вишли на балкон, звідки видно було довгі лінії вогнів, що розпливалися в дальньому кінці вулиці червоним, мигтючим туманом.

— От коли б мені хотілося жити, — мрійно сказав Дж. Уард.

— При дворі сонячного державця? — запитав містер Расмуссен. — Ні, там, мабуть, було занадто холодно взимку, а щодо водогону — то я ручуся, що він був у жакливого стані.

— Ах, то були чудові часи, — ніби не чуючи, сказав Дж. Уард.

Потім він обернувся до Евеліни.

— Глядіть, не застудіться... знаєте, вам слід би було одягтися.

— Як я вже казав, Мургауз, — сказав іншим тоном Расмуссен, — у мене є вірогідні відомості, що вони неспроможні утримати Баку без підмоги, а її вони не можуть одержати ні від кого, крім нас.

Знову продзвенів дзвінок і вони поспішили в ложу.

Після опери вони зайшли в Кафе „де Ла-Пе“ випити по стакану шампанського. Роббінса не було з ними, він провів місс Вільямс до готелю. Евеліна і Елеонора сиділи обабіч Дж. Уарда на м'якому дивані, а містер Расмуссен сидів перед ними на стільці. Він говорив більше за всіх, нервово ковтаючи серед розмови шампанське, або ж запускаючи пальці в своє колюче чорне волосся. Він був інженер „Стандарт Ойла“. Він розповідав про Баку, Могомарру та Моссул, про те, як Англо-Перська компанія та „Роял Детч“ ігнорують інтереси Сполучених Штатів на Близькому Сході, намагаючись накинути нам мандат на Вірменію, пограбовану турками до останньої стеблини, де не лишилося нічого, крім голодного населення, яке треба годувати.

Нам все одно доведеться годувати їх, — сказав Дж. Уард.

— Але, слухайте, треба щось зробити; якщо навіть президент настільки забув про інтереси Америки, що дозволяє британцям весь час дурити себе, то можна ж підняти громадську думку. Ми втрачаємо нашу першість у світовому виробстві нафти.

— Але справа з мандатами покищо не розв'язана.

— З усього видно, що британці збираються поставити конференцію перед доконаним фактом... мовляв, хто знайшов, той і хазяїн... але для нас було б краще, якби Баку дісталось французам.

— А як росіяни? — запитала Евеліна,

— Якщо взяти на увагу самовизначення націй, то росіяни не мають права на нього. Переважна більшість населення — турки та вірмени, — сказав Расмуссен. — Але, чорт візьми, мені здається, що краще було б, якби воно дісталось червоним, а не британцям. Звичайно, я не думаю, що вони довго протриматься.

— Так, у мене є певні відомості, що серед більшовиків стався розкол і що на протязі найближчих трьох місяців у Росії відновиться монархія.

Коли вони докінчили першу пляшку шампанського, містер Расмуссен замовив ще одну. Коли кафе закрилося, Евеліні вже дзвеніло у вухах.

— Давайте прогуляємо цю ніч, — сказав містер Расмуссен.

Вони взяли таксі й поїхали на Монмартр, в Аббатство; там танцювали й співали, всюди були військові мундири, і всі стіни були обвішані союзними прапорами. Дж. Уард запросив до танців спершу Евеліну, і в Елеонори був трохи кислий вигляд, коли їй довелося танцювати з містером Расмуссеном, який справді танцював дуже погано. Евеліна та Дж. Уард розмовляли про музику Рамо, і Дж. Уард знову сказав, що хотів би жити в часу Версальського двору. Але Евеліна сказала, чи може бути щонебудь більш захватне, як жити в Парижі саме тепер, коли просто під вашим носом переробляється вся карта Європи, і Дж. Уард відповів, що, мабуть, її правда. Вони погодилися, що оркестр справді занадто поганий, щоб танцювати під нього.

Потім Евеліна танцювала з містером Расмуссеном; він сказав, що вона дуже вродлива, і що йому не вистачає в житті гарної жінки; що він потратив усе своє життя на викорчовування лісів під золоті копальні та дослідження нафтоносних лупаків, і що все це йому осточортіло; і що раз Вільсон дозволяє британцям дурити себе і збирається віддати їм майбутні світові запаси нафти — і це в той час, коли ми виграли війну для них — то йому більше нічого робити.

— Хіба нічого не можна зробити, хіба ви не можете ознайомити публіку з своїми ідеями, містер Расмуссен? — запитала Евеліна, злегка прихилившись до нього. Божевільне шаманське вино запаморочувало їй голову.

— Це справа Мургауза, а не моя, та й з того часу, як почалася війна, ніякої громадськості взагалі немає. Публіка дуже охоче виконує все, що їй наказують; до того ж, вона так само далеко від нас, як і всемогутній бог... що нам треба зробити — так це дати зрозуміти ситуацію кільком верховодам. А Мургауз має доступ до них.

— А хто має доступ до Мургауза? — безтурботно запитала Евеліна.

Музика замовкла.

— Страшенно хотів би знати це, — тихо сказав Расмуссен тверезим голосом. — Може, ви?

Евеліна похитала головою і посміхнулася з стиснутими губами, як Елеонора.

Коли вони з'їли супу з цибулею та трохи холодного м'яса, Дж. Уард сказав:

— Ходім на Гору і попросимо Фредді зіграти нам кілька пісень.

— Я думала, що вам там не подобалося, — озвалася Елеонора.

— Мені й зараз не подобається, — сказав Дж. Уард, — але я люблю французькі пісні у виконанні Фредді.

В Елеонори був сердитий і сонний вигляд. Евеліні хотілося, щоб вона і містер Расмуссен пішли додому. Вона почувала, що Дж. Уард буде дуже цікавий, якщо вона зможе розмовляти з ним наодинці.

У Фредді було майже порожньо; в кімнатах було холодно. Вони не могли дістати шампанського, а замовлених лікерів ніхто не пив. Містер Расмуссен сказав, що Фредді нагадує йому одного знайомого шукача золота у горах Сангре-де-Крісто, і почав розповідати довгу історію про Долину Смерті, хоч його ніхто не слухав. Усі померзли; сонні і мовчазні, вони поїхали назад через Париж старим двоциліндровим таксомотором, що смердів цвіллю. Дж. Уард хотів кави, але всі кафе були вже закриті.

На другий день містер Расмуссен подзвонив на посаду до Евеліни і запросив її поспідати з ним. Вона насилу вигнала причину, щоб відмовитися. Після цього містер Расмуссен бував всюди, де була вона, надсилав їй квіти та квитки до театрів, возив її автомобілями на прогулянки, надсилав їй маленькі блакитні листи-телеграми з ніжними словами. Елеонора допікала їй новим Ромео.

Потім у Парижі виринув Поль Джонсон; він одержав стипендію у Сорбонні і часто приходив вечорами до неї на вулицю Бюссі, і сидів, мовчазно дивлячись на неї печальними очима. Він та містер Расмуссен сиділи в неї, розмовляючи про пшеницю та біржі, поки вона одягалася, щоб вийти у місто з кимнебудь іншим, звичайно з Елеонорою та Дж. Уардом. Евеліна бачила, що Дж. Уард зустрічається з нею так само охоче, як і з Елеонорою; це через те, — казала вона сама собі, — що в Парижі зараз дуже мало добре одягнених американських дівчат, і Дж. Уардові подобається всюди бувати з ними і мати їх коло себе, обідаючи з значними особами. Між нею і Елеонорою установилися холодні, нервово-саркастичні відносини, і тільки іноді, залишившись наодинці, вони розмовляли поміж себе як колись, висміюючи людей і всякі пригоди. Елеонора ніколи не пропускала нагоди поглузувати з її численних Ромео.

Й брат Джордж з'явився якось до неї на посаду з двома срібними капітанськими нашивками на плечах. Його діагональний мундир сидів на ній, як рукавичка, краги блищали, остроги дзвеніли. Він служив у „Інтеллідженс Сервіс“ при британській армії, і саме повернувся з Германії, де був тлумачем при штабі генерала Мак Ендрьюса. Він їхав у Кембрідж на весняну сесію, називав усіх йолопами та вікчемами, і казав, що їжа в ресторані, куди Евеліна водила його снідати, просто таки генеральська. Коли він пішов, сказавши на прощання, що її погляди — нічого не варті, вона заплакала. Виходячи з Червоного хреста того вечора й сумно думаючи про Джорджа, що став таким жадливим, обмеженим солдатом, вона зустріла під аркадами вулиці Ріволі містера Расмуссена; він ніс клітку з заводною канаркою. Це було чудело канарки і її заводили десь під кліткою. Вона махала крилами й співала. Він зупинив її на розі й примусив канарку співати.

— Я хочу послати її додому дітям, — сказав він. — Я розійшовся з дружиною, але дуже люблю дітей. Вони живуть у Пасадені... У мене життя склалося нещасливо.

Він запросив Евеліну зайти з ним у бар Ріца і випити коктейль. Там вони зустріли Роббінса у товаристві рудоволої журналістки з Сан-Франціско. Вони разом сіли до плетеного столика й випили александерса. Бар був набитий публікою.

— Яка користь з Ліги Націй, коли нею заправлятимуть Великобританія та її колонії? — кисло сказав Расмуссен.

— Хіба ви не думаєте, що будьяка ліга — краще, ніж нічого? — запитала Евеліна.

— Важить не те, як ми називаємо речі, а хто орудує ними, — сказав Роббінс.

— Це — дуже цинічне зауваження, — сказала каліфорнійка. — Тепер не час для цинізму.

— Саме тепер, — відказав Роббінс; — якби ми не були цинічними, нам усім довелось б покінчити самогубством.

У березні Евеліна одержала двохтижневу відпустку. Елеонора якраз збиралася їхати в Рим, щоб допомогти ліквідувати тамтешній відділ; вони вирішили виїхати одним поїздом і зупинитися на кілька днів у Ніцці. Їм треба було позбутися паризької вогкості, що проймала їх до кісток. Вона хвилювалася, як дитина, у той вечір, коли вони спакувалися й приготувалися їхати і взяли місце в спальному вагоні і одержали на руки командировочні посвідчення.

Містер Расмуссен нав'язався провести її, і влаштував великий обід у ресторані Ліонського вокзалу; але Евеліна була надто збентежена, щоб їсти; вона вдихала паровозний дим і думала про те, як вона вранці прокинеться у сонячній, теплій країні. Коли вони кінчали обідати, з'явився Поль

Джонсон; він сказав, що хоче допомогти їм з речами. Він загубив гудзик від своєї уніформи, і мав похмурий, збентежений вигляд, він сказав, що не хоче нічого їсти, але нервово випив кілька стаканів вина. І він і Расмуссен сиділи похмурі, як ніч, коли раптом з'явився Джеррі Бернґем, п'яний, як лорд, і з великим букетом троянд у руках.

— Ви хочете, щоб ми їхали в Ньюкестль з власним вугіллям, Джеррі, — сказала Евеліна.

— Ви не знаєте Ніцци... ви, мабуть, ще покатаєтеся там на коньках... креслитимете прекрасні восьмаки на льоду.

— Джеррі, — сказала Елеонора своїм холодним тихим голосом, — ви сплутали Ніццу з Санкт-Моріцем.

— Ви теж сплутаєте, — сказав Джеррі, — коли потрапите під холодний вітер.

Тим часом Поль і містер Расмуссен взяли їхні чемодани.

— Слово честі, краще вирушити зараз, — сказав Поль, нервово погойдуючи Евелінін несесер. — Вже час на поїзд.

Вони всі дремували через вокзал. Джеррі Бернґем забув купити квиток і його не пустили на платформу; він відстав від них, сперечаючися з контрольором, шукаючи по кишенях свій кореспондентський білет. Поль поклав речі в купе й похапцем потис руку Елеонорі. Евеліна зустрілася очима з його серйозним, ображеним, як у собаки, поглядом.

— Ви недовго там пробудете, правда? Часу залишилося мало, — сказав він.

Евеліна почула, що зараз поцілує його, але поїзд рушив. Поль почував геть. Містер Расмуссен встиг тільки подати їм у вікно кілька газет та троянди Джеррі, і журно помахав їм з платформи шляпою. Елеонора з полекшенням відкинулася на спинку дивана і аж зайшлася від реготу.

— Я не можу, Евеліно. Ти занадто смішна з своїми Ромео.

Евеліна теж не могла стриматися й засміялася. Вона нахилилася до Елеонори й поплескала їй по плечу. — Тепер давай розважатися, — сказала вона.

Удосвіта, коли Евеліна прокинулася й глянула у вікно, поїзд стояв на станції Марсель. Вона була незадоволена, їй хотілося зупинитися тут і оглянути місто, але Елеонора наполягала, щоб їхати просто у Ніццу, кажучи, що ненавидить бруд і морські порти. Але згодом, коли вони пили каву у вагон-ресторані, дивлячися у вікно на сосни, сухі горби та миси, що відтинали від Середземного моря блакитні затоки, Евеліна знову почула себе схвилюваною і щасливою.

Вони взяли в готелі гарну кімнату, й вийшли у холодні, сонячні вулиці, де товпилися поранені солдати та офіцери усіх союзних армій, і стали походити по Променад-дез-Англе, під сірими пальмами; Евеліна поступово відчувала, як її обіймає холодне розчарування. Вона одержала двохтижневу від-

пустку — і тепер хоче змарнувати її в Ніцці. Елеонора весь час була жвава й бадьора; вона запропонувала сісти за столик у великому кафе на майдані, де грав духовий оркестр, і замовити перед сніданком по чарці дюбонне. Вони довго сиділи там, дивлячися на мундири та юрби пишно одягнених жінок, що були не кращі, ніж всюди; потім Евеліна відкинулася на спинку стільця й сказала:

— І тепер, коли ми прибули сюди, любя, що нам у світі божому тут робити?

Наступного ранку Евеліна прокинулася пізно; вона встала неохоче, бо не знала, як їй збути день. Лежачи на ліжку й дивлячися на сонячні смуги на стінах, що проходили крізь віконниці, вона почула в сусідній кімнаті, де жила Елеонора, чоловічий голос. Евеліна завмерла, прислухаючись. То був голос Дж. Уарда. Коли вона встала й почала одягатися, серце їй билось. Вона саме натягала свою найкращу пару прозорих, чорних шовкових панчіх, коли до неї увійшла Елеонора.

— Як ти думаєш, кого я зустріла тут? Дж. Уард щойно приїхав сюди автомобілем, щоб провести мене до Італії... Він каже, що йому стало душно на мирній конференції, і він вирішив змінити повітря... Іди до нас, Евеліно, дорога, і випий з нами кави.

Вона не може стримати торжества в своєму голосі, до чого жінки дурні? — подумала Евеліна.

— Це славно, я зараз прийду, любя, — сказала вона якомога мелодійнішим голосом.

На Дж. Уардові був легкий костюм з сірої фланелі і ясно-блакитний галстук; обличчя його було рожеве від довгої подорожі. Він був у доброму настрої. Він доїхав від Парижу за п'ятнадцять годин, проспавши тільки чотири години після обіду в Ліоні. Вони випили силу гіркої кави з гарячим молоком, обмірковуючи дальший маршрут.

День був чудовий. Величезний „Паккард“ м'яко віз їх Карнізом. Вони поснідали в Монте-Карло, заглянули увечері в казино, і знову поїхали; чай вони пили у маленькій англійській чайній у Ментоні. Наступного дня вони поїхали у Грасс і оглянули парфюмерні фабрики, а ще через день вони посадили Елеонору на швидкий римський поїзд. Дж. Уардові треба було негайно повернутися в Париж. Евеліні здалося, що на тонкому, білому обличчі Елеонори був трохи розгублений вираз, коли вона дивилася на них крізь вікно спального вагона. Коли поїзд відійшов, Евеліна і Дж. Уард постояли ще трохи на платформі порожньої станції, де дим молочного плавав у сонячному промінні під скляним дахом; вони поглядали одне на одного трохи ніяково.

— Вона чудова жінка, — сказав Дж. Уард.

— Я дуже люблю її, — відказала Евеліна.

Йї голос здавався їй фальшивим.

— Добре було б і нам поїхати з нею.

Вони повернулися до автомобіля.

— Я зараз їду. Куди одвезти вас, Евеліно? В готель?

Евеліна знову відчула, що серце їй забилося.

— А що, як ми улаштуємо маленький сніданок перед вашим від'їздом? дозвольте мені запросити вас на сніданок.

— Це дуже мило з вашого боку... гаразд, я думаю, що це можна зробити, треба ж мені десь поснідати. Тут немає жодного пристойного ресторану до самого Ліону.

Вони поснідали у казино над водою. Море було дуже синє. У віддаленні мріли три парусники з латинськими парусами, вони пливли до порту. У скляному ресторані було тепло й радісно, і пахтіло вином та стравами, що шкварчали у маслі. Евеліні стало подобатися в Ніцці.

Дж. Уард випив більше вина, ніж звичайно. Він почав розповідати про своє дитинство у Вільмінгтоні, і навіть промимрив уривок з романсу, написаного ним у колишні часи. Евеліна була сама не своя. Потім він почав оповідати про Пітсбург і про свої погляди на капітал та працю. На десерт їм подали печених персиків з ромом; Евеліна безстрашно заговорила пляшку шампанського. Все йшло чудово.

Вони заговорили про Елеонору. Евеліна розповіла, як вона зустріла Елеонору в інституті мистецтв, як Елеонора була для неї єдиною близькою людиною в Чикаго, — єдина дівчина, яка справді цікавилася тим, що цікавило й Евеліну: про те, яка талановита Елеонора, і як добре вона вміє вести справи. Дж. Уард розповів, як багато вона значила для нього в тяжкі роки ускладнень з його другою дружиною Гертрудою у Нью-Йорку, і як люди не хотіли зрозуміти їхньої прекрасної дружби, що завжди була чиста від чуттєвості та розпусти.

— Її-право, — сказала Евеліна, раптом глянувши прямо у вічі Дж. Уардові, — я завжди думала, що Елеонора — ваша коханка.

Дж. Уард почервонів. Одну мить Евеліна боялася, що образила його. Він зібрав якось кумедно, по хлоп'ячому, зморшки навколо очей.

— Ні, слово честі — ні... я занадто багато працював у своєму житті, щоб звертати увагу на цей бік свого існування. Тепер люди інакше думають про всі ці речі.

Евеліна кивнула. Його яскравий рум'янець, здавалося, перекинувся на її обличчя.

— А тепер, — казав далі Дж. Уард, похмуро хитаючи головою, — мені за сорок, і вже занадто пізно.

— Чому занадто пізно?

Евеліна сиділа, дивлячися на нього, губи їй були трохи розтулені, щоки падали.

— Можливо, що нам справді треба було пережити війну, щоб навчитися жити,— сказав він.— Ми надто довго були заклопотані грішми та всякими матеріальними справами, потрібна була Франція, щоб показати нам, як жити. Де у Штатах можна знайти таку чудову атмосферу, як тут?

Дж. Уард замашним жестом обвів море, столики, де сиділа юрба яскраво одягнених жінок і чоловіків, одягнених у найкращі мундири, яскравий відблиск блакитного світла на стаканах та сріблі. Офіціант неправильно зрозумів його жест і догадливо поставив у відро для шампанського повну пляшку, замість порожньої.

— Йй-богу, Евеліно, ви така чарівна, що примусили мене забути про час і про поворот у Париж і про все на світі. Це те, чого мені не вистачало все життя, аж поки я не зустрівся з вами та Елеонорою... Звичайно, з Елеонорою все це було в іншому, вищому плані... Випиймо за Елеонору... прекрасну, талановиту Елеонору... Евеліно, жінки все життя були для мене великим надхненням, славні чарівні, ніжні жінки. Багатьма найкращими моїми ідеями я зобов'язаний жінкам, не безпосередньо, звичайно, а через духовну стимуляцію. Люди не розуміють мене, Евеліно,— зокрема деякі газетярі пишуть про мене іноді дуже гострі речі... що ж я сам — старий журналіст... Евеліно, дозвольте мені сказати, ви така чарівна і здається такою близькою... хвороба моєї дружини... бідна Гертруда... Я боюся, що вона ніколи вже не буде такою, як була... Бачите, це ставить мене у надзвичайно прикре становище; коли когось із її сім'ї призначать опікуном, то може статися, що сім'я Степлів вилучить з мого діла значну суму грошей... це призведе до великих труднощів... тоді мені доведеться відмовитися від своїх справ у Мексичі... чого не вистачає там нафтовій промисловості — так це, щоб хтонебудь з'ясував її погляди мексиканській публіці, американській публіці; моя мета полягала в тому, щоб домогтися великих прибутків, і зацікавити публіку...

Евеліна налила йому вина. Голова її трохи крутилася, але вона почувала себе чудово. Їй хотілося перехилитися через стіл і поцілувати його. Він казав далі, з стаканом у руці, так ніби він промовляв перед якимсь благодійним товариством.

— ... зацікавити широку публіку... все це мені довелося відкласти... коли батьківщина покликала мене... Мое становище в Парижі дуже тяжке, Евеліно... Вони оточили президента якоюсь китайською стіною... Я боюся, що його радники не розуміють всієї ваги публічності; не розуміють, як важливо інформувати публіку про кожний свій крок. Це великий історичний момент, Америка стоїть на роздоріжжі... Якби не ми, війна скінчилася б перемогою Германії, або вимушеним договором... А тепер наші любі союзники намага-

ються монополізувати за нашою спиною усі природні ресурси світу... Ви пам'ятаєте, що казав Расмуссен... Що ж, його правда. Президента оточено темними інтригами. Так, навіть керівники великих корпорацій не розуміють, що настав час пустити в хід гроші, кидати гроші, без ліку. За тиждень уся французька преса опинилася б у мене в кишені, якби в мене були відповідні ресурси; у мене є підстави гадати, що навіть в Англії можна було б дещо зробити, якби взятися за це як слід. До того ж всюди публіка стоїть за нас, їй осточортіла автократія і таємна дипломатія, вона готова вітати американську демократію, американські демократичні методи провадження справ при відкритих дверях. Єдиний спосіб для нас забезпечити мир для світу — це самим опанувати світ. Містер Вільсон не уявляє собі, які наслідки може дати кампанія в пресі, поставлена на наукову ногу... Три тижні я домагався в нього інтерв'ю, а в Вашингтоні я майже звав його Вудро... Тільки на його особистий заклик я, з великими жертвами для себе, покинув усі справи в Нью-Йорку, привіз сюди значну частину свого штату... а тепер... але, Евеліно, моя люба, я боюся, що загворив вас до смерті.

Евеліна пережилася до нього й потріпала його по руці, що лежала на окрайку столика. Очі їй сяяли.

— О, що ви, це чудово, — сказала вона. — Правда, гарно. Дж. Уард?

— Ах, Евеліно, я хотів би бути вільним і любити вас.

— А хіба ми не цілком вільні, Дж. Уард? Зараз війнний час... Всі оті міщанські умовності в питанні про шлюб — і все інше — така нудьга — правда?

— Ах, якби я тільки був вільний... Ходім на повітря, подихаємо трохи... Ми просиділи тут цілий день.

Евеліна будьщобудь хотіла заплатити за сніданок, і таки домоглася цього, хоч їй довелося віддати всі гроші, що були при ній. Вони обое трохи хиталися, коли виходили з ресторану, а Евеліні крутилася голова, і вона прихилилася до плеча Дж. Уарда. Він все тріпав її по руці, кажучи:

— Ну, ну, тепер ми трохи пройдемося.

О заході сонця вони обігнули бухту і в'їхали в Канін. — Так, так, нам треба зблизитися, — казав Дж. Уард. — Адже вам не хочеться залишатися тут самій, моя дівчинко? Може ви поїдете зі мною в Париж, і ми по дорозі зупинятимемося у мальовничих селах, дуже весело буде? Дуже можливо, що ми зустрінемося тут з кимнебудь із знайомих. Я відішлю штабну машинку і візьму місцеву, французьку... не варто ризикувати".

— Гаразд, а то в Ніцці мені дуже нудно.

Дж. Уард наказав шоферові їхати в Ніццу. Він залишив її в готелі, кажучи, що прийде до неї о половині десятої ранку, і що їй треба вночі добре виспатися. Вона відчула

себе страшенно знесиленою, коли він пішов; випила чашку холодного чаю, що відгонив милом, і що його подали їй у кімнату, і лягла спати. Лежачи в ліжку, вона думала про те, що вона поводить по-свинськи, і що тепер уже пізно відступати. Вона не могла заснути, її розбите тіло корчилось. Вона жакливо виглядатиме завтра, якщо не відпочине за ніч, як слід; вона встала і почала копирсатися в чемодані, шукаючи аспірін. Вона прийняла велику дозу аспіріну і знову лягла; вона була зовсім спокійна, але весь час бачила якісь обличчя, що вирізнялися з дрімотної каламуті і знову розтуманювалися, у вухах їй гули довгі фрази безглузвих розмов. Іноді перед нею вибруньковувалося з туману обличчя Джеррі Бернгема, поволі міняючись на обличчя містера Рамуссена або Едгара Роббінса, або Поля Джонсона, або Фредді Сірджента. Вона встала і довго ходила, тремтячи, по кімнаті. Потім вона знову лягла в постіль й заснула, і прокинулася тільки тоді, коли покоївка постукала в двері, кажучи, що її чекає якийсь джентльмен.

Коли вона зійшла вниз, Дж. Уард похажав на сонці перед дверима готелю. Довгий, низький італійський автомобіль стояв під пальмами біля клумби герані. Вони випили кави за залізним столиком перед готелем, розмовляли вони дуже мало. Дж. Уард сказав, що спинився у поганенькій кімнаті одного готелю, майже зовсім без удобств.

Слуга виніс чемодан Евеліни, і вони відразу рушили, роблячи по шістдесят миль на годину. Шофер гнав машину, як чорт, північний вітер завивав навколо них, посилюючись, коли вони спускалися до моря. Вони прибули в Марсель задубілі і припалі пилом, і на швидку проковтнули пізній сніданок у рибному ресторані над берегом старої гавані. У Евеліни знову крутилася голова від швидкої їзди, рвучкого вітру, куряви, виноградників, оливкових дерев, сірих скелястих гір, що пролітали повз автомобіль, відкриваючи іноді неначе випиляні шматочки аспідно-голубого моря.

— Все таки, Дж. Уард, війна жахлива річ, сказала Евеліна. — Але як гарно, що ми живемо в ці дні! Все, що було приховане, тепер виходить назовні.

Дж. Уард щось буркнув крізь зуби про ідеалізм і знову почав їсти рибний суп. Він бун не дуже балакучий сьогодні.

— Дома, — сказав він, — ніколи б не залишили кісток у рибі, як це роблять тут.

— Як ви гадаєте, що буде далі з нафтою? — знову почала Евеліна.

— Будь я проклятий, якщо я знаю, — сказав Дж. Уард. — Нам треба рушати, якщо ми хочемо потрапити на місце до ночі.

Дж. Уард послав шофера купити ще один плед, і вони щільно закуталися в нього, і забилися в задню частину авто-

мобіля, де був невеликий верх. Дж. Уард обняв Евеліну однією рукою і вкрив її пледом — „Тепер нам — як тому цуценяті у теплій хаті“, — сказав він. Обое захіхікали в затишку.

Коли автомобіль здирався покрученим шляхом на Ле-Бо, вітер був такий сильний, що тополі на курних рівнинах згиналися вдвоє. Натиск вітру зменшував швидкість автомобіля. Було вже темно, коли вони прибули у зруйноване містечко.

Вони були самі в готелі. В кімнатах стояв холод; обруб оливкового дерева, що горіли в камінах, зовсім не давали тепла, а коли в димар задував вітер, клочча сірого диму летіло в кімнату; але вони чудово пообідали й випили гарячого глінтвейну, який дуже підживив їх. Їм довелося одягти пальта, коли вони пішли у свою кімнату. Підіймаючись по сходах, Дж. Уард поцілував її за вухом і прошепотів: „Евеліно, люба моя дівчинко, ви примусили мене знову почувати себе юнаком“.

Дж. Уард давно вже заснув, а Евеліна все ще лежала біля нього з розплющеними очима, прислухаючись до вітру, що грюкав віконницями, свистів поза ріжками даху і вив десь далеко вниз над пустельною рівниною. У готелі пахло холодною, сухою курявою. Як вона не пригорталася до нього, вона не могла зігрітися як слід. Та ж сама риплива карусель облич, думок, уривків з розмов все крутилася й крутилася в її голові, плутаючи їй думки, не даючи їй заснути.

Вранці, коли Дж. Уард побачив, що йому доведеться митися з умивальника, він скривився й сказав „Сподіваюся, що ви нічого не матимете проти того, щоб обійтися покищо цим, моя люба дівчинко?“.

Вони переїхали через Рону, щоб поспідати в Німі, проминувши по дорозі Арль та Авіньйон, а потім знову повернулися до Рони і прибули в Ліон пізно вночі. Вони повечеряли в кімнаті, прийняли гарячу ванну, й знову почали пити гаряче вино. Коли офіціант забрав піднос, Евеліна кинулася на груди Дж. Уардові й почала цілувати його. Минуло багато часу, поки вона дала йому заснути.

Коли вони прокинулися вранці, йшов сильний дощ. Вони почекали кілька годин, сподіваючись, що він перестане. Дж. Уард був дуже заклопотаний, і весь час намагався зв'язатися з Парижем прямим проводом, але з того нічого не вийшло. Евеліна сиділа в темному салоні, читаючи старі числа „L'illustration“. Їй теж хотілося повернутися в Париж: Кінець-кінцем вони вирішили їхати.

Дощ поволі обернувся на мжичку, але шляхи були в поганому стані, і до вечора вони доїхали тільки до Невера. У Дж. Уарда почалася нежить і він весь час приймав хіну, щоб не застудитися. В Невері він взяв дві сумежні кімнати, з ванною посередині, так що цю ніч вони спали на різних ліжках. За вечерею Евеліна хотіла викликати його на розмову

про мирну конференцію, але він сказав: „Навіщо розмовляти про справи? Ми незабаром знову будемо в Парижі, давайте говорити про себе і про кожного з нас“.

Коли вони наблизились до Парижу, Дж. Уард почав нервуватися, у нього потекло з носа. Вони дуже добре поспідали у Фонтенебло. Звідти Дж. Уард поїхав поїздом, наказавши шоферові спершу відвезти Евеліну додому на вулицю Бюссі, а потім приставити його багаж у „Крільйон“. Евеліна почувала себе зовсім занедбаною, коли їхала сама через паризькі передмістя. Вона пригадувала, як вона хвилювалась, коли її провозили кілька днів тому на ліонському вокзалі, і вирішила, що вона справді дуже нещасна.

Другого дня вона, як завжди, пішла надвечер у „Крільйон“, у прийомній Дж. Уарда не було нікого, крім місс Вільямс, його секретарки. Вона глянула Евеліні прямо в обличчя таким холодним, ворожим поглядом, що Евеліна відразу подумала, що, мабуть, вона знає дещо. Вона сказала, що містер Мургауз дуже застудився й захворів на пропасницю, і що він не приймає нікого.

— Гаразд, я напишу йому маленьку записочку, — сказала Евеліна. — Ні, краще я подзвоню до нього згодом. Правда, це ідея, місс Вільямс?

Місс Вільямс сухо кивнула головою.

— Дуже добре, — відповіла вона.

Евеліна не поспішала йти.

— Бачите, я сама повернулася з відпустки... я повернулася на пару днів раніше, бо мені дуже хотілося оглянути околиці Парижу. Дуже погана погода, правда?

Місс Вільямс задумливо наморщила лоб і ступнула до неї. — Дуже... Це велике нещастя, що містер Мургауз застудився якраз тепер... У нас зібралося дуже багато невідкладних справ. Судячи по тому, що робиться на мирній конференції, ситуація може змінитися щохвилини, отже треба бути завжди насторожі... Ми вважаємо цей момент з усіх поглядів за дуже важливий... Дуже погано, що містер Мургауз зліг якраз тепер. Ми дуже тяжко це переживаємо, кожний з нас. А він переживає це жахливо.

— Мені дуже шкода, — сказала Евеліна. — Сподіваюся, що завтра йому покращає.

— Лікар каже, що покращає... Але це дуже нещасливий випадок.

Евеліна стояла, вагаючись. Вона не знала, що сказати. Потім вона помітила у місс Вільямс на брошці маленьку золоту зірку. Евеліні хотілося подружитися з місс Вільямс.

— Ах, місс Вільямс, — сказала вона, — я не знала, що ви втратили когось із близьких.

Обличчя місс Вільямс стало ще холоднішим і замкненішим, ніж звичайно. Здавалося, вона вишукувала, що сказати.

— Гм... мій брат був у флоті,— сказала вона й пішла до свого столика, й почала дуже швидко друкувати на машинці. Евеліна одну мить стояла на місці, стежачи за пальцями місс Вільямс, що мелькали над клавішами. Потім вона сказала кволо: „Ах, я так шкодую,“ — повернулася й вийшла.

Коли приїхала Елеонора з повним чемоданом старовинних італійських тканин, Дж. Уард був уже знову на ногах. Евеліні здалося, що Елеонора розмовляє з нею якось по новому холодно та саркастично. Коли вони приходили в „Крільйон“ пити чай, місс Вільямс майже не розмовляла з Евеліною, але дуже силкувалася бути привітною з Елеонорою. Навіть Мортон, камердинер, здавалося, так само відзначав від інших. Дж. Уард іноді потай тиснув їй руку, але вони ніколи більше не залишалися наодинці. Евеліна стала подумувати про поворот до Америки, але їй ставало страшно від самої думки, що їй доведеться знову повернутися у Санта-Фе, або взагалі почати знову жити так, як вона жила колись. Вона щодня писала Дж. Уардові довгі, безладні записки: вона скаржилася на своє нещасливе життя, але він ніколи не згадував про них, коли вони бачилися з ним. Коли вона якось запитала його, чому він ніколи нічого не пише їй, він швидко відповів: „я ніколи не пишу особистих листів“, і звернув розмову на щось інше.

Під кінець квітня у Парижі з'явився Дон Стівенс. Він покинув службу в Управлінні відбудівних робіт і через те був у цивільному. Він попросив Евеліну притулити його покищо, бо справи його були дуже погані. Евеліна боялася консьєржки, і що скажуть Елеонора та Дж. Уард про це, але вона була в такому розпачі та горі, що їй, кінець-кінцем, було все одно, отже вона сказала добре, вона притулить його, тільки хай він нікому не каже, де він зупинився. Дон увесь час картав її за її буржуазні погляди, казав, що після революції все це не матиме ніякого значення, і що робітники першого травня вперше продемонструють свою силу. Він примусив її читати „Юманіте“ і показав їй на вулиці Круаесан маленький ресторан, де було вбито Жореса.

Одного дня на посаду до неї прийшов високий, довгобразий юнак у якійсь особливій формі; це був Фредді Сірджент, він шойно дістав посаду у Допомозі Близькому Сходу. Він був страшенно радий, що їде в Константинопіль. Евеліна дуже зраділа йому, але, пробувши у його товаристві цілий день, вона побачила, що колишні розмови про театр, декорації, макети, колорит та форму вже не цікавлять її. Фредді був в екстазі від Парижу, маленьких дітей, що пускали човники на ставках у Садах Тюільрі, шоломів республіканської гвардії, що ескортувала короля та королеву Бельгії, які проїздили вулицею Ріволі, де він сам йшов з Евеліною. Евеліна сердилася й дорікала йому тим, що він зробився офіцером; він розповів

як один приятель, без його відому, записав його в маскувальну частину, хоч політика його ніколи не цікавила; він не встиг приступити до роботи, як війна вже скінчилася і його демобілізували. Вони хотіли умовити Елеонору пообідати з ними, але в неї весь час відбувалися якісь таємничі побачення з Дж. Уардом талюдьми з набережної д'Орсей, і вона не могла прийти. Евеліна пішла з Фредді в „Опра Комік“ на „Пелеаса“, але насилу висиділа до кінця, і мало не дала йому ляпаса, коли побачила, що він плаче. П'ючи заморожений помаранчовий оранжад у неаполітанському кафе, куди вони зайшли після вистави, вона страшенно збентежила Фредді, назвавши Дебюссі старою шляпою, і він похмуро одвіз її додому на таксі. В останню хвилину вона змилосердилася й спробувала бути ласкавою з ним; вона пообіцяла наступної неділі поїхати з ним у Шартр.

Було ще темно, коли Фредді з'явився по неї у неділю вранці. Вони вийшли з дому й сонно випили кави у старій жінки, що стояла з столиком у під'їзді будинка, розташованого на другому боці. У них ще лишалася година до поїзда, і Фредді запропонував піти до Елеонори й підняти її з ліжка. Він сказав, що мав на увазі поїхати в Шартр з ними обома; це нагадало б їм колишні часи, йому боляче думати, що життя розлучає їх. Отже вони сіли в таксі й поїхали на набережну Ла-Турнель. Але вони не знали, як їм увійти в будинок, бо вхід з вулиці був замкнений, а консьєржа не було. Фредді весь час сіпав за дзвінок, і нарешті француз, що жив на нижньому поверсі, вийшов до них у халаті — дуже сердитий — і впустив їх.

Вони заграюкали у двері Елеонори. Фредді гукав: „Елеоноро Стоддард, вставайте негайно і їдьмо у Шартр!“. Згодом у щілині дверей з'явилося холодне, біле, спокійне обличчя Елеонори над разючо синім халатом.

— Елеоноро, у нас лишається півгодини до Шартрського поїзда, таксі стоїть наготові біля дверей, і якщо ви не поїдете, ми всі будемо шкодувати до самої смерті.

— Але я не одягнена... зараз так рано.

— У вас досить чарівний вигляд, щоб поїхати так, як ви стоїте.

Фредді проліз у двері й схопив її в обійми.

— Елеоноро, ви мусите поїхати... Завтра увечері я їду на Близький Схід.

Евеліна пішла за ними у салон. Проходячи повз відхилені двері спальні, вона зазирнула туди, і зустрілася очима з Дж. Уардом. Він сидів, випроставшись, на ліжку, на ньому була піжама з яскраво синьою блямівкою. Він дивився їй просто у вічі своїми блакитними очима. Щось підказало Евеліні причинити двері. Елеонора помітила її рух.

— Дякую, любя,—холодно сказала вона;—там так неохайно.

— Ах, поїдьмо, Елеоноро! Невже ви забули добрі старі часи, як ота безсердечна Ганна? — лестиво й жалібно сказав Фредді.

— Дайте подумати, — сказала Елеонора, постукуючи себе по підборіддю загостреним нігтем білого вказівного пальця. — Я скажу вам, що я зроблю, любі. Ви вдвох ідьте собі своїм нудним поїздом, раз ви вже приготувалися, а я одягнуся й подзвоню до Дж. Уарда в „Крільйон“, чи не повезе він мене автомобілем. Потім ми разом повернемося до дому. Гаразд?

— Це було б дуже мило, Елеоноро, дорога, — тягучим голосом сказала Евеліна. — Блискучо... Я була певна, що ти поїдеш... Ну, нам пора. Коли ми розминемося, чекайте нас опівдні перед собором.. Згода?

Евеліна спустилася вниз як у тумані. Всю дорогу до Шартра Фредді печально дорікав їй за неувважність та збайдужіння до своїх старих друзів.

Коли вони прибули в Шартр, почався сильний дощ. Вони перебули в Шартрі понурий день. Кольорове скло, виняте для безпечності на час війни, ще не було вставлене. Під ливним дощем величезні святі дванадцятого століття мали мокрий, слизький вигляд. Фредді казав, що видовище чорної діви в печері, оточеної свічками, винагороджує їх за всі їхні поневір'яння, але Евеліна не погодилася з ним. Елеонора і Дж. Уард не приїхали.

— Куди їм їхати в такий дощ! — сказав Фредді.

Евеліні неначе аж полегшало, коли виявилося, що вона застудилась: і їй дома відразу доведеться лягти. Фредді довіз її додому дверей на таксі, але вона не пустила його до себе, боячися, що він наткнеться там на Дона.

Дон був дома; він дуже упадав коло неї, поклав її в постіль і готував для неї гарячого лімонаду з коньяком. У нього були повні кишені грошей, він щойно продав кілька статей, і їхав у Відень кореспондентом лондонського „Дейлі Геральда“. Він хотів виїхати відразу ж після першого травня... „Якщо тут не станеться нічого“ — значучо сказав він. Увечері він переїхав у готель, подякувавши їй за те, що вона притулила його, як старого товариша, хоч вона вже й не любить його. У квартирі стало порожньо після його від'їзду. Їй майже хотілося, щоб він залишився з нею. Вона лежала на ліжку, відчуваючи себе кволою і нещасною, і нарешті заснула, відчуваючи себе хворою, зляканою, самотньою.

Вранці першого травня, коли вона ще лежала в постелі, до неї прийшов Поль Джонсон. Він був у цивільному і виглядав молодим, тонким, милим, світловолосим, вродливим. Він сказав, що Дон Стівенс страшенно збентежив його, сьогодні маюť статися великі події, загальний страйк і таке інше. Він побуде біля неї, якщо Евеліна нічого не має проти.

— Я подумав, що краще мені скинути уніформу, і позичив у одного хлопця оцей костюм, — сказав він.

— Я, мабуть, теж застрайкую,— сказала Евеліна.— Мені так набрид Червоний хрест, що я готова кричати.

— Ййбогу, це було б чудово, Евеліно. Ми підемо погуляти по місту й подивимося на все... Я буду цілком спокійний, якщо ви будете зі мною... Я хочу сказати, що мені буде легше на душі, якщо я знатиму, де ви перебуваєте під час усіх цих ускладнень. Ви страшенно нерозважна, Евеліно.

— Знаєте, вам дуже до лиця цей костюм, Поль. Я ніколи ще не бачила вас у цивільному.

Поль зашарівся й ніяково засунув руки в кишені.

— Ййбогу, я був би дуже радий назавжди переодягтися в цивільне,— серйозно сказав він.— Навіть якби мені довелося знову працювати... Я ніякісінької користі не маю з цих сорбонських лекцій... Мабуть через те, що всі стали занадто нервові... і мені остогидло слухати про те, які німці мерзотники, це ж все, про що оті жаб'ячі професори здатні говорити.

— Гаразд, вийдіть звідси й почитайте книжку, а я тим часом встану... Ви не помітили чи у бабусі напроти є кава?

— Є!— гукнув Поль з вітальні, куди він вийшов, коли Евеліна висунула ноги спід ковдри.— Піти, принести вам?

— Будьте таким милим, принесіть... я беру там здобні булочки, масло... візьміть у кухні емальований молочник.

Перед тим, як одягатися, Евеліна глянула на себе в дзеркало. У неї були тіні під очима і перші ознаки зморшок навколо очей. Холодніша, ніж вогка паризька кімната, прийшла до неї думка про старість. Вона видалася їй такою близькою, що Евеліна раптом розридалася. Брудне від сліз обличчя старої відьми тужно виглядало з дзеркала. Вона міцно притиснула долоні до очей. „Ах, я так безглуздо живу“,— сказала вона вголос.

Поль повернувся. Вона чула, як він незграбно рухався у вітальні.

— Я забув сказати вам... Дон каже, що Анатоль Франс збирається взяти участь у демонстрації інвалідів війни... Я наалю кави, коли ви будете готові.

— Одну хвилинку!— гукнула вона, нахилившись над умивальником і хлюпаючи собі на обличчя холодною водою.— Скільки вам років, Поль?— запитала вона, виходячи з спальні, одягнена, усміхнена, почувуючи, що вона виглядає чудово.

— Вільний, білий, а років двадцять один... краще пиймо каву, поки вона не вихолола.

— На вигляд вам менше, ніж ви кажете.

— О, я досить дорослий, щоб все розуміти,— сказав Поль, густо почервонівши.

— Я на п'ять років старша за вас,— сказала Евеліна.— О, як мені не хочеться старітися!

— П'ять років нічого не значать,— пролебедів Поль.

Він так нервувався, що налив собі кави на штани.

— Ах, чорт, це такий прикрий випадок,— пробурчав він.
— Я вмиць висушу вас,— сказала Евеліна, і побігла по рушник.

Вона посадила його на стілець, стала перед ним навколiшки й почала терти йому стегно. Поль сидів нерухомо, червоний, мов буряк, з стиснутими губами. Не встигла вона закінчити, як він уже скочив на ноги.

— Ну, ходім на вулицю, подивимося, що там робиться. Я дуже хотів би знати, що й до чого.

— Ви хоч би подякували,— озвалася Евеліна, дивлячись на нього знизу.

— Дякую, їйжебогу, це страшенно мило з вашого боку, Евеліно.

На дворі було як у неділю. Кілька крамниць у бокових вуличках були відкриті, але їхні залізні заслони були наполовину спущені. День був сірий. Вони пішли Сен-Жерменським бульваром, зустрічаючи по дорозі силу людей, що прогулювались у своїх святкових костюмах. Тільки коли повз них проскакав ескадрон республіканської гвардії, в блискучих шоломах з трикольоровими перами, вони відчули, як тривожно в місті.

На другому боці Сени було більше народу, і там всюди стояли невеличкі групи жандармів.

На перехресті кількох вулиць вони побачили гурт старих чоловіків у робочих блузах, з червоним прапором і плакатом: єднання робітників—запорука загального миру. Роз'їзд республіканської гвардії наскочив на них з шаблями наголо, поблискуючи на сонці шоломами. Люди побігли, дехто з них притиснувся до дверей будинків.

На великих бульварах роти французьких солдатів у сталевих касках та брудноголубих шинелях стояли навколо поставлених у козли рушниць. Юрби на вулицях, проходячи вітали їх, і всі здавалися добродушними і веселими. Евеліна й Поль уже порядком стомилися; вони ходили цілий ранок. Вони почали радитися, де б їм поснідати. А тут іще почався дощ.

Проходячи повз Біржу, вони зустріли Дона Стівенса, що саме ходив з телеграфу. Він був сердитий і стомлений. Він був на ногах з п'яти годин.

— Якщо вони збираються бунтувати, якого біса вони не роблять цього вчасно, ще поки можна посилати телеграми?.. Так я бачив як поліція гнала Анатолія Франса на майдані Д'Альма. Я написав би про це кореспонденцію, якби не ця клята цензура. Дуже серйозні справи в Германії... Я думаю, що там щось трапиться.

— Чи трапиться щонебудь у Парижі, Дон?— запитав Поль.

— Звідки я можу знати... Кілька хлоп'ят розламали ґрати навколо дерев і кидали їх на поліцію на проспекті Мажента...

Вернем там живе, він каже, що в кінці майдану Бастилії є барикади, але, будь я проклятий, коли я піду туди, не поснідавши... Та я й не вірю в це... Я мало не падаю. А що ви, пара буржуа, робите на вулиці в такий день?

— Сій, товаришу робітник, не стрілай,— сказав Поль, підносячи вгору руки.

— Почекай, поки ми дістанемо чогонебудь поїсти,— засміялася Евеліна. Вона подумала, що Поль їй подобається куди більше ніж Дон.

Вони ходили під мжичкою по безкінечних бокових вуличках і нарешті знайшли маленький ресторан, звідки чулися голоси й пахло їжею. Вони пірнули під напівспущену залізну заслону на дверях. Там було темно, всюди сиділи шофери таксі і робітники. Вони втиснулись на край мармурового столика, де два старих чоловіки грали в шахи. Нога Евеліни притиснулася до Поля. Вона не рухалася; тоді він почервонів і трохи відсунув стілець. „Вибачте“,— сказав він.

Вони їли печінку з цибулею; Дон забалакав з старими чоловіками, він розмовляв по-французьки з помилками, але швидко. Вони сказали, що молодь зараз нікуди не годиться, в старовину, виходячи на вулицю, вони вивертали каміння з бруку, хапали поліцаїв за ноги і стягали з коней. Сьогодні очікують загального страйку; що ж вони зробили?... Нічого... кілька халамидників покидали каміння, та розбито одне вікно в кафе. Хіба так треба боронити свободу та гідність трудящих? Старі чоловіки знову взялися за шахи. Дон поставив їм пляшку вина.

Евеліна сиділа позаду, майже не чуючи їхньої розмови, роздумуючи, чи не зайти їй увечері до Дж. Уарда. Вона не бачила ні його, ні Елеонори з того недільного ранку, та вона не дуже й турбувалася цим. Вона думала, чи одружиться з нею Поль, і як ото мати цілу купу маленьких дітей, таких самих по лошачному пухнастих, як і він. Їй подобалося сидіти в цьому маленькому, темному ресторані, де пахло кухнею, вином та „капоралордінером“ і слухати Дона, що викладав Полеві закони революції.— „Коли я повернуся додому, я, мабуть, трохи поблукаю по Америці, наймусь батраком, або стану на якусь іншу роботу, і взагалі сам до всього придивлюся,— сказав нарешті Поль.— Зараз я ні чорта не знаю, тільки те, що люди кажуть“.

Вони поснідали й сиділи допиваючи вино: раптом вони почули американську говірку.

Два американських військових поліцаї ввійшли в ресторан і пили біля цинкового прилавка.

— Не розмовляйте по-англійськи,— прошепотів Поль.

Вони сиділи нерухомо, силкуючись якомога більше бути схожими на французів, поки дві уніформи хакі не зникли. Тоді Поль сказав...

Ну й злякався ж я... Чортового батька вони пустили б мене, якби спіймали без уніформи... Це значило б для мене вулицю Сент-Анн — і прощай Париж.

— Куди ж пак, бідний хлопчику, вони розстріляли б вас удосвіта, — сказала Евеліна. — Ви йдіть просто додому й переодягніться в уніформу... Мені все одно треба піти на деякий час у Червоний хрест.

Дон провів її до вулиці Ріволі. Поль чимдуж дременув іншою вулицею додому, щоб одягти уніформу.

— По моему, Поль Джонсон — страшенно милий хлопець. Де ви його знайшли, Дон? — сказала Евеліна байдужим голосом.

— Він трохи простий... таке собі необлизане щеня... Я думаю, він хороший хлопець... Я спізнався з ним, коли його транспортна частина стояла біля нас на Марні... Потім він одержав це тепленьке місце у Службі зв'язку і тепер вчиться в Сорбоні... Богом присягаюся, це йому дуже до речі... Він досі вірить у чорногоза.

— Він, мабуть, походить з тих самих місць, що й ви?.. я хочу сказати — в Америці.

— Атож. Його батько — власник великого елеватора у якомусь провінціальному містечку, чи що... дрібний буржуа... нікчемне оточення... Проте, він непоганий хлопець... Великий сором, що він досі не читав Маркса, це трохи зміцнило б його світогляд. — Дон кумедно скривився. — Це стосується й до вас, Евеліно, але вас я давно вважаю за безнадійну. Прикраса, що не дає користі.

Вони зупинилися й розмовляли на розі під аркадою.

— Ах, Дон, всі ваші ідеї здаються мені такими нудними, — почала вона.

Він перебив її.

— Ну, поки, ось їде автобус... Мені не слід би їздити на штрейкбрехерському автобусі, але до Бастії надто далеко, щоб іти пішки.

Він поцілував її.

— Не сердьтеся на мене.

Евеліна помахала рукою.

— Веселіться у Відні, Дон!

Він стрибнув на приступку автобуса. Востаннє Евеліна побачила його, коли кондукторка намагалася скинути його геть, бо автобус був повний.

Вона пішла на посаду і прибрала такого вигляду, ніби вона там сиділа з самого ранку. За кілька хвилин до шостої вона пішла в „Крільйон“ і піднялася вгору, щоб побачитися з Дж. Уардом. Там все було по старому, місс Вільямс сиділа холодна й жовтоволоса, за своєю конторкою. Мортон крадькома роздавав чай та м'яке печиво. Дж. Уард жваво розмовляв з якоюсь особою в коротенькій візитці, стоячи в амбра-

зурі вікна, напівсхований важким драпуванням кольору шампанського; Елеонора, у перлово-сірому вечірньому вбранні, що його Евеліна ніколи попереду на ній не бачила, весело щебетала з трьома молодими штабними офіцерами перед каміном. Евеліна випила чашку чаю, побалакала про щось з Елеонорою, потім сказала, що їй треба бути в іншому місці, й пішла.

Проходячи через прийомну, вона зустрілася поглядом з місс Вільямс. Вона зупинилася на мить біля її конторки.

— Заняті, як завжди, місс Вільямс,— сказала вона.

— Краще бути занятою,— відповіла та.— Це одвертає від зла... Мені здається, що в Парижі люди марнують дуже багато часу... Я ніколи не думала, що є таке місце, де люди можуть так довго сидіти без роботи,

— Французи цінять своє дозвілля, більше ніж все інше.

— Дозвілля — хороша річ, коли вміти його використати, але це громадське життя забирає в нас так багато часу... Люди приходять снідати, а залишаються аж до вечора; я просто не знаю, що нам робити... все це ставить нас у дуже важке становище.

Місс Вільямс суворо подивилася на Евеліну.

— Я думаю, що у вас у Черзоному хресті тепер не дуже багато роботи — правда місс Гетчінс?

Евеліна ласкаво засміялася.

— Ні, ми тепер живемо, як нам хочеться, як французи.

Вона пішла через широке асфальтове поле майдану Згоди, не знаючи гаразд, що їй робити з собою, і повернулася до Єлісейських Полів, де саме зацвітали каштани. Загальний страйк ніби закінчувався, бо на вулицях вже було кілька таксі. Вона сіла на лаву, і якийсь суб'єкт у сурдуті, схожий на труп, присів поруч і спробував познайомитися з нею. Вона підвелася й пішла так швидко, як тільки могла. На Круглому Майдані їй довелося зупинитися, щоб пропустити загін французької кінної артилерії з двома семидесятип'ятиміліметровими. Схожий на труп суб'єкт опинився біля неї; він простяг їй руку, а другою підняв злегка шляпу так ніби вони були старі знайомі. — „Ах, як це нудно“, — пробурчала вона й сіла на візника, що стояв біля тротуару. Їй здалося, що чоловік теж хотів сісти поряд з нею, але він тільки стояв і похмуро дивився вслід їй, поки фіякр їхав за гарматами, так ніби він належав до полку... Приїхавши додому, вона приготувала собі какао на газовій плиті й самотньо лягла з книжкою на ліжко.

Наступного вечора, повернувшись додому, вона знайшла Поля, що чекав її, оягнений у новеньку уніформу, в блиску начищених тупоносих ботинках.

— Слухайте, Поль, у вас такий вигляд, ніби ви тільки що вийшли з механічної пральні.

— Один мій товариш служить сержантом у цейхгаузі... він видав мені нове обмундирування.

— У вас просто такі несказанно прекрасний вигляд.

— Ви маєте на увазі себе, Евеліно?

Вони пішли на бульвари й пообідали в „Ноель Пітера“, сидючи на жовторожевих плюшевих диванах серед помпейських колон, під акомпанімент ковзної музики скрипок. Поль одержав місячний оклад і харчові, і почував себе дуже добре. Вони розмовляли про те, що вони робитимуть, коли повернуться в Америку. Поль сказав, що його тато хоче, щоб він служив у конторі зернового маклера в Мінеаполісі, але він хоче спробувати щастя в Нью-Йорку. Йому здається, що молодому хлопцеві треба перепробувати всього, перше ніж взятися до чогось певного, щоб виявити свої здібності. Евеліна сказала, що вона не знає чого їй хочеться. Їй не хочеться займатися тим, чим вона займалася раніше, це вона твердо знає; можливо, вона назавжди залишиться в Парижі.

— Досі мені не дуже подобалося в Парижі, — сказав Поль. — Але тепер, коли я зустрічаюся з вами, мені дуже подобається.

Евеліна подратувала його:

— Що ви: адже ви, здається, нічим не виявили ще своєї прихильності до мене.

— Але, їйжебогу, Евеліно, ви знаєте так багато, і бачили так багато. Ви страшенно добрі, що взагалі дозволяєте мені заходити до вас, слово честі, я буду вдячний вам ціле своє життя.

— Ах, я хотіла б, щоб ви не були таким... Я ненавижу скромних людей, — сердито вирвалось у Евеліні.

Вони продовжували їсти мовчки. Вони їли спаржу, посипану тертим сиром. Поль ковтував кілька разів вина, дивлячись на неї німим забитим поглядом, що так не подобався їй.

— Ах, мені хочеться розважитися трохи сьогодні, — сказала вона трохи згодом. — Я була така нещасна цілий день, Поль... Я розповім вам про це колинебудь... ви знаєте, буває таке почуття, ніби все, за що ви не візьметесь, кришиться у вас у руках.

— Гаразд, Евеліно, — сказав Поль, ударивши кулаком по столу. — Підбадьоримося й погуляймо як слід.

Коли вони пили каву, оркестр загравав польку і публіка почала танцювати поміж столами, заохочувана вигуками скрипаля „ах, польк-а, а-а-а-х“. Весело було дивитися на літніх людей, що крутилися поміж столами під блискучим поглядом здорового офіціанта-італійця, який, здавалося, думав, що нарешті веселість знову повертається в Париж. Поль і Евеліна забули про все, і спробували теж танцювати польку. Поль був дуже незграбний, але в його обіймах вона все таки почувала себе краще, забувала страшне почуття самотності, що так гнітило її.

Коли полька трохи уляглася, Поль оплатив солідний рахунок і вони вийшли рука-в-руку, тісно тулячись одне до одного, як усі паризькі коханці, і гуляли травневого вечора по бульварах, де пахло вином, гарячими булочками та дикими суніцями. Голови в них були легкі. Евеліна весь час сміялася.

— Ну, ну, погуляймо ж як слід,— іноді шепотів Поль, неначе для того, щоб підбадьорити себе.

— Я тількищо подумала, що сказали б мої друзі, якби побачили мене на бульварі підруку з п'яним солдатом,— сказала Евеліна.

— Ні, слово честі, я не п'яний,— сказав Поль.— Я можу випити багато більше, ніж ви думаете. І я нізачо більше не залишуся в армії, навіть якщо з цієї мирної конференції нічого не вийде.

Ах, мені все одно,— сказала Евеліна.— Мені все одно, що б не трапилось.

Вони почули музику в іншому кафе й побачили тіні танцівників, що пропливали за вікном на другому поверсі.

— Хотім туди,— сказала Евеліна.

Вони увійшли й піднялися сходами у танцювальний зал— довгу кімнату, повну дзеркал. Евеліна сказала, що хоче рейнвейну. Вони довго вивчали картку; нарешті, насмішкувато позирувши скося на Поля, вона запропонувала взяти *Liebefrauentisch*¹.

Поль почервонів.

— Я хотів би мати *Liebe frau*,— сказав він.

— А може вона у вас є... по одній у кожному порту?— озвалася Евеліна.

Поль похитав головою.

Коли вони почали танцювати знову, Поль тримав її дуже міцно. Він не здавався вже таким незграбним.

— Я останнім часом почуваю себе дуже самотньою,— сказала Евеліна, коли вони знову сіли.

— Ви,— самотня?.. Адже за вами бігає вся мирна конференція, і весь Американський експедиційний корпус... Дон казав мені, що ви — небезпечна жінка.

Вона знизала плечима.

— Звідки знає Дон? Може статися, що і ви теж небезпечний, Поль.

Коли вони знову почали танцювати, вона притулилася щоким до його щоким. Коли музика замовкла, в нього був такий вигляд, ніби він от-от поцілує її, але він цього не зробив.

— Це найпрекрасніший вечір у моєму житті,— сказав він.— Я хотів би, щоб вам справді було цікаво зустрічатися зі мною.

— Можливо, що ви таки зумієте зацікавити мене, Поль... Ви здається, здібний учень... Ах, ні, ми робимо дурниці...

¹ „Молоко коханої жінки“ — марка вина.

Я ненавиджу кокетувати та фліртувати... Можливо, що мені хочеться неможливого... А може мені хочеться одружитися й мати дитину.

Поль був у замішанні. Вони сиділи мовчки, і стежили за танцівниками. Евеліна бачила, як молодий французький солдат нахилився й поцілував у губи маленьку дівчину, що з нею він танцював; вони танцювали і цілувалися. Евеліна позаздрила тій дівчині.

— Випиймо ще трохи вина, — сказала вона Полеві.

— Ви гадаєте? Гаразд, сто чортів, адже ми гуляємо!

Сідаючи в таксі, Поль був зовсім п'яний, сміявся й тискав її. Опинившись в темряві таксі, вони відразу ж почали цілуватися. Евеліна на хвилинку відштовхнула Поля.

— Поїдьмо краще на вашу квартиру, — сказала вона. — Я боюся нашої консьєржки.

— Гаразд... але у мене страшенно тісно, — сказав Поль, хіхикаючи.

— Але сумніви геть, нам кожна зморшка горя завдає.

Проминувши звернуті на них сердиті очі старого чоловіка, що видавав ключі у Полевому готелі, вони полізли, хитаючись, довгими, холодними, покрученими сходами вгору і увійшли у маленьку кімнатку, що виходила у двір.

— Якщо вам стане сил, заживете ви славно, — сказав Поль, махаючи руками, коли замкнув і засунув двері.

Знову почався дощ; падаючи на скляний дах двору, він шумів, як водоспад. Поль кинув свій кашкет і френч у куток кімнати і з блискучими очима підійшов до неї.

Ледве вони лягли на ліжко, як він заснув, поклавши голову їй на плече. Вона вислизнула з ліжка, щоб вимкнути світло та відчинити вікно, і потім притулилася, тремтячи, до його тіла, що було тепле й м'яке, як у дитини. Дощ лив надворі на скляний дах. У будинку десь було замкнене цуценя, воно вищало й весь час гавкало. Евеліна не могла заснути. Щось вищало у ній всередині, як замкнене цуценя. Вона побачила у вікні темний шпиль даху та димарі на тлі бляклого пурпурового неба. Нарешті вона заснула.

Наступний день вони збули вкупі. Вона подзвонила в Червоний хрест і сказала, що вона хвора, як звичайно, а Поль зовсім забув про Сорбонну. Вони просиділи цілий ранок у блідому сонячному промінні в кафе біля Мадлен, складаючи плани свого дальшого життя. Вони доможуться, щоб їх відіслали додому при першій можливості, знайдуть собі роботу в Нью-Йорку і одружаться. Поль вільного часу буде готуватися на інженера. У Джерсі-Сіті є фірма, що торгує зерном та фуражем, то приятелі його батька, і він знає, що йому дадуть там посаду. Евеліна могла знову відкрити своє декоративне ательє. Поль був щасливий і самовпевнений, і вже втратив свій винуватий вигляд. Евеліна весь час говорила собі, що в

ньому є дещо, що вона любить його, що з Поля можна дещо зробити.

Решту травня вони прожили досить легковажно. За кілька днів вони витратили весь свій заробіток, і їм довелося столуватися у маленьких табльдот-ресторанах, де було повно студентів, робітників та дрібних службовців; вони купували абонементні книжки, по два та по два з половиною франка за обід. Якимсь у неділю в червні вони вибралися у Сен Жермен і пішли лісом. У Евеліни почалися напади мlosti та слабості, і їй довелося кілька разів лягати на траву. У Поля був страшенно стурбований вигляд. Нарешті вони добулися до маленького селища над берегом Сени. Сена текла прудко, від надвечірнього світла на ній плавали зелені та бузкові смуги, вона майже заливала низькі береги, облямовані лавами високих тополь. Вони переїхали на другий бік пороном, де біля весел працював дід, і Евеліна назвала його Батьком Часом. Посеред ріки вона сказала Полеві.

— Знаєш, що зі мною Поль? У мене буде дитина.

Поль зідхнув і свиснув.

— Так... я не мав цього на увазі... Мабуть, я мерзотник, що не одружився з тобою до цього... Ми відразу ж одружимося... Я з'ясу, яким чином можна одержати в Американському експедиційному корпусі дозвіл на шлюб... Нічого, все гаразд, Евеліно... але їйжебогу це міняє всі мої плани.

Вони зійшли на берег і пішли через Конфлан до залізничної станції, щоб сісти на паризький поїзд. У Поля був стурбований вигляд.

— Гаразд, а хіба це не міняє так само й моїх планів? — сухо сказала Евеліна. — Це все одно, що проплисти Ніагару в бочці, от що це таке.

— Евеліно, — серйозно сказав Поль з сльозами на очах, — що мені зробити, щоб допомогти тобі?.. Слово честі, я зроблю все, що зможу...

Поїзд засвистів і з гуркотом під'їхав до платформи. Вони так заглибилися в свої думки, що ледве помітили його. Залізши в купе третього класу, вони мовчки сиділи там, випроставшись, одне проти одного; їхні коліна торкалися; вони дивились у вікно на паризькі передмістя, не бачачи їх, не мовлячи жодного слова. Нарешті Евеліна вимовила здавленим голосом: — „Мені хочеться мати маленького хлопчика, Поль, нам доведеться зазнати всього“. Поль кивнув. Вона більше не бачила його обличчя. Поїзд увійшов у тунель.

КІНОХРОНІКА XXXIII

СКОРОЧЕННЯ СВІТОВОГО ВИДОБУТКУ ПЛАТИНИ

JE SERAIT CRIMINEL DE NÉGLIGER LES INTÉRÊTS FRANCAIS
DANS LES BAIKANS
САМОГУБСТВО У ТЮРМІ

в цьому місяці розподіл прибутків у Об'єднанні сигарних ма-
газинників да в 167 долларів на пай, тобто 501 доллар на старі
акції, що на них теперішні власники акцій одержують 27%
на пай, як про це сповіщалося свого часу. На протязі війни
і миру об'єднання зберегло і навіть збільшило свої дивіденди.

ШІСТЬОХ ЗАТРИМАНО НА ВЕРХНЬОМУ ПОВЕРСІ

*Як же на фермі ви вдержете їх
Коли Париж вони бачили*

якби для Уолл-Стріт був потрібний договір, іншими словами
якби ділові кола країни справді хотіли знати, якою мірою ми
скомпромітовані в справах, що не обходять нас, навіщо б
тоді їм було підкупати всяких балакунів та аферистів, з яких
складається почет містера Вільсона в Парижі?

СОЮЗНИКИ ЗАКЛИКАЮТЬ МАДЯРІВ СКИНУТИ УРЯД БЕЛА КУНА

ТАЄМНИЦЯ СИНЬОЇ БОРОДИ — ЗАГАДКОВЕ ЗНИКНЕННЯ
ІІ ЖІНОК

*Як ви пустите їх на Бродвей
Де доказ не стихав,
Де гульбища*

на протязі вечора бульвари являли надзвичайне видовище.
Тераси майже всі кафе були покинуті, а столи та стільці були
прибрані з них. У деяких кафе відвідувачів впускали поодино
і їм usługовували офіціанти, що залишилися вірними своєму
обов'язкові, але все таки познімали передники

ПАРИЖ КРИТИКУЄ ВИМОГИ ГЕДЖАСУ

щоб не виявити завчасно своїх намірів, вирішено розформу-
вати про людське око деякі частини, насправді ж всі ці ча-
стини передають в розпорядження Колчака.

„ІНДУСТРІАЛЬНІ РОБІТНИКИ СВІТУ“ ВАЖИЛИ
НА ЖИТТЯ ВІЛЬСОНА

ЗНАЙДЕНО 10.000 МІШКІВ ГНИЛОЇ ЦИБУЛІ

БАГАТИЙ ГРОМАДЯНИН РОЗБИВСЯ НА СМЕРТЬ, УПАВШИ З СХОДІВ

туман сховав канонерку, ледве вона відійшла від пристані, але Президент і далі махав шляпою та усміхався, тим часом як канонерка наближалася до „Георга Вашингтона“.

ДІМ МОРГАНА

Я приручаю душу свою спасителеві, — писав Джон Пірпонт Морган у своєму заповіті, — з цілковитою певністю, що, урятувавши її й обмивши своєю коштовною кров'ю, він піднесе її безгрішною до престолу мого небесного отця, і я благаю моїх дітей підтримувати й боронити, ризкуючи всім і цілковито жертвуючи собою, святу доктрину повного очищення від гріхів пролітою за нас кров'ю Ісуса Христа, і тільки нею.

і в розпорядження Дому Моргана, в особі його сина, він передав,

померши в Римі в 1913 році,

контроль над морганівськими підприємствами в Нью-Йорку, Парижі та Лондоні, над чотирма національними банками, трьома трестами, трьома компаніями страхування життя, десятима залізницями, трьома трамвайними компаніями, однією компанією експресів, міжнародним торговим пароплавством.

владу за принципом взаємодтримки переплечених правлінь над восьма іншими залізницями, сталюю корпорацією

СШ, Загальною Компанією Електрики, Американським телефоном і телеграфом, п'ятьма найбільшими галузями промисловості;

переплетені ланцюги Морган - Стільман - Бекерівського об'єднання підтримували кредит, як почіпний міст, тринадцять процентів світового банківського капіталу.

Найперший Морган, що заснував трест, був Джозеф Морган, власник готелю у Гартфорді, Коннектикут... Він організував кілька ліній поштових карет і скупив акції Етнівської фірми страхування життя під час паніки, викликаной однією з великих Нью-Йоркських пожеж у 1830 роках;

син його Юніус пішов його слідом; він спершу торгував мануфактурою, а потім став компаньйоном Джорджа Пібоді, Массачузетського банкіра, що заснував у Лондоні величезне страхове й торгове підприємство і зробився приятелем королеви Вікторії;

Юніус одружився з дочкою Джона Пірпонта, бостонського проповідника, поета, ексцентрика і аболіціоніста: і їхній найстарший син,

Джон Пірпонт Морган, прибув у Нью-Йорк, щоб розбагатіти; він одержав освіту в Англії, відвідував школу у Веве, виявив себе чудовим математиком у Гетингенському університеті;

дряглий, похмурий, двадцятилітній юнак, він приїхав якраз перед панікою 57 року.

(війна, біржові паніки, банкрутства, військові позики, це ж сприятлива погода для Дому Моргана).

Коли загриміли гармати коло форту Семтер, Морган підробив трохи грошей на перепродажу забракованих мушкетів армії Сполучених Штатів і вперше дався взнаки на фондовій біржі нижнього Нью-Йорку; золото давало більше прибутку, ніж рушниці; громадянська війна перестала цікавити його.

Під час Франко-Пруської війни Юніус Морган випустив величезну позику для французького уряду в Турі.

У той же час молодий Морган боровся з Джей Куком та Німецько-єврейськими банкірами у Франкфурті за консолідування американського воєнного боргу (він страшенно не любив німців або євреїв).

Паніка 75 року зруйнувала Джей Кука і зробила Дж. Пірпонта Моргана головним круп'є Уолл-Стріту; він вступив у компанію з філадельфійськими Дрекселлями й побудував Дрекселівський будинок, де він просидів тридцять років у своєму скляному кабінеті за письменим столом, червоновидий і зухвалий, курячи великі чорні сигари, або, коли йшлося про важливі події, розкладаючи пасьянс „відлюдник“ у вузотрішньому кабінеті, він славився своєю скупістю на слова, Так або Ні, і своєю манерою раптом нападати на відвідувача, і своїм характерним жестом руки, що означав: яка мені буде користь з цього?

У 77 році Юніус Морган пішов на спочинок: Дж. Пірпонт домігся, щоб його вибрали членом Ради директорів Нью-Йоркської Центральної Залізниці, і спустив на воду перший „Корсар“. Йому подобалось плавати яхтами, і щоб гарненькі актриси звали його командором.

Він заснував родильний притулок на Стюївесент-Сквері і любив ходити до Церкви св. Георгія і насамоті співати там гімни у вечірній тиші.

Під час паніки 93 року, з немалим зиском для себе,

Морган урятував скарбницю Сполучених Штатів; золото зникло, країна розорилася, фермери вили про срібний стандарт, Грувер Клівленд і весь його кабінет ходили по блакитному залу в Білому Домі, неспроможні щось вирішити, у Конгрессі виголошувалися промови, а тим часом золотий запас танув у відділах скарбниці; біднота голодувала; армія незадоволених ішла на Вашингтон; Грувер Клівленд довго не

міг примусити себе закликати представників уолл-стрітських грошових магнатів; Морган сидів у своїх апартаментах у Арлінгтоні, курячи сигари і розкладаючи пас'янс відлюдника, аж поки президент нарешті послав по нього; у нього був цілком готовий план припинення золотої геморрагії.

Після цього все, що казав Морган, виконували; коли Карнеджі продався, він заснував Стальний Трест.

Дж. Пірпонт Морган був упертий, запальчастий чоловік, з маленькими чорними, як у сороки, очима і гузкою на носі; він дозволяв своїм компаньйонам запрацьовуватися до смерті над розробленням всіх деталей банківської рутини, а сам сидів у своїй задній конторі і курив чорні сигари; коли треба було щось вирішити, він казав Так або Ні, або обертася спиною і знову сідав за свій пас'янс.

Що різдва його бібліотекар читав йому „Різдвяну пісню“ Дікенса по Діккенсовому рукопису.

Він кохався у канарках та пекінських собачках і любив катати на яхтах гарненьких актрис. Кожний новий „Корсар“ був кращий від попереднього.

На обіді в короля Едуарда він сидів по праву руку від його величності; він обідав tête-à-tête з кайзером; йому подобалося розмовляти з кардиналами або з папою, і він не пропускав жодної конференції єпископів єпископальної церкви; Рим був його улюблене місто.

Він любив виборні страви, старі вина, гарненьких жінок, прогулянки на яхтах, любив переглядати свої колекції, часом беручи до рук якусь табакерку, прикрашену самоцвітами, й дивлячися на неї своїми сорочими очима.

Він зібрав колекцію автографів французьких правителів, йому належали скляні ящики, повні Вавілонських дощечок, печатей, печаток, статуеток, бюстів.

гальсько-римської бронзи. меровінгських самоцвітів, мініатюр, годинників, шпаларів—фарфору, клинописних написів, картин усіх старих майстрів—голландських, італійських, фламандських, іспанських, рукописних евангелій та апокаліпсисів, творів Жан-Жака і листів Плїнія Молодшого.

Його агенти купували все, що було дорогого або рідкого, або що мало на собі відблиск державства, він наказував усе приносити до нього й пильно дивився на речі своїми сорочими очима. Потім їх запаковували у скляні ящики.

За рік до смерті він піднявся великим парусником вгору по Нілу, і згаяв багато часу, оглядаючи великі колони Карнакського храму.

Після паніки 1907 року та смерті Гаррімана, його головного супротивника у справі фінансування залізниць, він за-

лишився правителем Уолл-Стріта, наймогутнішим приватним громадянином світу;

старий чоловік, стомлений від пишноти, розбитий подагрою, він зволив з'явитися у Вашингтон, щоб відповісти на запитання комісії Педжо під час обслідування грошових трестів: так, я зробив те, що здавалося мені найкориснішим для країни.

Його держава була так чудово побудована, що смерть його в 1913 році майже зовсім не відбилася на біржах світу; порфіра перейшла до його сина, Дж. П. Моргана,

що виховувався у Гротоні та Гарварді і водився з англійськими вельможами, щоб стати більш конституційним монархом: Дж. П. Морган пропонує...

В 1917 році союзники позичили мільярд дев'ясот мільйонів долларів за посередництвом Дому Моргана; ми поїхали за океан обстоювати демократію та прапор;

і наприкінці Мирної конференції фраза Дж. П. Моргана пропонує мала силу над сімдесят чотирма мільярдами долларів.

Дж. П. Морган — мовчазний чоловік, не схильний висловлюватися публічно, але підчас великого сталюого страйку він написав Гері: сердечно вітаю з обстоюванням непідлеглості підприємств правилам профспілок; як ви знаєте, я цілком погоджуюся з вами. Я вірю, що тут ідеться про американські принципи свободи, і що вони переможуть, якщо ми твердо обстоюватимемо їх.

(Війни і біржові паніки,
кулеметний вогонь і підпали,
банкрутства, військові позики,
голод, воші, холера і тиф
це ж сприятлива погода для Дому Моргана).

КІНОХРОНІКА XXXIV

„Grand Prix de la Victoire“¹, розіграний учора в п'ятдесят другий раз, був подією, що надовго залишиться в пам'яті всіх присутніх, бо за всю історію класичних бігів ніколи ще Лоншан не являв такого блискучого видовища

*Бережіть домашнє вогнище
Скоро хлопці прийдуть додому*

ЛЕВІАФАН НЕ МОЖЕ ВИЙТИ В МОРЕ
БІЛЬШОВИКИ СКАСУВАЛИ ПОЧТОВІ МАРКИ
У НЬЮ-ГЕВЕНІ АКТОР ОТРУЇВСЯ ГАЗОМ

¹ Великий приз перемоги.

КРОВ НА ОДНОДОЛАРОВІЙ КРЕДИТЦІ ПОКИ ХОЧЕТЬСЯ НАМ

ПОТАШ — ПРИЧИНА ЗРИВУ ПЕРЕГОВОРІВ

СМЕРТЬ МАЙОРА

ПОМИЛКОВО ОТРУЇВСЯ ПОРОШКОМ ВІД ТАРАКАНІВ
безпорядки та пограбування вилилися в нечуваний по своїй
жорстокості погром. За два чи три дні від Львівського
гетта залишилися купи димних руїн. Самовидці вважають,
що польські солдати вбили більше як тисячу євреїв — чоловіків,
жінок і дітей
ви знаєте мій погляд на пиво, — сказав Брісбен, шукаючи
підтримки

*Хоч далеко зайшли хлопці
Але хочеться їм додому
Серед хмар непривільних — там
Срібний провіток світить нам*

ПРЕЗИДЕНТ НАГАДУЄ ПРО МЕРТВИХ ЛИСТ, ЩО ВИКРИВАЄ ЗАМАХ БОМБІСТІВ

у своїх попередніх трьох інтерв'ю Еміль Дін, змалював від-
носини між компаніями „Рояль Детч“ і „Стадант Ойль“, як
боротьбу за контроль над світовими ринками, тимчасово
припинену війною. — „Основні фактори, — сказав він, — це
заздрість, невдоволення, підозра“. Надзвичайний промисловий
розвиток нашої країни з часів громадянської війни, при-
єднання нових територій, розвиток природних ресурсів,
швидкий приріст населення — все це сприяло утворенню ба-
гатих великих і несподіваних маєтностей. Чи є така мати,
такий батько, така дівчина, такий родич або приятель кого-
небудь з двох мільйонів наших хлопців, що воюють на чу-
жині, хто подякує богу за те, що Уолл-Стріт віддав Черво-
ному хресту свого Г. П. Девідсона?

ЗЛОДІЯ, ЩО ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ, ВБИТО

*Бережіть домашнє вогнище
Скоро хлопці прийдуть додому*

ФОТО - ОКО (39)

Денне світло впливає з рум'яної тиші млосно пульсуючи
завмирає у моїй солодкій пітьмі червоно поширюється у теп-
лій крові тепло й солодко обважнюючи повіки потім вибухає
безмірно синє, жовте, режеве
сьогодні Париж рожеве проміння туманіє на хмарах на
плямах рябих як яйце вільшанки маленька сирена прониз-

ливо гуде дрімотно гуркоче вуличний рух стукає по каменю таксі верещать жовтий колір потішає крізь відчинене вікно Лувр підносить свою самовпевнену сіророжеву кам'яну архітектуру поміж Сеною та небом

і упевненість Парижа.

буксирне судно блискуче зеленочервоне змагається проти течії, тягнучи три чорні лаковані під червоне дерево баржі на вікних палубних будиночків, зелені віконниці мережевні завіски і горщики розквітлої герані щоб пройти під мостом товстому чоловікові у синьому довелося спустити на палубу невеличку чорну трубу

Париж входить у кімнату в очах служниці в теплій округлості її грудей під сірою сорочкою в пахощах цюрію в каві з пригорілим молоком у глянсові що хрустить на булочках-підківках з маленькими мазками дуже смачного несолоного масла у жовтій сорочці книги що наполовину затуляє приємне обличчя мого друга.

Париж 1919 року.

Paris-mutuel

колесо рулетки що обертається навколо Ейфелевої башти червоний квадрат білий квадрат мільйон долларів мільярд марок більйон карбованців baisse du franc або мандат на Месопотамію

Cirque Médrano біги з перепонами урочистість віолончелей що їх настроюють на естраді у Залі Гаво гобої і тріангль la musique s'en faut de moi каже стара маркіза побрязкуючи діамантами виходячи з Стравінського, але гнідий жеребець не взяв бар'єра і ми втратили всі свої гроші

la peinture напроти Мадлен Сезан Пікассо Модільяні
Nouvelle Athènes

la poesie маніфестів завжди свіжобарвистих на кіосках та лозунгів надряпаних крейдюю на спинках піссуарів L'Union de travailleurs fera la paix du monde

революція навколо кругойдучої Ейфелевої башти революція що палить наші діаграми останнього року числа злітають з календаря ми оновимо сьогодні все рік 1-й сьогодні сонячний ранок першого дня весни, ми ковтаємо каву хлюпаємо на обличчя водою натягаємо одяг збігаємо вниз виходимо цілком прокинувшись у перший ранок першого дня першого року.

КІНОХРОНІКА XXXV

ЗА ВІЧНУ СЛАВУ ФРАНЦІЇ

*Через Рейн перейшов німецький солдат
Парлеву*

німців розбито під Ригою. Вдячні парижани вітають маршалів Франції

*Через Рейн перейшов німецький солдат
Він подобав вино й любив бігати
Сюди-туди парлеву*

ЖІНКА ГІРКО СКАРЖИТЬСЯ НА ПІДСТУПИ СУПЕРНИЦІ

прибуття Вільсона у Вашингтон викликало замішання. Великий мітинг страйкарів в околицях Парижу. Розгром кафе і бомби на вулицях Фіуми. Підвищення цін на м'ясо в Парижі Il se-rait dangereux d'augmenter les vivres. Кров Бетмана Гольвега кипить. Таємничі сили затримують антибільшовицький похід

У ЗМОВАХ ПОМІТНА РУКА ГУННІВ

*Ах мадемуазель із Армантьєра
Парлеву*

*Ах мадемуазель із Армантьєра
Парлеву*

*Сорок років промисла без —
Сюди-туди парлеву*

останній день у Ла-Болле позначився катастрофами; організовані робітники та службовці скористалися з нагоди, щоб натиснути на непередбачених до змін підприємців

ПОКЛАВ ВІНОК НА МОГИЛУ ЛАФАЄТА

померла найбагатша у світі негритянка. Юрба озлоблених солдатів штурмувала дортуари Ієля. Золото у Кіеві.

НАТИСК НА БЕРЛІН ПОСИЛЮЄТЬСЯ

*Він її на ліжко до себе взяв
І ах він дівоцтво її зламав
Сюди-туди парлеву*

УКЛАДЕННЯ МИРУ НЕ ВИКЛИЧЕ ЗНИЖЕННЯ ЦІН КАЖУТЬ ДІЛЬЦІ

САМОГУБСТВО В КОНТОРІ

СУЧАСНА СИНЯ БОРОДА—ЖЕРТВА МЕЛАНХОЛІЇ

це не хто інший, як генерал Мінус, офіцер колишнього російського імператорського генеральського штабу, що командував при Керенському Мінським військовим округом. Па-

рижські поліцаї загрожують приєднатися до страйку, дозволяють їм посилати у Францію бочки з таємничим написом *Mistelles*. Кажуть, що один спекулянт за тиждень одібрав щось із п'ять мільйонів франків чистого прибутку

*Вона перші три місяці прогуляла
а на другі три місяці пухнути стала
Сюди-туди параву*

величезні фінансові ресурси, краще застосування їх і сировинні багатства Америки допоможуть французькому генієві відновити і збільшити індустріальну могутність Франції. Побралися за руки серед прекрасної місцевості. Чудові шляхи, прегарні готелі і чудова кухня роблять Ліон гідним 45 паралелі, що перетинає його. При його великих мінеральних ресурсах його очікує надзвичайно блискуче майбутнє. Кожний, хто втрутиться в дії муніципалітету, буде розстріляний на місці,— зауважив майор Оле Гансон. Сам він маленький чоловічок, але з великими ідеями, великим розумом, великими надіями. При першій зустрічі з ним вражає його схожість з Марком Твенном.

РІЧАРД ЕЛСВОРТ СЕВЕДЖ

Дік і Нед почували себе дуже непевно того ранку, коли вони побачили плавучий маяк Файр-Айлендс. Дікові не хотілося й думати про те, як він зійде на берег у божій країні без копійки і з призовною комісією в перспективі, а до того він ще й не знав, як поставиться до цього мати, і це дуже мучило його. Нед скаржився тільки на заборону спиртних напоїв на час війни. Обидва були трохи нервові від випитого за час подорожі коньяку. Вони пливли аспідно-зеленим мілким морем Лонг-Айленда; тепер порятунку вже не було. Важкий туман на заході, потім низькі, схожі на ящики, будинки, що неначе були затоплені водою, потім біла смуга Рокевейського узбережжя; бутафорські залізничні колії Коні-Айленда; густозелені літні дерева та сірі дерев'яні будинки з білою оздобою на Стейт-Айленді; все це надсадливо нагадувало їм домівку. Коли до пароплава підійшло еміграційне судно, Дік дуже здивувався, побачивши Гайрем Гелсі Купера в хакі та крагах, що ліз сходами. Дік запалив папіросу, намагаючись прибрати тверезого вигляду.

— Мій хлопчику, я такий радий бачити вас... Ваша мати і я... гм...

Дік перебив його, щоб представити Недові. Містер Купер, що був у мундирі майора, взяв його за рукав і відтяг трохи далі на палубу.

— Краще одягніть уніформу перед висадкою.

— Гаразд, сер, але, здається, вона трохи притерта...

— Тим краще... Ну, мабуть там справжнє пекло... ніколи залицятися до музи, га? Ви поїдете у Вашингтон зі мною сьогодні вночі... Ми дуже турбувалися за вас, але тепер це все минуло... Я раптом зрозумів, який я самотній, старий чоловік. Слухайте, мій хлопчику, ваша мати — дочка генерал-майора Елсворта, чи так це?

Дік кивнув.

Звичайно ж, вона його дочка, адже моя дорога дружина була його племінницею... Гаразд, біжіть одягніть уніформу і пам'ятайте, розмовлятиму я...

Переодягаючись у стару Нортон-Гарджесівську уніформу, Дік думав про те, як швидко постарівся містер Купер, міркував, як би попросити його позичити п'ятнадцять долларів, щоб оплатити рахунок у буфеті.

Нью-Йорк у вечірньому промінні мав чудно-самотній, порожній вигляд; гаразд, тут він дома. На всіх входах до Пенсільванського вокзалу стояли полісмени та поліційні агенти у цивільному, вимагаючи призовні картки у всіх юнаків, що не мали на собі уніформи. Біжучи з містером Купером на поїзд, він помітив гурт людей, що стояли з пригнобленим виглядом у кутку, затиснуті лавою спітнілих фараонів. Коли вони сіли на свої місця у салон-вагоні конгресійного поїзда, містер Купер витер хусткою обличчя.

— Ви зрозуміли, чому я сказав, щоб ви одягли уніформу. Ну, мабуть там було справжнє пекло?

— Іноді було дуже погано, — сказав ненароком Дік. — А проте мені не хотілося повертатися.

— Я знаю, що вам не хотілося цього... Ви не сподівалися побачити вашого старого ментора в мундирі майора... щож, всім нам треба зараз докладати зусиль. Я в закупному департаменті артилерійського постачання. Бачите, начальник відділу особистого складу в нас — генерал Сайкс; виявляється, що він служив разом з вашим дідом. Я розповів йому про вас, про те, що ви були на двох фронтах, що знаєте мови і... що ж, звичайно, він дуже зацікавився... Я гадаю, що ми відразу ж дістанемо для вас посаду.

— Містер Купер, — пробурмотів Дік, — це надзвичайно люб'язно з вашого боку... ви страшенно добрі, що так цікавитесь мною.

— Мій хлопчику, я просто не знав, наскільки мені не вистачає вас... наших балачок про музу та про древніх... поки ви не поїхали.

Голос містера Купера утонув у гуркоті поїзда. — Ну, тепер я дома, — якийсь внутрішній голос весь час казав Дікові.

Коли поїзд зупинився на Західному Філадельфійському вокзалі, у вагоні чути було тільки гудіння електричних вентиляторів. Містер Купер перехилився до Діка й поляскав його по коліну.

— Тільки одну річ ви повинні пообіцяти мені... ніяких балачок про мир, доки ми не виграємо війну. Коли настане мир, тоді можна буде трохи внести його і в наші вірші... Тоді настане пора для всіх нас працювати для вічного миру... Щодо того маленького інцидента в Італії... він не має ніякого значення... Забудьте його... Ніхто ніколи не чув про нього.

Дік кивнув; його сердило те, що він червоніє. Ніхто з них не мовив і слова аж поки офіціант не пройшов через вагон, гукаючи: „Обід зараз буде готовий у вагон-ресторані попереду“.

У Вашингтоні (тепер ти дома,— якийсь голос казав весь час у голові Діка) містер Купер мав кімнату у „Вілларді“, де він примістив Діка на канапці, бо готель був повний і другої кімнати ніде не можна було знайти. Закутавшись у простирadlo, Дік почув, як містер Купер навшпиньки підійшов до канапки і став біля нього, важко дихаючи. Він розплющив очі і посміхнувся. „Прекрасно, що ви знову дома... спить спокійно“,— і він знову повернувся до ліжка:

Наступного ранку його представили генералові Сайксу:— Це юнак, що хоче служити своїй країні,— бундючно сказав містер Купер,— як служив їй його дід... Він, дійсно, був такий нетерплячий, що пішов воювати, випередивши свою країну, і вступив на санітарну службу до французів, а пізніше до італійців“. Генерал Сайкс був маленький дідок з світлими очима і орлиним носом; він був майже зовсім глухий.

— Так, Елсворт був чудний хлопець, ми разом з ним відбули кампанію проти Ієронімо... Ах, старий захід!.. Мені було всього чотирнадцять під Геттісбургом, і, сто чортів, я не думаю щоб він там взагалі був. Ми пройшли так само і через Вест Пойнт після війни, бідний старий Елсворт... Так ви понюхали пороху, мій хлопчику, га?

Дік зашарівся і кивнув.

— Бачите, генерал,— гукнув містер Купер,— він гадає, що, йому потрібна якась... ге... відповідальніша робота, ніж та що її він виконував на санітарній службі.

— Так, панове, сміливий юнак без місця... Ви знаєте Ендрюса, майоре...

Генерал щось писав на бюварі.

— Одведіть його до полковника Ендрюса з цією запискою, і він улаштує його, встановить його кваліфікацію і таке інше... Ви розумієте... Бажаю щастя, мій хлопчику.

Дік сак-так відсалютував йому і вони опинилися в коридорі. Містер Купер заходився від сміху.

— Ну, справа скінчена. Мені треба йти на посаду. Ідіть заповніть анкети та пройдіть медичний огляд... Хоч це, мабуть, робиться у таборі... У всякому разі, прийдіть поспішати зі мною у „Вілларді“ о першій. Прийдіть просто до мене в кімнату.

Дік, сміючися, віддав йому честь.

Цілий ранок він заповнював блянки. Після сніданку він поїхав у Атлантік Сіті до матері. Вона ніби не змінилася. Вона жила у мебльованих кімнатах зі столом і дуже боялася шпигувів. Генрі вступив рядовим у піхоту і був десь у Франції. Мати сказала, що вона вся аж кипить на думку про те, що онук генерала Елсворта — звичайний рядовий і що вона певна, що він незабаром просунеться по службі. Дік ніколи не чув, щоб вона оповідала про свого батька, крім того, що вона розповіла йому, коли він був малий, і запитав її просто про нього. Він помер, коли вона була зовсім маленька, залишивши сім'ю не дуже забезпеченою, зважаючи на їхній стан у житті. Вона пам'ятала тільки високого чоловіка в синьому, у м'якій повстаній шляпі набакир, з білою еспаньолкою; коли вона вперше побачила малюнок дядька Сема, вона подумала, що це її батько. Він завжди мав у кишені шандрові каплі у маленькій срібній бонбоньєрці; вона була в такому захопленні від військового похорону та гарненького, доброго офіцера, що дала їй свою хустку. Вона берегла бонбоньєрку багато років, але вона пішла туди, куди й всі їхні речі, коли ваш бідний батько... гм... зазнав невдачі.

Тиждень пізніше Дік одержав пакет від військового департаменту, адресований Севеджу Річард Елсворту, молодшому лейтенантові департаменту артилерійського постачання; в пакеті було його призначення та наказ виїхати на протязі 24-х годин до табору Мерріт, штат Нью-Йорк. Діка призначили кома-диром збірної роти у таборі Мерріт, і він ні за що на світі не догадався б, що робити з нею, якби не сержант. Коли їх посадили на транспорт, стало краще; він оселився у кают, що колись була каютою першого класу, разом з двома іншими молодшими лейтенантами та одним майором; Дік не зважав ні на кого, адже він — фронтовик. Транспорт називався „Левіафан“ Дік знову став почувати себе самим собою, коли з очей його зник Сенді-Гук; він написав Недові поганим віршом довгого листа, що починався так:

Його батько сидів у в'язниці, без шматка залишалась мати. Він же сильно любив коньяк і відром його звук кружляти, а тепер він секунд-лейтенант на казенних харчах і квартирі, по військовому крок одбиває, у прегарнім ходить мундирі. І це найнещасніша доля, це справжня кара сувора. Для хлопця, чий дід колись мав чин генерал-майора.

Ін і два офіцери в каюті були нічим не видатні юнаки з Мідленд-Стенфорда, але майор Томпсон був вест-пойнтець, упертий мов шомпол. Це був чоловік середнього віку, з жовтим, круглим обличчям, тонкими губами, в пенсне. Дік трохи пом'якшив його, доставши для нього через свого сержанта, що заприятелював з лакеями, пінту виски, коли його схопила через два дні після відплиття морська хвороба;

виявилося, що він був палкий amator Кіплінга і чув, „Денні Дівер“ у Коплендовому читанні, яке дуже вразило його. Крім того, він добре знався на мулах та конях і написав монографію „Іспанський кінь“. Дік обмовився, що він вчився у Копленда, і якось виявилося, що він—онук покійного генерала Елсворта. Майор Томпсон зацікавився цим, і розпитував його про ослів, що ними французи перевозять боєприпаси у траншеях, про Італійських кавалерійських коней, про твори Редіарда Кіплінга. Вночі, перед їхнім прибуттям до Бреста, коли всі були дуже збентеженні, а на палубах було темно й тихо, (бо пароплав саме плів через зону), Дік пішов до вбиральні й перечитав довгий жартівливий лист, що його він написав Недові першого ж дня після відплиття з Америки. Він порвав його на маленькі шматочки, кинув їх у зливальницю й дбайливо промив її: досить листів.

У Бресті Дік узяв з собою в місто трьох майорів і замовив для них у готелі обід і доброго вина; весь вечір майор Томпсон розповідав всякі історії про Філіппіни та про іспанську війну; після четвертої пляшки Дік навчив усіх їх співати „Мадемуазель з Армантьєра“. Кількома днями пізніше його звняли з командування збірною ротою й послали в Тур; майор Томпсон, якому не вистачало людини, що розмовляла б за нього по французьки і що з нею можна було б балакати про Кіплінга, домігся, щоб його перевели до його канцелярії. Дік з радістю покинув Брест де всі тільки й знали, що нарікали на мряку, бруд, дисципліну, вимогу віддавати честь, на розташування війська, і лаялися непорозумінь з штабними офіцерами.

Тур весь складався з гарненьких кремових кам'яних будинків, похованих у густому синьо-зеленому листі пізнього літа. Дік одержував гроші замість пайка і столувався у одній симпатичної старої жінки, що кожного ранку подавала йому на ліжко каву з молоком. Він познайомився з одним хлопцем з департаменту особистого складу і намагався визволити через нього Генрі з піхоти. Він, майор Томпсон, старий генерал Еджкомб та ще кілька офіцерів дуже часто обідали разом; вони дійшли до того, що не могли обійтися без Діка, бо він знав, як улаштувати обід *comme il faut*, якого року вино треба замовляти, вмів парлеву з французькими дівчатами, складав жартівливі віршики й доводився онуком покійному генералові Елсворту.

Коли служба зв'язку була реорганізована, в окрему частину, полковник Еджкомб, що став на чолі її, забрав його від майора Томпсона та його мейджунів; Дік зробився одним з його помічників з чином капітана. Він відразу ж домігся переведення Генрі з офіцерської школи в Тур. Але було вже запізно, щоб дістати йому щонебудь більше, ніж чин першого лейтенанта.

Коли лейтенант Севедж з'явився в кабінет капітана Севеджа, він мав засмаглий, худий сердитий вигляд. Увечері того дня вони випили вдвох пляшку білого вина у Діковій кімнаті. Найперше, що сказав Генрі, коли за ними зачинилися двері, було: „Ну, щодо всіх цих чортових паршивих хабарників...я не знаю, чи мені пишатися моїм маленьким братиком, чи дати йому в зуби“.

Дік налив йому вина.

— Хе мабуть, мати подбала,—сказав він.—Слово честі, я забув, що наш дід був генералом.

— Якби ти знав, що ми, фронтові хлопці кажемо про департамент постачання...

— Але треба ж комусь возитися ж з постачанням армії та...

— Та мадемуазелями, та білим вином,—перебив його Генрі.

— Так, але я був весь час дуже добродішній...Твій маленький брат дуже стежив за собою і, слово честі, я працював, як раб.

— Закладаюся, що ти писав любовні листи для майорів з департаменту постачання. Сто чортів, ти не можеш заперечити цього. Він кожного разу потрапляє носом у масло...Проте, я радий, що хоч один член сім'ї висунувся настільки, що з честю може носити ім'я покійного генерала Елсворта.

— Погано жилося в Аргонні?

— Паршиво...аж поки мене не послали знову до офіцерської школи...

— Ми чудово збували там час, коли працювали в санітарній частині в 1917-ому.

— Ще б так!

Генрі випив ще вина й трохи пом'якшав. Він раз-у-раз озирає велику кімнату з мережевими завісками, чистовимитою кахельною підлогою та великим ліжком з чотирма колонками, якимось особливо хлопав ротом і бурмотів: „Дуже славно“. Дік повів його у місто й угостив прекрасним обідом у своєму улюбленому трактирі, а потім зайшов з ним у одне місце і залишив його там з Міннетою, найкращою дівчиною у мадам Пату.

Коли Генрі піднявся нагору, Дік посидів ще кілька хвилин у салоні в товаристві дівчини, на прізвище Брудна Герті, з пофарбованим в червоний колір волоссям і великим м'яким, нафарбованим ротом, п'ючи поганий коньяк і не знаючи, куди подітися від нудьги.

— Ви сумуєте? — запитала вона і поклала липку руку йому на чоло.

Він кивнув.

— Жар... забагато думаєте... — думати — це погано...я теж багато думаю.

Потім вона сказала, що хоче вбити себе, але боїться; не те, що вона вірить у бога, але їй страшно того спокою, що

настане після її смерті. Дік підбадьорив її:—*Bientot guerre finée*. Скоро війні кінець. *Tout le monde* хочеться додому.

Дівчина розридалася і мадам Пату прибігла, кричучи й вимахуючи руками, як морська чайка. Це була важка жінка з негарною челюстю. Вона схопила дівчину за волосся й почала трясти її. Дік зніяковів. Він сьак-так визволив від неї дівчину, і та пішла до себе в кімнату. Залишивши трохи грошей, він пішов. Він почував себе жахливо. Коли він прийшов додому, йому ніби захотілося писати вірші. Він спробував знову збудити в собі солодке, важке пульсування щочуттів, що бувало в нього, коли він сідав писати вірші. Але після всіх своїх силкувань він тільки став почувати себе нещасним, отже він ліг спати. Всю ніч, то думаючи, то марячи, він ніяк це міг викинути з голови обличчя Брудної Герти. Тоді він почав пригадувати свої прогулянки з Гільдою у Бей-Геді і завів з собою довгу розмову про любов: все таке диявольськи паскудне... мені осточортіли повіі та незайманість, мені треба завести справжнє кохання. Він почав складати плани свого життя після війни; можливо, що він повернеться додому й вступить на якусь політичну посаду в Джерсі; препаскудна перспектива.

Він саме лежав на спині, дивлячися на синебагрову від світанку стелю, коли почув голос Генрі, що вигукував його ім'я на вулиці перед будинком; він зійшов навшпиньки вниз холодними кахельними сходами і відчинив йому.

— Якого чорта ти залишив мене з тією дівчиною, Дік? Я відчуваю себе паскудно... О господи... Що, як я займу половину ліжка, Дік? Я знайду собі кімнату вранці.

Дік знайшов для нього білизну й скорчився на своїй половині ліжка.

— Все нещастя з тобою в тому, Генрі,—сказав Дік, позіхаючи,—що ти старий пуританин... тобі треба бути більш континентальним.

— Я помітив, що ти не пішов з жадною з тих сук.

— Я—людина без моралі, але я вередливий, мій дорогий, Епікура власний син,—сонно протяг Дік.

Тьху, я відчуваю себе брудною ганчіркою,—прошепотів Генрі.

Дік заплющив очі й заснув.

На початку жовтня Діка послали в Брест з пакунком, надто важливим, як казав полковник, щоб довірити його звичайному солдатові. У Ренні йому довелося дві години чекати поїзда; він обідав у ресторані, коли до нього підійшов американський солдат з підв'язаною рукою: „Алло Дік! Як це тобі подобається?“. Це був Скінні Мюррей.

— Йй богу, Скінні, я радий бачити тебе...мабуть уже п'ять, або шість років років...Йй право, ми старіємося. Слухай, сідай...ні, мені—не можна цього.

— Я гадаю, що мені треба спершу віддати честь, сер,—ви-
мушено сказав Скінні.

— Покинь це, Скінні... але нам треба знайти місце, де мож-
на було б побалакати... у тебе є час до поїзда. Бачиш, вій-
ськова поліція заарештує мене, якщо побачить, що я їм і
п'ю з рядовим... Почекай поблизу, поки я поснідаю, і ми знай-
демо якусь пивну проти вокзалу. Я рискну.

— У мене ще є година.. Я їду у Гренобльський відпуст-
ковий район.

— Везе ж халамидниківі... тебе важко поранено. Скінні?

— Скалкою шрапнелі в руку, капітане,— відповів Скінні,
ставши струнко, бо сержант військової поліції твердим кро-
ком пройшов через вокзальний ресторан.— Від цих птахів у
мене аж мурашки поза плечима бігають.

Дік поспіхом докінчив свій сніданок, заплатив і пішов
перез привокзальний майдан. В одному кафе вони знайшли
задню кімнату, що здалася їм темною й спокійною. Вони
якраз сідали до столу, щоб погомоніти за парою пива, ко-
ли Дік згадав про свій портфель. Він покинув його на столі.
Він прошепотів, задихаючись, що зараз повернеться і побіг
через майдан до вокзального ресторану. За столом сиділи
три французьких офіцери. „Пардон, месье“. Він був досі
під столом там, де він залишив його. „Якби я загубив це,
мені довелося б застрелитись.“ — сказав він Скінні. Вони ба-
лакали про Трентон, Філадельфію, Бей-Гед та доктора Етвуда.
Скінні був одружений і мав добру посаду у якомусь фі-
ладельфійському банку. Віп виявив бажання вступити до
танкової частини, і його підчепив шматок шрапнелі перед
самим початком атаки, диявольське щастя для нього, бо
його команда змела „чорна Марія“. Він сьогодні якраз ви-
йшов з госпіталю і почував себе дуже кволо на своїх підстав-
ках. Він записав його військові означення і сказав, що дїста-
не йому переміщення в Тур; якраз такого хлопця їм треба
було на місце кур'єра. Потім Скінні довелося бігти на поїзд,
а Дік, туго затисши під пахвою поштовий пакунок, пішов
поблукати по місту, ніжно забарвленому і м'ясоно веселому
під осінньою мжичкою.

Коли до Тура дійшли неправдиві чутки про замирення,
місто загуло, як бджолиний рій: всі багато пили, ляскали
один одного по спині, а офіцери та рядові танцювали танець
гадюки, входячи і виходячи з установ. Коли з'ясувалося, що
це — фальшива тривога, Дік був майже радий. Після того всі
службовці штабу Служби зв'язку ходили з таємничим вигля-
дом, так ніби вони знали більше, ніж хотіли сказати. У вечір
справжнього замирення Дік троки безтямно вечеряв з пол-
ковником Еджкомбом і кількома іншими офіцерами. Після
обіду Дік спіткав полковника на подвір'ї за будинком. Об-
личчя полковникові було червоне, а вуси настовбурчені.

— Ну, Севедж, сьогодні великий день для роду, — сказав він, і зайшовся від сміху.

— Якого роду? — несміливо запитав Дік.

— Людського роду, — простугонів полковник.

Потім він одвів Діка набік.

— Чи не хочеться вам поїхати до Парижу, мій хлопчику. Здається, в Парижі буде мирна конференція і президент Вільсон збирається особисто прибути на неї... це здається мало ймовірним... І мені наказано представити свою частину в розпорядження американської делегації, яка незабаром прибуде сюди, щоб продиктувати мир, отже ми будемо кур'єрами мирної конференції. Звичайно, я гадаю, що коли ви схочете повернутися додому, то це можна буде улаштувати.

— Ах, ні, сер, — скwapно перебив його Дік. — Я якраз уже почав турбуватися, що мені доведеться їхати до дому і шукати собі місця... Мирна конференція буде цікавим видовищем, і мені підійде всяка негода помандрувати по Європі.

Полковник, звузивши очі, подивився на нього.

— Я не можу обернути так цю справу... ми повинні думати тільки про службу... Розуміється, я вам сказав про це під суворим секретом.

— О, розуміється, — сказав Дік, але він не міг не посміхатися, коли повертався до свого товариства навколо столу.

З англійської переклав В. Мисик.

Продовження буде.

БРАТИ

У Борнгольмі існує добрий звичай, за яким батьківський двір переходить до молодшого сина. Батькам дозволяється залишатися в хаті, поки діти підростуть і зможуть прогудувати старих; останньому в родині не так то легко опинитися перед порожнім столом.

Але цей звичай має і свої хиби. Коли батьки помруть занадто рано, родина легко може опинитися без голови.

Саме так і сталося в Боррегофі. Єнсу Келлеру — молодшому було тільки десять років, коли помер його батько. Мати померла ще раніше. Тоді старший брат Єнс Петер, повернувся з Зеландії, де він працював в однім маєтку за управителя, і став до господарювання. В той час йому зайшло на двадцять перший рік.

Єнс Петер вважав, що він повинен передати братові двір в такому ж квітушому стані, в якому він прийняв його від батька. Але йому було не дуже приємно господарити в батьківському дворі для другого, знаючи, що цей двір, власне, мав би належати йому. Скрізь на світі двір переходить до старшого сина, і це було справедливо. Єнс Петер невизразно відчував, що він був найближчий до батька. Він зріс і вивчився у нього на очах і з його власних уст чув старі легенди.

Єнс Петер шанував традиції. Двір зробився в його руках ще кращий.

Мартін Андерсен Нексе — відомий данський письменник, один з найбільших революційних письменників Західної Європи. Нексе народився 1869 року в Копенгагені в бідній родині каменяря. Багато змінив професій — був чорноробом, наймитом тощо — перед тим, як став письменником. Літературну діяльність свою започаткував 1891 року, випустивши книгу „Тіні“. Після цього, в ряді новел і романів (з яких найвизначніший „Пелле завойовник“), письменник відображає побут безробітних, ремісників, люмпен-пролетарів, обезземелених, селян; розгорнув широку картину зростання робітничого руху в Данії і відобразив історію данської соціал-демократичної партії, в лавах якої він перебував з початку нашого століття.

Після Жовтневої революції Нексе рішуче стає на бік російського пролетаріату. 1923 року, після подорожі до СРСР, він видає книгу „На саїтанку“,

Так все це його не тішило. По підвір'ї бігав малий хлопчик, молодший брат, — справжній хазяїн, і хоч він щойно навчився застібати штани, все ж усі мали його за законного володаря і ставилися до нього з пошаною. Він був останнім паростком і, можливо, багато, де в чому виродком. В кожному разі, він нічим не цікавився, тільки вештався і дозволяв панькатися з собою, а інші дбали про те, щоб усе навколо нього процвітало.

Енс Петер лишався вдома поки його брат дійшов повноліття і зміг сам взятися до господарювання. Тоді він покинув батьківську хату і став шукати собі роботи.

Але далеко він не пішов. Казали, що в тій місцевості, де він працював за управителя, він міг би одружитися і ввійти в багатий дім; що там, на чужині, ще живе дівчина, яка віддано дожидала його всі ці роки. Але він знехтував усе те, і купив собі маленький, погано опоряджений двір на батьківщині, якраз по той бік гори Ріспе. Так ближче.

Звідси він наглядав за всім, що діялося в батьківському дворі. Він був миліший його серцеві, ніж власний двір, і як тільки він зустрічав сусіду, що прийшов звідти, він докладно його про все розпитував. Люди навіть запевняли, що бачили його вночі на полях Боррегофа. Вдень він ніколи там не показувався.

А за Енсом не завадило б встановити деякий нагляд. Він не виявляв жодного інтересу до двору і взагалі був чудний хлопець. Дівчата його зовсім не цікавили, на святах він сидів з старшими і грав з ними в карти, тим часом, як молодь танцювала. Такого молодого картяря зроду не бачили — і такого запального! Він завжди у всіх вигравав, і на селі стало звичаєм, коли Енс Келлер сідав грати в карти, ставити найменші ставки.

Але від цього ніхто не мав приємності, бо тоді він їхав до міста і там просаджував свої гроші. Він потрапив у товарство конокрадів і глитаїв і почав грати в карти на заїздах. І завжди програвав — чи то вони шахрували, чи то він почав погано грати.

Братові тяжко було дивитись, як гине батьківський двір і як рідна хата поволі обертається на гроші. Він ходив за

переїняту глибокою симпатією до країни Рад. В цій книзі Нексе виступає, як борець проти наклепів, інтриг імперіалістів, проти інтервенції. Про дальше зрушення вліво свідчить виступ Нексе під час його перебування в Радянському Союзі 1933 р.

1931 року Нексе відвідав Україну. Нексе член Міжнародного об'єднання революційних письменників (МОРП); постійний співробітник журналу „Інтернаціональна Література“. Нексе брав участь в першому всесоюзному з'їзді радянських письменників.

Значну частину творів Нексе в перекладено на російську мову. Маємо ряд перекладів і українською мовою, що вийшли накладом видавництва „ЛіМ“ („Лотерійний Швед“, „Брати“ тощо.)

братом, як та тінь. Коли той їхав до міста, Єнс Петер запрягав коня і їхав слідом за ним. Одверто він не заважав братові, але з усієї сили старався стати йому на перешкоді. Він підривав його кредит, де тільки міг, і грозився глитаям, що виведе їх на чисту воду.

Але Єнс Келлер належав до тих марнотратів, що раніше чи пізніше з'являються в кожному роді і пускають все майно на вітер, як солому: він мусів гайнувати.

Можна було з однаковим успіхом намагатися втримати угря, що йде нереститися, і старатися перешкодити Єнсові: він все дно прослизав. Єнс Петер, кінцем-кінцем, дав йому повну волю і почав скуповувати все, що міг, з розпроданого батьківського майна. Він знову приносив його до дому, бо місце йому було там. Але він примушував брата видавати йому боргові зобов'язання на ці речі.

Одного разу він прийшов з родовим сріблом, — тільки за таких обставин він з'являвся в хаті. Єнс ще валявся в ліжку і мав вигляд хворої і нещасної людини: спосіб його життя уже позначився на ньому. Погляд у нього був блудний.

З виразом гидливості і безнадійності Єнс Петер поклав срібло на ковдру.

— Це безнадійна боротьба, — сказав він суворим голосом. — Мені вже друге доводиться викупляти ці речі. Розумієш ти, чи ні, що ти — злочинець?

Єнс здивовано глянув на нього, як немовля, в якого ціляться з револьвера.

— Хіба ти не розумієш, що це — злочин: продавати те, що тобі не належить? — питав Єнс Петер з напругою в голосі. Він насилу заставляв себе говорити — все це було так безглуздо.

Єнс побачив братове обличчя і несподівано зареготався, — він аж тепер зрозумів в чому річ.

— Ти знову викупив срібло? — простогнав він, корчачись зі сміху. — Видко, у тебе нема одної клепки в голові.

— А де подівся писемний стіл? — похмуро спитав Єнс Петер.

Єнс підіткнув ковдру.

— У столяра, — відповів він, не підводячи голови.

— Брешеш! — Єнс Петер так міцно вчепився братові в плече, що той аж застогнав.

— Не пригадую, — нерішуче прожебонів він.

— Минулого тижня він був ще тут. Подумай гарненько і пригадай, куди ти його збув, — звелів брат. Ти повинен пригадати!

Єнс підвівся й силкувався удати глибокодумного; обличчя йому напружено рухалось, він посилено думав. Але раптом він безпорадно опустився на подушки.

Ах, дай мені спокій — простогнав він. — Яке мені діло до всього цього манаття, що ви натаскали сюди за двадцять років?

Що я маю з ним робити? Забери все барахло і дай мені тисячу талерів, або й п'ятьсот. А ні — бери дурно. Я однаково все спродам.

— Якщо це ти зробиш, я зважусь на найгірше, — тихо сказав Єнс Петер. Обличчя йому стало сірим, як попіл.

— На що ж саме? — Єнс схилив голову то на один, то на другий бік, він нудився.

— Я піду до короля й попрошу віддати тебе під опіку, тоді знатимеш.

Єнс аж кинувся.

— І тоді я усього збудусь — відповідальності і всього іншого? — жваво спитав він.

— Так, тоді я прийду сюди і почну сам господарити, а ти будеш діставати тільки те, що тобі потрібне на життя. Це становитиме небагато, — тут усе таке занедбане, кругом борги, — може тисячу марок на рік. Ти можеш залишатися у мене, коли хочеш, — голос Єнса Петера звучав виразно.

Єнс схопив брата за руку.

— Дякую тобі, брате! — повторював він без кінця і голос йому тремтів від хвилювання.

— Ти б надягнув чисту сорочку! — сухо відказав Єнс Петер, стискуючи безвладну руку брата. — Твоя ключниця каже, що ти не міняв її два місяці. Та й пора вже вставати, хутко полудень. Та не встиг брат вийти, як Єнс перевернувся на другий бік. Він просто не розумів брата, що так тремтів над цим барахлом. Тепер він ще трохи поспить, потім запряже коня й поїде до міста. Дає тисячу марок на рік, щоб мати змогу поряdkувати домом, що в боргах, як у реп'яхах, — безперечно, йому бракує якоїсь клепки в голові.

А Єнс Петер теж не міг зрозуміти брата. Як можна доbroхить випустити все з рук і віддати себе під опіку? Звичайно, він з глузду зсунувся.

А тепер треба зробити оголошення в кірсі.

Була неділя, і до кірхи сходилося багато народу. На горб, де стояла біла кірха, з усіх боків тяглись вози. З'їздилися навіть з сусідніх парафій. Путівцями і вздовж канав їхали старі діди, що виходили з хат тільки в свята, коли голосно дзвонили у дзвони, і молоді, по міському вбрані, хлопці і дівчата. Більшість з них не були в кірсі ціле літо; багато пожертвувало для цього цілим вільним днем. Двори й хати були полишені на хворих, дітей, і калік, — най собі доглядають за худобою. Всі здорові люди попростували сьогодні до кірхи.

Дзвони гойдалися, як божевільні, вистрибували назовні і знову ховалися. Дзвони ніколи не розмовляли так голосно, нагїть у найбільші свята. Та це й не дивно: адже різдво і великдень бувають щороку, а хто у всій парафії міг пригадати, щоб когонебудь віддавали під опіку?

Весь горб був заставлений возами, до кожного кільця цвинтарної кірхи були поприв'язувані коні.

Коли парафіяни після служби вийшли з кірхи, староста стояв уже на камені, з якого читали оголошення. Він тримав у руках якісь папери і мав дуже серйозне обличчя. У першому оголошенні йшлося про продаж чиеїс землі з аукціону, потім дійшла черга до блакитного паперу коменданта. Ніхто не слухав, бо тепер у старости лишався в руках тільки один папір. Нарешті! — ... цим подається до відому... щоб усі знали... віднині віддається під опіку... не з повна розуму... не має права ані продавати, ані позичати гроші... Єнс Петер Келлер з Баккегофа.

Натовпом перекоотився голосний стогін: що таке сказав староста? Там, у задніх рядах стоїть Єнс Келлер, невдалий спадкоємець Боррегофа, і слухає, вдоволено посміхаючись, про своє власне приниження. Раптом з його обличчя щез вираз дурноватої радості, він з жахом широко розкрив рота і голосно скрикнув. Староста перестав читати і запитливо глянув на натовп. Єнс Петер раптом протиснувся наперед. Кругом нього утворилось тісне коло, але він видерся з нього і з силою вдарив старосту в груди. „Він звів руку на начальство! — почулося у натовпі; старі відвернулись, щоб не бути свідками страшного вчинку.

Та, коли старості з'ясували, що сталося, він поспішився голосно виправити свою помилку: — Під опіку віддається Єнс Келлер з Боррегофа, а не Єнс Петер, селянин з Баккегофа, як було помилкою сказано. Отже, Єнс Келлер з Боррегофа. Єнса Петера Келлера, його брата, навпаки уповноважено порядкувати майном свого брата, укладати в його імені угоди і виконувати зобов'язання.

Люди розійшлися по хатах, глибокодумно обмірковуючи непорозуміння, що нікому не сподобалося. Щоправда, тепер все гаразд, але слова були вимовлені, а слова зв'язують.

Єнс Петер ні з ким не схотів розмовляти, запряг коня і поїхав до дому. Він узяв з собою брата і висадив його в Боррегофі, мов нічого не сталося. Вони не сказали жодного слова про сьогоднішню подію.

Але надвечір Єнс Петер знову запряг коня і поїхав до пастора, — він хотів поговорити з ним про неправильне читання оголошення. Пастор пояснив йому, що все гаразд, помилку вчасно помічено, і в паперах написано: „Єнс Келлер“. Тоді селянин з Бакке заспокоївся, але дуже просив другої неділі знову зробити оголошення. Щоб задовольнити його просьбу, пастор пішов до старости й домовився з ним.

Єнс Петер був на другому оголошенні і переконався, що все гаразд. Але на душі у нього було важко, він мало розмовляв і за кілька днів прийшов до старости і спитав, чи не можна подивитися в папери.

— Та ти ж їх бачив, — сердито відказав староста. І знову показав йому, що там написано „Енс Келлер“.

— Та от, слово таке вихопилося, — і мені хотілося б ґрунтовно спростувати його. Енс Петер Келлер при повному розумі, — най це знає бог і весь світ.

Він вимовив це повільно, роблячи наголос на кожному складові.

— Я не знаю, хто міг би інакше думати, — відказав староста, серйозно глянувши на нього. — Моя помилка тепер глибоко закопана, що навряд чи повториться знову, і не думаймо, більше про це, коли ти й на мене не гніваєшся. — Він простяг йому руку.

— Ні, ні, звичайно, — привітливо сказав Енс Петер, тиснувши йому руку. І він поїхав додому цілком заспокоєний.

Але переходом, коли він орав у полі, ця думка знову за-
пала йому в голову. Слово було сказане, було оголошене, що його взяли під опіку. „Енс Петер Келлер“ ясно і виразно сказав староста. Саме ці слова і були сказані, і хіба можливо зробити так, щоб те, що сталося, не сталося? Це питання міцно засіло йому в голові, і одного гарного дня він запряг коня і поїхав до міста, до повітового начальника.

Начальник здивовано вислухав його скаргу і не зрозумів ні слова.

— Але ж помилку виправили, — сказав він. — Мені про це розказували, і я знаю, що виправили. Та ви ж і самі були при тому, як мені відомо.

Селянин з Бакке мовчав і вигляд у нього був понурий, ба навіть придуркуватий. Він одразу збагнув: ага так, так, виходить повітовому начальникові про це розказали. Виходить, що це була не помилка. Тепер він починає розуміти в чому річ. Він довго мовчав.

— Пан начальник повинен зробити так, щоб те, що сталося, не сталося, — сказав він нарешті, тоном просьби.

Начальник підійшов до нього і поклав йому руку на плече.

— Господи, що ж я маю робити? Адже помилку виправлено. Невже ви цього не розумієте? Невже ви хочете довести діло до суду? — Він повернувся до його спиною і пішов до себе в кабінет. Він знав цих селян, — які вони уперті і як люблять судитися.

Селянин з Бакке взяв шапку і вийшов. Тепер він знає: це була нечиста гра. В паперах звичайно, записано „Енс Петер“, а не „Енс“. Вони чудово знають, що чинять. Він не дасть одурити себе, і не заспокоїться, доки не відновить своїх прав.

Довгий час він тримав себе спокійно, і люди думали, що він, нарешті, взявся за розум, але він одно роздумував і таїв свої думки при собі. Він порядкував батьківським майном, та

вже не так упевнено, як перше. Нещаслива помилка в оголошенні щось у ньому зламала.

Він уперто продовжував свою боротьбу. Збирав і ховав гроші, а коли назбирав тисячу марок готівкою, подався до міста до повітового начальника.

— Ось тисяча марок, — сказав він, переможно кладучи перед начальником гаманець. — Може тепер мені повернути мої права?

Начальник не визначався розумом, та все ж догадався, що це хабар, і наказав вигнати геть Енса Петера Келлера.

Значить, і цей останній вихід для нього закрито. Тут, на острові, ніхто не хоче зважати на його права. Він довів діло до вищої інстанції і тепер залишений на себе самого.

Мало хто витерплює самотність. Крім того, кожній справі потрібні співники; досить одного, але без цього одного годі обійтися.

Ця потреба знову звела двох братів. Обидва вони були твердо переконані у фатальному значенні неправильного оголошення і також твердо поклали його виправити законним способом. Енс ні про що не турбувався та все ж йому здавалось, що він ще мусить за всім доглядати.

Тим часом вони тримали себе, як того хотіли інші: Енс Петер порядкував двором і виступав скрізь як представник свого брата, але він не був певний того, що робив. Тепер він, нарешті, царював у домі своїх батьків і міг порядкувати ним по своїй уподобі. І все ж він цього не відчував; в ньому глибоко сиділа думка, яка обурювала його проти брата і робила з цього дурня справжнього хазяїна двора. Доки це тяглося, ні один, ні другий не мали спокою.

Але саме через це вони знову зблизились. У них була одна мета, одна боротьба, і коли вони домовились, Енс Петер побачив, що Енс зовсім не такий дурний, як усі думають. З іншими вони не могли так добре розмовляти про те, що цікавило їх обох: вони зробилися дотепними і невірливими і почали шукати найменшої тіні глузування в очах інших людей. Але тим одвертіше вони між собою говорили про свою справу і укладали плани. Вони розуміли один одного.

Тим часом Енс зробився серйозніший і статечніший: він більше не їздив до міста і не тинявся там, а тримався коло брата. Енс Петер, знайшовши в ньому підтримку, почав простіше дивитися на життя. Таким веселим він уже давно не був. Люди дивувались, — про що б вони могли там гурорити? Вони навіть іноді сміялися, а раніше цього ніколи не було.

Вони ходили і вигадували найсміливіші плани, як би їм гарненько показати себе перед островом, бо тепер все було проти них. І поволі ці плани набирали грандіозних обрисів. Вони вирішили таємно поїхати до короля попросити його

належно виправити папери і повернутися додому з справжніми паперами. Вони хотіли напасти на своїх ворогів ззаду і кинути їх на землю.

Але це треба було зробити таємно, щоб ніхто не викрив їхніх планів і не став їм на перешкоді. Цілу зиму вони думали, як би їм поїхати до короля і поговорити з ним, щоб ніхто нічого не знав. Якщо тримати справу в таємниці, то на пароплаві їхати не можна, а керувати човном жоден з них не вмів.

Нарешті, з наближенням березня природа стала їм до помочі. З Росії пригнало кригу, і повіяв сильний вітер: Борнгольм був відрізаний від усього світу.

Та тільки не два брати.

Саме тепер наспів для них слушний момент; тепер ніяка сила не зможе перешкодити їхнім планам. Вони тихенько злагодилися до далекої мандрівки і раз уночі вийшли на лід, щоб дістатися до столиці і знайти короля.

Відтоді їх більше ніхто не бачив.

Переклав Михайло Івашура

НАД ЗЕЛЕНОЮ ЗАПЛАВИНОЮ

ФРАГМЕНТИ

Продовження¹

Пливуть під голубими парусами дні над зеленою заплавиною. У степу стоїть штурм ланів. Миготливо виблискують на сонці крила косарок. Повертаючи щоразу на нові гони свою косарку, Негреба ревниво поглядає на сусідню ланку, де косить Андрій Мазоха,— чи не випереджає він його.

Негреба за ці дні ніби переродився. Його похмурість ніби рукою зняло. Раніше, бачачи навколо себе розвал, він і собі байдуже ставився до роботи. Але коли було вигнано з артілі Трояна з компанією, коли він взяв на себе конкретне зобов'язання, Негреба скоро почав давати на своїй косарці норму з перевищенням. А сьогодні він таки хоче дігнати її до 7 га. Але від нього не відстає і Андрій Мазоха,— обидва йдуть нарівно.

— Доведеться нам, дядьку Негребо,— сміється Мазоха,— ділити першу премію між собою пополам!

Гурчить рівно трактор,— то Панько Багрич своїм трактором валить пшеницю. Івга Оданець кожного разу, як він проїздить повз неї, проводить його довгим поглядом, при чому щось радісне й тріпотливе здійсмається у неї в грудях. А над головою у неї.

Плыло большое небо,
Сиял огромный мир...²

До недавнього часу цей світ був для неї зовсім іншим. А от тепер, коли в її груди увійшло те нове, тріпотливе, коли народилась, крім загальної радості від праці, ще й своя радість, і причиною тієї радості був Панько, то світ той став якимось другим, весь пронизаний сяйвом, легким, широким,— і стоячи на полі, вона почувала, що вся окрилюється тією

¹ Початок див. „Червоний Шлях“ №№ 6, 7, 8, 9 за цей рік.

² С. Кірсанов.

радістю. Вона оглядає свою „стіну“, — он скільки за нею лежить снопів. Вчора їхня ланка „на круг“ зв'язала по 10 кіп, з них одна ївага—14. — Он як наші пішли вгору! — посміхається вона сама до себе. А скільки вона зв'яже сьогодні? Чи наздожене Наталку Веклич з „Червоної України“, що в'яже по 15 кіп на день?

Вчора їхня ланка в'язільниць обговорювала листа в'язільниць „Червоної України“, що його видруковано у політвіддільській газеті.

І от ївага Оданець від свого імени та від імени своїх подруг написала до Наталки Веклич та всіх в'язільниць „Червоної України“ такого листа:

„Кращій в'язільниці — ударниці артілі „Червона Україна“ Наталці Веклич від в'язільниць „Нового Життя“ товариський привіт.

Довідались ми через газету про кращу ударницю вашої артілі Наталку Веклич, що вона в'яже й складає щодня по 15 кіп і закликає колгоспниць району йти за її прикладом. Ми вирішили її виклика прийняти і не тільки догнати, а й випередити.

Товаришки! До цього ми дуже погано працювали і не виконували навіть своєї норми. Це сталося тому, що наш колгосп був засмічений куркулями, які запровадили у нас зрівнялівку, які вели нашу артіль до прориву.

Тепер, за допомогою політвідділу, ми свій колгосп від цієї куркульської наволочі очистили, і наші колгоспники переживають величезне трудове піднесення.

Раніше наша бригада весь час відставала, косарі не виконували своєї норми косовиці. За кожною косаркою стояли 8 в'язільниць, але всі ми працювали на „купу“, серед нас також панувала зрівнялівка, так що не можна було дізнатись, хто з нас нав'яже більше і хто менше, хто працює краще.

Ми, комсомолки, вирішили витягти нашу бригаду, а так і цілий колгосп, з прориву і завоювати для нашої бригади червоний прапор. Шлях до цього був один — соцзмагання.

Першим кроком до цього було розбити стіну на дільниці, щоб кожна знала свою частку і, таким чином, стало можливим контролювати та підраховувати роботу кожної з нас.

Наслідки одразу виявились, темпи з кожним днем наростали.

Наші в'язільниці почали нав'язувати по 8-9-10 кіп, а сьогодні я сама нав'язала і склала 14 кіп, Тетяна Гуржій та Зінька Расенкова — по 13 кіп.

Я змагаюся з Черкаською Настею, так що ми йдемо з нею однаково — по 14 кіп нав'язуємо.

Бригада наша справді стала передовою в колгоспі і сьогодні нам вручають червоного перехідного прапора. Пові-

домляючи вас про це, прохаємо вас сповістити нас і про ваші останні досягнення на соціалістичних ланах.

*В'язільниці артілі „Нове Життя“:
Івга Оданець, Тетяна Гуржій, Зінка Га-
сенкова, Черкаська Настя, Любка Шелюх,
Мазоха Олена, Ярошенкова Соняка“.*

— У „Червоній Україні“, напевне, вже цього листа одержали,—думає Івга.—Що то вони напишуть у відповідь?

Халепа заклопотано біжить полем. Він тільки-но був на молотарці, де все щось не ладилось. Але зараз молотарка пішла так, що з цього боку ніби все гаразд. Він повертає до косарів. На крайніх косарках весело тріпочуть червоні прапорці. То Мазоха Андрій та Негреба. А всередині бовтається чорний, брудний рогозяний прапор,—то на косарці Костя Ковалю. Цього прапора Коваль усердно відставав. Він явно був збентежений цією відзнакою. Коли йому вручали цього рогозяного прапора, то він спершу хотів жартами прикрити свій сором.

— Не всім же й червоний мати,—говорив він з удаваною посмішкою,—бо так і матерії не вистачить. А потім чорний мені ще й зручніше, буде об що руки витерти!..

Але рогозяний прапор зробив своє діло і за останні два дні Коваль здорово підтягнувся. Тепер уже він був радвіший, коли б у нього його поскоріше забрали. Побачивши Халепу, він гукає:

— Сьогодні діла ідуть хорошо!.. Думаю не менш 6 дати!.. Халепа посміхається:

— Значить надійло уже з чорним прапором їздити!

— Та зніміть вже його, будь ласка, а то хлопці не дають мені проходу!.. Все глузують!..

— Добре,—кидає Халепа,—сьогодні вечером знімемо.

Халепа проходить далі і зіркими очима придивляється до всього.

— Ну, тут ніби все добре,—говорить він, оглядаючи поле,—а тепер треба подивитись, що там на кухні робиться!..—і він повертає до табору.

*Горел червоний прапор
Над красным уголком,
Дымился душний табор
Кухонным угольком¹.*

Халепа пробує борщ, наказує трохи присолити його, далі питає, чи принесені газети, перевіряє, чи наточені коси, чи приготовлений корм коням. Надходить Ницай, який весь час був на першій бригаді і вони вдвох починають обмірковувати план робіт на післяобід. Спека сягає свого найвищого ступеня. Здається, от-от земля загориться під ногами.

¹ С. Кірсанов.

— Як гадаєш, закінчимо десятого? — питає Халепа Ницяя. Ницяй скидає кашкета й обвіває ним своє обличчя:

— Ху, як парить... — говорить він. — Боюсь, що ні. Якби ще один трактор. А так, то раніше дванадцятого не скінчимо. Халепа дивиться у небо; від яркого світла очі йому щуряться і стають похожими на дві тонкі кришинки.

— Не дадуть. Я говорив з Лосем по телефону. Каже, що є колгоспи, які в гіршому стані, ніж наш!

Степ узявся жовтою імлюю. Никне трава. Не дають прохолоди навіть дерева. Одні тільки будяки стоять, гордо виставивши догори свої колючки.

— А як „Червона Україна? — питає згодом Халепа.

— Мабуть восьмого кінчить. „Вільна Праця“ гадає закінчити дев'ятого або десятого.

— Виходить, що за косовицю нам премії не бачити? — не то запитує, не то відповідає комусь Халепа і прижмурює очі. Потім розмахує хворостиною і з серцем стинає червону голівку у найближчого будяка. — Розпорядись сьогодні ж скосити весь цей бур'ян, — наказує він Ницяєві.

Ницяй бачить, що Халепа хвилюється і хоче його заспокоїти.

— Нічого, Микола, — каже він з спокійною посмішкою, — ми надолужимо на інших роботах, да-но мені трішки оговтатись... В усякім разі, і за косовицю ми не будемо останніми в МТС.

— Пішли, сигнал на обід! — перериває його Халепа і обидва ідуть у двір табору, де вже куховарки розставляють на столах полумиски й ложки.

Недалеко під кущами бузку стоять два нових умивальники, висять на кілочках чисті рушники. Халепа іде туди і одкриває кришки.

— Треба заглянути й туди, — відповідає він на німій запит Ницяя, — а то візьмуть та як на зло і не наллють води!..

І столи, і умивальники, і тарілки, і чисті рушники, — все було зроблено з ініціативи Халепа.

Ну, й було балачкок з цього приводу, а що вже колгоспики були задоволені, то не знати й як.

— Жити заможньо, — говорив Халепа, першого дня закликаючи колгоспників сідати за столи, — значить жити культурно!

Один було, за звичкою, поліз за стіл з брудними руками. Його зупинила молода куховарка Одарка:

— Степане, ти куди поліз з такими руками! Марш зараз же мити руки — скомандувала вона.

Степан під смішки сусід виліз і пішов до умивальника: Коли помив, Одарка взяла його за плече і підвела до плакату.

— Читай!

Степан повільно прочитав:

— З немитими руками обіду на дають!

— Прочитав? А тепер іди сідай! — і Одарка жартома штовхнула його в спину.

— О, тепер і я бачу, що правління по справжньому починає за нас турбуватися! — гудів бас Негреби. — Катрусьо, ану підси́п іще! — гукав він до дівчини, що розносила борщ. — Та насипай повніше косареви-ударникові! — жартував він.

Тільки-но колгоспники розсілись обідати, як ізза струнких молодих тополь вийшов у солом'яному брилі босоногий хлопчик. Першим йому кинувся у вічі Халепа, який незграбно стояв на своїх високих ногах і його руде волосся полум'ям горіло на голові. Хлопчик підійшов до нього і запитав:

— Дядьку, а де тут у вас буде тітка Івга Оданець?

— А нащо вона тобі.

— Та от листа їй привіс.

— Од кого?

— Та від тітки ж Наталки, — відповів хлопець поважно.

— А ти сам чий будеш?

— З „Червоної України“

— Тітко Івго, — весело загукав Халепа, — вилазь!.. Тобі лист з „Червоної України“ прийшов!..

Івга швиденько схилилась з свого місця і підбігла до хлопця.

— Лист, мені? — запитала вона а розчервонілим від хвилювання обличчям.

Хлопець уважно її оглянув з ніг до голови, потім з голови до ніг, при чому йому бриль сповз на потилицю. Видно, цей огляд його не зовсім задовольнив, бо він позирнув ще на Халепу і з недовірою у голосі запитав:

— Це ви й будете тітка Івга Оданець?

— О це я сама і є! — засміялася дівчина.

Хлопець ще раз глянув на неї, потім подивився на конверта, де стояло: В'язільниці Івзі Оданець, артіль „Нове Життя“ і неохоче віддав Івзі листа. Вона сунула його під кохточку, а сама обняла хлопця за плечі і, нахилившись, запитала:

— Як звуть?

— Марко.

— Обідати будеш з нами?

— Не відмовлюсь відповів Марко серйозно.

— Ну, то ходім, — і вона підхопила хлопця під руку і повела його до столу. — А ну, роздайсь, косарі, — звернулась вона до чоловіків, — дай гостеві місце!..

Марко сів на лаву, але ноги йому не діставали до землі. Він озирнувся навколо й сказав:

— А у нас табір краший!

— Невже? — засміялись колгоспники. — А чим же він краший?

— У нас три хати, а у вас тільки одна та й та стара. Потім садок великий, ставок. Правда, тарілок у нас немає, —

подивився він на тарілки,—зате нам шефи радіо поставили. Вчора Москву й Харків слухали!..

Халепа почухав собі перенісся.

— А хлопець правильно говорить про радіо. Не пошкодило б і нам, як ти гадаєш? — звернувся він до Продана. — В усякім разі, справу з радіом треба обмірковувати!

Марка оточили колгоспники і по діловому розпитували про те, як ідуть у них справи в артілі.

— Ну, а коли ваша артіль гадає кінчати косовицю?

Марко оглядає уважними очима присутніх і спокійно відповідає:

— Так що, мабуть, восьмого кінчимо!

— А хліб уже давали колгоспникам?

— Давали і вже не раз.

— І побагато?

— Та кому як? Є такі, що й по 5 і по 10 пудів одержали, а єсть которі, що й у вузликах понесли, — сміється він.

— Чому ж так не однаково?

— А хто як заробив. У нас є такі колгоспники, що вже по 200 заробили, а є такі, що мають лише по 20 трудовнів. А от у мене самого є 40 трудовнів, — каже Марко з гордощами, — у тата 180, та у мами щось із 120,

— А люди як виходять на роботу?

— Та всі. Ну, а хто, не виходив, то того вигнали з колгоспу. — Він на хвилинку замислюється й додає: — Туда їм і дорого!

— А чому ж то так? — сміються колгоспники.

— А того, що не хотіли робити, все холодочка шукали!..

Марко кінчає обідати, бере свого бриля дякує „дядькам“ і збирається йти.

— Передавати нічого не будете? — питає він Халепу.

— Ні. Вітай там своїх колгоспників!

Марко повільно виходить з табору; він при цьому уважно до всього придивляється, щоб потім розказати у себе, як там „у них“, але, опинившись на дорозі, з нього вся солідність спадає і він стає хлопчиком, як і всі, і починає весело бігти полем.

Івга в тіні дерев читає колгоспникам одержаного від в'язільниць „Червоної України“ листа. У непорушному повітрі літають жовті та білі метелики, на лілових квітках шавлії густо бринять чмелі, синіє своїми квітками петрів-батіг, широко розкинув свої дрібні жовті квіточки буркун, а поруч нього високо здіймає свою булаву коров'як. Горобці забрались у саму гущину і, розкривши свої дзюбики, важко й швидко дихають. Сонце в зеніті.

— Ми вашого листа одержали, — читає повільно Івга, — і радіємо з ваших перемог. Разом з тим ми вам пропонуємо ось що.

У газеті, центральному органі нашої Комуністичної партії „Правді“, за 3 серпня оголошено призов „ударників першого врожаю другої п'ятирічки“. Обміркувавши це питання на своїй ланці, ми, в'язільниці ланки Романа Веклича вирішили оголосити себе ударниками і всю нашу ланку ударною „першого врожаю другої п'ятирічки“.

Ми зобов'язалися битися за високу якість збиральної, за збереження кожної зернини, за першочергове і вчасне виконання нашою артілью зобов'язань по здачі хліба державі, за забезпечення колгоспу насінням та за хорошу осінню сівбу, за розподіл прибутків тільки за трудовими.

Оголосивши себе ударницями і всю свою ланку ударною, ми в цей день, 5 серпня, відзначили більшими темпами і кращою ще якістю роботи, ніж ми працювали до цього. Кожна наша в'язільниця зв'язала на 1 і 1½ копи більше, ніж ми до цього в'язали, досягнувши виробітку до 15 кіп проти норми в 6 кіп. Наталка Веклич зв'язала й зносила 16 кіп і 15 снопів.

Ми закликаємо вас піти за нашим прикладом. В'язільниці артіль „Вільна Праця“ нашого виклика прийняли, тепер черга за вами. Через два дні жнива ми кінчаємо і запрошуємо вас до себе на млинці.

З колгоспним привітом!

В'язільниці ударної ланки Романа Веклича
„першого врожаю другої п'ятирічки“ артіль
„Червона Україна“: *Наталка Веклич, Буравель*
Катря з товаришками.

Так ішла розкачка артіль „Нове життя“. Звичайно, що не обходилося і далі без окремих хиб та огріхів в роботі. Особливо попервах дошкуляла молотарка. Якщо косовиця проходила більш-менш задовільно і тут у артіль були, справді, великі досягнення, то з молотьбою все щось не ладилось. Нарешті за молотарку взявся сам Халепа. Він вирішив довести, що молотарка, всупереч всіх голосів, може працювати на свою видатність і домігся цього.

Хитаючись від втоми, з червоними від безсоння очима, Халепа зліз з полиці і ледве дотяг до ожереду, де впав у пахучу жовту соломку і моментально заснув. Сторож підійшов до нього, співчутливо похитав головою, потім узав ряднину і обережно, щоб не розбудити, прикрив нею парторга.

— Хай трохи відпочине, — сказав він, — а то зовсім, бідолаха, з ніг збився.

Спав Халепа міцно й твердо, каменем. На небо вийшов місяць і оглядав широкий світ. З табору обережно вислизає Івга і швидко йде порожньою дорогою туди, де вона сьогодні зв'язала. З другого боку наближається Панько.

Очерет осока

Насвистує він і потім ще веселіше, забачивши темну постать Івги додає:

Чорні брови в козака.

Його рука лягає на тонкий стан дівчини і ось вони, як дві сплетені тіні, пішли полем, що на нього починала спадати роса.

Уже меркнув місяць на темному небі, уже над заплавиною волочились тумани, уже в росяних просах та травах перепели починали свою передранішню пісню, уже проспівали другі півні на селі, уже на сході зеленіло небо від світанку, — коли Івга, розпрощавшись з Паньком, швидко повертала до табору.

Панькові радісно стукало серце. Він ішов до трактора, що стояв на стерні, готовий до завтрашнього бою, як раптом йому здалося, що недалеко мелькнула чиясь тінь. Він на мить зупинився, потім подумав, що то йому так видалося, і пішов далі. Але тінь знову мелькнула й зникла. Людини не було видно, а тільки тінь лягала на стерню.

— Хто б міг бути? — подумав Панько і лг за копу.

Тінь обережно посувалася. Панько підвів голову і швидко заховався знову, — він пізнав хто то був. І коли тінь порівнялась з ним, він швидко схопився на ноги і голосно сказав:

— Килино, ти чого тут?

Килина здригнулась, її обличчя стало таким блідим у місячному сяйві, що видавалося крейдяним; вона, як стій, завмерла на місці. Але це тривало всього якусь мить. Побачивши перед собою Панька, Килина рвонулась назад і кинулась тікати. Панько швидко наздогнав її. Килина повернулась і з усієї сили вдарила його обома руками в груди. З розгону Панько поточився, але не впав. Він швидко оправився і через півхвилини уже скрутив руки Килині.

Килина перед тим встигла щось кинути на стерню. Панько це бачив і підняв. Показуючи перед їй пляшечку з гасом і сірники, він казав:

— Палити, сука збиралась!.. Ну добре, ми тобі ось покажемо, як палити!.. — Він з силою штовхнув її в спину. — Ну, пішли до табору!..

Халепа спав, скорчившись калачем під рядниною, коли на тік прибіг схвилюваний парубок.

— Де товариш Халепа?

— Тссс!.. Він спить!.. — відповів сторож. — Навіщо він тобі!

— Розбудить зараз же. На полі спіймали Килину Лугову, яка хотіла спалити копи!..

— Оттака сволоч!.. — вилаявся сторож. — Ач, що надумала! Ну, це таке діло, що треба будити!.. — і сторож рушив до ожереда.

Але Халепа вже прокинувся. Він швидко схопився на ноги і заїтав:

— В чім справа?

— Килину Лугову на полі піймали!—торопко сказав парубок.— Товариш Ницай казав, щоб зараз же йшли до табору.

Килина сиділа під охороною двох колгоспників коло пригаслого вогню. Перший вибух хвилювання й обурення колгоспників минув. В ранковому тумані її обличчя видавалося сірим. Голова у неї була сьак-так пов'язана хусткою. Коли Халепа підійшов, вона сковзнула по ньому очима й зараз же спустила їх додолу. Халепа кілька секунд дивився на неї, і почував, як в ньому підіймалась кров.

— Хто піймав?—спитав він у Ницай.

— Панько Багрич. При ній знайшли ось що!—і Ницай подав пак ганчірок, пляшечку з гасом, сірники.

— Спалить думала, гадюко!—тихо проговорив Халепа і нахилився до неї. Її пройняв жах від цього гарячого погляду і вона посунулась назад.

Осторонь стояли похмурі колгоспники і спостерігали цю сцену. Але у Халепа чомусь в цей момент виникли спогади, які підіймались в ньому старим болем.

...Це було під час громадської війни. Він тоді робив наймитом у багатого куркуля Яшного у селі, що стояло над Дніпром. У 19 році, коли наступав Денікин, Халепа кидає свого хазяїна і вступає добровільцем до Червоної армії, захопивши у Яшного найкращого коня. Через декілька місяців його полк побідним маршем повертав до рідних сел. Наступали лівим берегом, намагаючись як можна глибше зайти в тил ворогові. Сталося так, що полк зупинився перед рідним селом Халепа. Там завів добре озброєний і сильний ворог. Полкові дають наказ: ворога з села вибити, село забрати. Командир полка викликає до себе Халепу і питає:

— З цього села?

— Так точно,

— Сьогодні вночі ти підеш туди на розвідку і розузнаєш, які там сили у білих і як вони розташовані.

— Слухаю.

— І на ранок мусиш бути назад. Ранком розпочинаємо наступ.

— Слухаю.

І Халепа іде голими плавнями до рідного села. У верхів'ях дерев шумить вітер; він рве сніг і крутить білими вихорами, що з свистом і тріском падають на ліс, шелестять, виють і тріскотять обламаним гиллям. Халепа провалюється по пояс у снігу. Лютий мороз пронизує його до кісток. Але саме страшне почалося тоді, коли він вийшов на Дніпро. Тут вітер, нічим більше не стримуваний, перетворився на справжній сніговий гураган, який скаженим галопом мчав річкою. Він вимів з криги сніг, вона була слизька і під ударами вітру на

ний не можна було вдержатись. Вітер валяв Халепу, або підхоплював під плечі, повертав спиною і гнав вперед себе, куди йому хотілося. Халепа зрозумів, що так йому не перейти Дніпра. Тоді він ліг і плазом почав посуватись далі. Ця боротьба тривала щось годин зо дві. Іноді він на короткий час схоплювався і перебігав коротку відстань, щоб знову впасти і знову повзати.

Нарешті, Халепа на березі. Він обережно йде вгору однією із вузьких вуличок, що спускались до річки, — ніде нікого, бо, на його щастя, білі, гадаючи, що в таку заметіль навряд чи хто захоче йти через річку, не виставили сторожі.

Халепа перелазить через низький тин і городами простує до рідної хати. Але що це? Хата стоїть порожня, вікна повибивані, двері вирвані, у снігах вітер намів цілу кучугуру снігу. На Халепу війнуло пустою й смертю.

Він обійшов кругом хати. Куди, до кого тепер податись? Тут він згадав старого рибалку Лома, що жив недалеко від кручі. Лома скаже, де батько, де мати, де розташовані білі і які в них сили.

Халепа повернув назад і скоро був коло невеличкої хати Ломи. Він знав, що Лома був свій, що під час німців він партизанам возив у плавні їжу та різний припас. Ніхто краще нього не знав плавнів. Недаремно ж він 50 років прорибалив на Дніпрі.

У хаті, видно, не спали, бо спід віконниці тоненькою цівкою пробивалося світло. Халепа підійшов до вікна, приклав вухо і довго наслухався. Але за віконницею було тихо. Тоді Халепа наважився і обережно пошкрябав у вікно. За стіною почулися кроки, що їх пізнав Халепа, не дивлячись на виття вітру надворі, далі було чути, як відчинилась у сіни хатні двері. Через сінешні двері старечий голос запитав:

— Хто там?

— Це я, діду? — сказав у напівголоса Халепа.

— Хто я?

— Я, Халепа. Відчинить скоріше!..

Без шуму відсунувся засув, вузько відчинились двері і дід прошепотів:

— Проходь скоріше!..

Халепа прослизнув до хати. Тільки тепер він відчув, як одубіли його ноги і закрижало все тіло. Воно не гнулось і було як дерев'яне. Його всього брало на дрижаки. Дід засуетився коло нього, швидко стяг чоботи, дістав якогось жиру і почав ним мастити ноги, руки, ніс, вуха. Халепа потроху почав відходити. Він сидів на теплій лежанці, пив пахучий липовий чай, що ніколи не переводився в діда. Дід ласкаво дивився на парубка своїми вицвілими спід настобурчених брів синіми очима і питав:

— З того берега?

Халепа хитнув головою. Згодом сказав:

— Діду, я був коло нашої хати... Де батько, де мати?.. Що з ними сталося?.. Чого їх немає?

Дід посмутив.

— З твоїми батьками, синку, вийшла погана історія,— відповів він.— Дуже погана.

І дід розповів йому, що одного разу по селу рознеслась чутка, що ніби Халепа повернувся до села і переховується у своїх батьків. Його колишній хазяїн Яшний дізнався про це і доніс білим. Він же сам привів їх до хати. Білі довго шукали, але, звичайно, нікого не знайшли. Вони почали допитувати батька, де син. Батько сказав, що не знає. Білі не вірили і забрали батька з собою; потім вони прийшли й за матерію; далі хтось сказав і на Олену, що ніби вона знає, де Халепа. Взяли й Олену.

— Ну, і...—сказав дід і не кінчив.

Халепа сидів на лежанці, обнявши коліна. При цих словах його обличчя стало чорним, як земля. Щось здушило йому груди і не давало дихати. Потім він схопився з лежанки і почав швидко взуватися.

— Ти куди?—здивовано спитав його дід.

— Піду зараз і розіб'ю голову цьому гадові!—відповів Халепа, маючи на увазі Яшного, і так само похапливо продовжував одягатися.

— Навіщо голову свою підставлятимеш під кулю?—сказав суворо дід.—Адже тебе не за цим прислали?

Ці слова трохи охолодили Халепу. Він згадав, за чим його прислано. Тоді він затамував свій біль. Бідні батько й мати... Бідна Оленка... Вона так на нього чекала.

Халепа пройшовся кілька разів по маленькій хатці, важко ступаючи. Потім підсів до діда і почав його розпитувати. Через деякий час він так само непомітно вислизнув з Ломиної хати і заметіль зараз же сховала його у своїх вихорах, замітаючи сліди за ним.

Ранком полк розпочав наступ. Без єдиного пострілу, прориваючись крізь білу заметіль, він перейшов Дніпро. Халепа перший увірвався в село. Він біг до хати свого колишнього хазяїна. Але було пізно—Яшний утік.

І от тепер, дивлячись на Килину, йому пригадалась та ніч, батько, мати... і Оленка.

А тут перед ним сидить куркульська дочка, ворог народу, злодійка, яка хотіла спалити врожай. І ті, що розстріляли його батька, матір, Оленку і ця—це була одна суть.

Халепа знав, що класовий ворог розбитий. Але й розбитий, він намагається люто мститися, не кидає спроб шкодити соціалістичному будівництву.

А коли ворог, хоч і повалений, але пробує шкодити, то його треба нищити без жалю!

Лють темною кров'ю б'є в голову Халепі. Він зробив крок до Килини і підняв ногу з наміром розчавити це противне обличчя, роздушити, змішати з землею.

Але це була лише одна мить затемнення. Він раптом опам'ятався, струснув з себе якусь страшну вагу. Повним неависті голосом він сказав:

— У, мерзота...—і не оглядаючись на Килину, пішов геть.

Закінчення буде.

НАЩАДОК „ЦАРЯ-ФАРАОНА“

НАРИС

1

Василь Микитович Мосякин, oprіч сили інших корисних речей, якими він безроздільно володів, мав іще і власне ім'я з додатком до нього власного прізвища. Просякнутий глибокою повагою, волосний писар побожно, з тремтінням у пальцях, виводив на папері це ім'я, побатькові і прізвище. Йому непереможно хотілося вивести його так оригінально, так мудро, щоб серед двадцяти двох букв, з яких воно складалося, не було жодної „малої“, а всі „великі“, прописні.

Василь Микитович у церкві мав своє певне місце. Він завжди стояв попереду всіх, на м'якому килимкові. Звертаючись до Василя Микитовича, до власного його імени з пошаною додавалося ім'я його покійного батька.

Кузьма ж Гуреевич Чикалин, односелець Василя Микитовича, був людиною іншої категорії.

Він не мав власного імени і прізвища, хоч і його все ж якось величали. Василь Микитович, звертаючись до Кузьми Гуреевича, величав його більше по жіночій лінії—і найбільш по матері.

Кузьма Гуреевич мовчав. Бо Кузьма Гуреевич жив серед болота, білягнилого лимана у безверхій халупі—зимою вся вона проростала кригою, і була схожа на промерзлу, з рудої глини зліплена ковганку, а влітку перетворювалась на вогкий темний льох,—хлюпала вода під ногами, а вночі по кутках молодійно перегукувались болотні жаби. Бо мав він, Кузьма Гуреевич восьмеро дужих, напрочуд чорнявих і таких ненажерливих нащадків, що Кузьма Гуреевич, лягаючи спати, ховав од них під голову свої дідівські, засмальцьовані рукавиці—боявся, щоб ненароком і їх не з'їли. І все ж часом не встерігав. Якийсь із найспритніших голопузів викрадав у нього смачні рукавиці, озував їх на ноги і мчав на лиман ковзатись. Рід Чикалиних не знав взуття.

Одну—єдину стригуху мав Кузьма Гуреевич, вона ходила в нього в розкішних мотузяних шлейках, і в рясних кітяхах.

Щороку перед паскою Кузьма Гуреевич переживав чергову весняну драму. Коростява, виснажена лошичка падала одразу з ніг і вже не підводилась. Годі було умовляти її!.. Житна солома—дротянка, якою напихав її цілу зиму хазяїн, здавалась сердешній тварині осоружнішою лихої смерті. Тижнів за два до виходу в поле, конячинка тихо околівала.

— Здохла, значить, кобилка? ...А мій жеребець ще вибрикує!...— говорив Кузьмі Гуреевичу давній його супряга, власник не шолудивої стригухи, а вже цілком облізлого стригуна.—Не хотів витратитись на окуляри, а тепер, бач!...

Супряга володів коштовним секретом і тільки по щирій дружбі відкрив його Кузьмі Гуреевичу. Однак, той не скористався з його чарівної сили і заплатив за це дорогою ціною.

Діло просте. Коняка, к приміру, завередувала і, що хоч, її роби, не хоче їсти соломи.

— Харашо!... Колиж ти путній хазяїн, то доведи їй, переконай тварину, що ти поклав їй за рештовання не соломи - дротянки, а оберемок свіжого зеленого сіна, застав її їсти гнилу солому замість пахучого сіна!... І нічого тут складного немає. Досить почепити коняці на очі голубі окуляри, звичайні голубі окуляри, що з ними полову од машини одгортають... Розумієш?... Шкло голубе, солома жовта,—а видається зеленою... Понімаєш, голова?...

— Почепив я на свого голубі окуляри... аж плакати заходилося! ...Затремтів, заїржав жеребчик мій і кинувсь трошити соломі... а я з стріхи насмикав... немає ж кормів, де ти їх візьмеш?... допався до сіна сердешний!...

Але за тиждень потому, як Кузьма Гуреевич вивіз у провалля свою лошичку, прийшов до нього супряга і мовчки спинився на порозі. Зиркнув на нього Кузьма Гуреевич і все зрозумів.

— Здох мій жеребчик...—Повагом видавив з себе супряга, а далі зовсім тихо додав:—Здох клятий, ще й чужі окуляри побив... Я ж позичив їх...

За мазанку на болоті, за коростяву лошичку, за восьмеро голодних, вошивих дітей, за всі ті злидні, серед яких істинно по королівському розкошував Кузьма Гуреевич Чикалин,—його звали „Цар - Фараон“. Супрягу ж його, що навдало перетворював гнилу соломі на зелене сіно, охрестили щось вроді „Зеленого жеребчика“.

Святами й неділями ходив Кузьма Гуреевич до церкви, але кожного разу з суто-земним бажанням й намірами.

Далі переднього притвору, одведеного для „нечистих“ молодичь, Кузьма Гуреевич продирався не одважувався. І в трактирі Цивцивадзе, і в церкві люди без прізвищ мали своє певне місце. Мав його і Кузьма Гуреевич, „Царем-Фараоном“

званий. Доводилось з цим миритись. Стригуха в мотузяних шлейках ніяк не могла приправити його далі наперед.

Ступивши в притвор, Кузьма Гуреевич одразу потрапляв в приятне оточення близьких йому людей. Його тут знали, поважали й любили. Сільська злидота, давно позбавлена власних імен, почитала його за одного з найкращих представників своєї упослідженої верстви. Кузьму Гуреевича це навіть трохи тішило.

Зелений жеребець, Ряба Пискуха, Кабанець, Собачий Ковтун, Негляд, Молодий Кобилячий Свекор. Стара Кивуха, Кривий Скачко, Гарячий Шалапут, Безверхий Щупко, Курячий Батько, Псюндзя-юндзя, Забой... Всі вони підходили і по братньому вітались з Царем-Фараоном. Насмілювались приятелювати з ним навіть ті упосліджені, соромницькі прізвиська яких вимовлялось тільки пошепки на вухо. Неймовірні злидні Кузьми Гуреевича робили його приступним і для цієї категорії сільських паріїв.

Замість молитись богу, як це робив Василь Микитович, вони повертались латаними спинами до царських врат, довго радились і однойстайно ухвалювали якусь важливу постанову. Всю силу своєї таємничої змови вони спрямували переважно проти щасливого Василя Микитовича Мосякіна. Надто вже помітне місце посідав він у їхньому страдницькому житті...

Кінчалась служба божа. Велично, повагом наближався до виходу Василь Микитович. Мов плотва перед страшною щукою, так і перед ним боязко розступався підвладний йому сільський люд. Ось він ступив на паперть. Ступив, ворохнув бровою і разом скам'янів на місці. Рух в церкві завмер.

— Заждіть, Василь Микитовичі!..

Перед враженням Василем Микитовичем, перегордивши дорогу, зухвало стояв босий Кобилячий Свекор у довгополій свиті. В руках він грізно тримав розгорнуту грамотку, а обіч нього Безверхий Щупко голосно плював на кінчик крихотного олівця. Латані свити оточували Василя Микитовича щільним кільцем.

— Я ж погорів, а штрафівка у кого?... Ти чи писар прикарманив?...

— Ти пограбував у мене шкапу за податки... а вона здохла у волосному дворі... Хоч шкуру поверни!...

— Від заговін і до покровя я робив у тебе... Умовлялись за сорок при твоїх чоботях... А що ти мені дав?... Четвертину ще за постолі трояк вивернув...

Додав свого і Цар-Фараон:

— Хазяїні!.. А за що ти моєму Сеньці голову мішалкою розвалив?...

Василь Микитович робив виразний рух рукою. На всі подані йому вимоги й запитання мав відповісти його важкий

грушевий ціпок. Але Кобилячий Свекор уже тримав Василя Микитовича за петельки і говорив йому з притиском:

— Не повернеш... не віддаси... не відшкодуєш... Ось, свя- тим Миколою присягаюсь, запишу ім'я твоє в грамотку „за упокой“ і що не ділі справлятиму панахида по твоїй усопшій душі!... Ходитимеш ти по землі, а вже прокляту твою душу чорти в пеклі на гарячій сковороді смажитимуть... Щупко, давай карандаш!... Давай!...

Іноді помагало. Василь Микитович не любив і боявся чортів.

2

Восени минулого 33 року Семен Кузьмич Чикалин їхав на свій завод і завернув по руці в рідне село. Хотілося йому, давно відірваному від села, побачити, як його односельчане колективно будують собі нове, щасливе життя. Не останнє місце в його планах посідало також і природне бажання побачитись з батьком, Кузьмою Гурєєвичем.

Колишній „Цар-Фараон“, а нині колгоспник Чикалин, був в числі перших організаторів великого колективу в своєму селі. Всі оті „Кабанці“, „Собачі Ковтуни“, „Криві Скачки“, „Рябі Пискухи“ були активними і надійними йому помічниками. Всі вони тепер мали власні імена і власні прізвища з додатком: „активіст“, „ударник“, „член партії“, „червоний партизан“. Колишня „Ряба Пискуха“ три роки тому закінчила комуністичний університет, а „Собачий Ковтун“ вславився як видатний інженер.

Приїзд сина був великим святом для старого, уже по-сі-вілого Кузьми Гурєєвича. Він любив своїх дітей і щиро пи- шався їхніми успіхами. Всі восьмеро колишніх „фараончат“ ви- росли, змужніли і вибились у значні люди. Перед ними слався широкий путь труда і слави. І Сеня посідав відповідальну посаду, і приїхав у колектив не на конях, а в новенькому блискучому автомобілі з запасним колесом позаду.

— Сеня, покатай мене на машині... Хай я, старий Фараон, посиджу з сином на м'яких подушках. Змахнув зрадливу сльозу і з сумом додав: Чи пам'ятаєш ти, синок, нашу об- лізлу стригуху в мотузяних шлейках?... — Ото ж.

Семен Кузьмич не відмовив старому, він розумів батька, розумів гостроту бажань колишнього „Царя-Фараона“. За всі страждання свого безраднісного, злиденного життя він мав право на крихотну розвагу. Треба було синові потішити батька.

Поїхали. За шофера сів сам Семен Кузьмич — він умів бездоганно керувати машиною. Ця несподіванка піднесла сина в батькових очах ще на один щабель. Сидів Кузьма Гурєєвич на м'яких подушках гордий і величний.

— Спини машину, Сеня!..

Вулицею спираючись на грушеву палицю, повагом шкутильгав древній, сухорлявий дідок. Кузьма Гуреевич визирнув з машини.

— Здравствуй, бувший Василь Микитович Мосякин...

„Бувший“... Дідок випростався і пильно подивився на Кузьму Гуреевича. Тіпнулись бліді, старечі руки, в очах спалахнули вогники. Пригадав...

— Здравствуй... Здравствуй...

„Кузьма Гуреевич кинув оком на розсувний ключ під ногами — невже скаже „Цар-Фараон“...

— Здравствуйте, Кузьма Гуреевич...

— Тожто! — З полегшенням зідхнув Кузьма Гуреевич і ногою відкинув ключ в куток.

Старий наблизився до автомобіля, стукнув разів скільки палицею по дзвінких частинах її, а потім заходився випробувати великим пальцем пружність надутих шин — справжня машина...

— Це ж твій? — кинув він на Семена Кузьмича. — Которий...

— Мій! — Охоче відповідав йому Кузьма Гуреевич. — Сенькою зовуть... Ти ще йому мішалкою голову розвалив, як він був у тебе строковим... Пам'ятаєш?.. А тепер він за директора при великому заводі...

— Он як!..

— Авже ж!.. А другий, Кирило, механіком на кораблі „Красный Кавказ“... Недавно посилку одержав... Меншенький же шофером у метесе... Дівку мою пам'ятаєш?.. Полола в тебе по гривенню у на своїх харчах... Так вона лікаркою при лазареті в Дніпропетровському...

— Так, так... Ваша ж тепер власть і ваші закони...

Кузьма Гуреевич нахилився до сина і стиха поспитав його:

— Плюнути йому в морду, Сеня, чи не треба...

— Не треба тату!..

— Ну тобі видніше... Рушай!..

3

Керамічні заводи й споріднені з ними заводи вогнетривалих припасів колишньої Російської імперії не мали своєї сировинної бази і цілком залежали від імпорту з закордону не тільки заводського технічного обладнання, а й самої сировини. За центри керамічної і вогнетривалої промисловості вважались тоді Німеччина і Швейцарія. Під час імперіалістичної війни, коли припинився промисловий зв'язок з закордоном, царський уряд порушив був питання про розробку і використання місцевих отчизних сировинних ресурсів. Питання це однак довго обмірковувалося в департаментських канцеляріях і в числі інших нерозв'язаних питань дісталося в спадщину радянській владі.

18 березня 1919 р. в Ленінграді виник державний дослідний керамічний інститут. На перших же кроках свого існування керамічний інститут поставив собі за основну мету сприяти, де тільки і як тільки можна, звільненню нашої промисловості від чужоземної залежності, і почав вивчати родовища керамічної сировини. Насамперед він взяв під увагу знамените Часов-Ярське родовище. Тепер родовище це являє собою головну сировину базу для керамічних і вогнетривалих заводів України. Знищення залежності наших заводів від закордонної сировини стало вже не проблемою, а конкретною дійсністю.

Від Костянтинівки до Часового-Яру 12 клм. На знаменитих Часів-Ярських глинах працює і Костянтинівський завод вогнетривалих припасів „Червоний Жовтень“. В його просторах, добре обладнаних цехах виробляють різних готунків вогнетривалу цеглу: нормальну з шамоту, фасонну і сифонну (для металургійних заводів). Всі виробничі процеси на заводі механізовано, за винятком формовки фасонних припасів. За браком у заводів-замовців одноманітних стандартів, завод змушений удаватися до ручної формовки потрібних їм вогнетривалих фасонів. Поеднання механізованої праці з працею ручною відбувається негативно на виробничій ефективності заводу. Розуміючи це, адміністрація заводу всіляко домагається застосування для металургійних заводів одноманітних стандартів на потрібну їм вогнетривалу продукцію. Тільки тоді можна буде відмовитись від ручної формовки і вдатись до складних пресів.

Завод засновано ще 1895 року, виробляв він будівельну цеглу, черепицю і каналізаційні труби, вся його видатність дорівнювалась 15 тн. на добу. За радянської влади завод „Червоний Жовтень“, як завод уже вогнетривалих припасів, почав працювати лише з 1927-28 операційного року. Почавши в 22.500 тонн готової продукції, завод уже мав планове завдання виробити 1933 року 67.000 тонн доброякісних вогнетривалих припасів.

На чолі цього заводу стоїть нині Семен Кузьмич Чикалін. один з восьми нащадків колишнього „Царя-Фараона“. Йому тільки 33 роки, він закінчив курси червоних директорів, а в Червоній армії був командиром зенітної батареї. Років скільки Семен Кузьмич працював на Красногорівському заводі вогнетривалих припасів „Динас“ і прекрасно освоїв це виробництво. Його технічним знанням міг би позаздрити кращий інженер-керамік. Щодо здійснення їх на практиці, і при тім невідмінно на користь виробництва, то Семен Кузьмич являє собою просто винятковий талант. Так, принаймні, з повагою відзиваються про нього старі робітники-кадровики.

З розвитком важкої промисловості збільшився попит на високоякісні вогнетривалі припаси. Завод „Червоний Жовтень“ уже не задовольняв цього попиту, а якість його продукції не

відповідала підвищеним вимогам заводів-замовців. Завод треба було реконструювати, обладнати новими механізмами і поставити його на височінь сучасної техніки. Колись завод робив звичайну будівельну цеглу і глиняні дитячі півники. Тепер він повинен був випалювати шамот на побудову домен нових металургійних гігантів.

Партія відкликала тов. Чикалина з „Динасу“ і поставила його директором „Червоного Жовтня“, що мав перетворитись під його керівництвом на справжнє радянське підприємство, на підприємство зі складною технікою і високою продуктивністю. На Семена Кузьмича падала велика відповідальність. Але боятись відповідальності, лякатись труднощів міг хто завгодно, тільки не він.

Минуло два роки. Старожили не пізнають тепер ні самого заводу, ні того місця, де він стояв і нині стоїть. Краєвид місцевості змінився до невпізнання.

Невідомо куди зникли довгі, присадкуваті, схожі на розпластану черепаху дерев'яні сараї; стояли вони геть на одшибі серед непролазного болота; було в них і холодно, і брудно, і задушливо—хто дбав тоді про якусь там вентиляцію. Болотяна сирість зводила руки й ноги лютим ревматизмом, а отруйна курява роздирає груди смертельною чахоткою. В пеклі було краще, ніж на заводі колишнього хазяїна.

Серед довгих, але молодих тополів, на широкій цементованій площадці з складною вентиляцією водозбіжних каналів висять тепер трьох- і чотирьохповерхові корпуси солідного підприємства; сухо, тепло в них, а влаштована за останнім словом техніки вентиляція висмоктує всю куряву й подає в просторі ясні приміщення свіже повітря. Працювати на заводі тепер легко і вигідно.

Завод обладнаний паровим молотом, складними дезінтеграторами і потужними бункерами. Застосовано тоненьку сушку системи проф. Мартинова, поставлено новий сушильний барабан з проектною потужністю—37 тонн за упряжку. Побудовано великий газовий корпус на 26 камерних печей, безперервної дії з 28 сушильними камерами. Один газовий корпус видаватиме шамотної продукції вп'ятеро більше, ніж всі вогнетривалі заводи цілої України п'ять років тому (без динаса, звичайно). Вартість видаваної продукції становитиме три з половиною мільйонів карбованців.

Минулий рік в житті заводу сталася знаменна подія. Вона сповнила гордощами весь великий заводський колектив. Нечувана річ!.. Костянтинівський металургійний завод ім. Фрунзе, після всіляких аналізів і спроб, найшов можливим побудувати в себе нову домну з шамотної цегли заводу „Червоний Жовтень“. Завод заощаджував державі сотні тисяч валют. Віднині залежність нашої індустрії від довозу ззакордону високоякісної керамічної продукції ставала дідівською казкою.

Семен Кузьмич виправдав себе. За якихось два роки його невтомна більшовицька енергія зробила те, чого старий хазяїн-поміщик не спромігся б зробити за півстоліття.

Майже всі старі майстри працюють тепер під рукою директора Чикалина. Відповідь одного з них під час чистки членів партійного колективу свідчить про те, з якою саме повагою ставляться кваліфіковані кадровики до молодого адміністратора.

— Майстер-формовщик, стаж тридцять років, у партії з двадцять восьмого... ізвиняюсь, не зовсім грамотний... знаєте ж, як нас учили...

— Скажіть, хто у нас старший?

Дідок лукаво посміхнувся.

— У масштабі Сталін, а на заводі Чикалин!..

Під дружні оплески лукавий старичок гордовито розправив бороду на грудях.

.....
І Цар-Фараон, і його восьмеро нащадків знайшли собі не тільки власні імена і прізвище, вони знайшли також і славні додатки до них.

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І ЛІТЕРАТУРНА ПОЛІТИКА МАРКСА Й ЕНГЕЛЬСА

(Закінчення¹)

Стаття Енгельса про Карла Бека була показова, як ілюстрація того значення, яке для літературних смаків і політичного зростання Енгельса мав Маркс. Наприкінці 30-х років у літературних симпатіях Енгельса Карлові Беку належить ще вельми помітне місце. У листах до братів Греберів Енгельс раз-по-раз згадує про Бека з великим захопленням.

„У нас три талановиті автори: К. Бек, Фрейліграт, Ю. Мозен (Тв., II, 485). Або: „Берне став Лесінгом на іншому п лі; хай у Бекові за ним прийде другий Гете“ (II, 509). Або ще: „Поетичного хисту, рівного талантові Бека, не було ще з часів Шіллера. Я вбачаю велику подібність між „Розбійниками“ Шіллера і „Ночами“ Бека: той таки вільнолюбний дух, та ж невгамовна фантазія, та ж юнацька зарозумілість, ті ж недоліки. Добро нам німцям, що народився К. Бек“ (II, 510) і ін. Правда, не в листах, а в друкованих статтях тієї ж доби відношення до Бека стриманіше. У спеціальній статті „Карл Бек“ (1839) в розгляді „Ночей“ та „Мандрівного поета“ відзначається пишномовність і хаотичність віршів поета. „Ночі“—це хаос. Все строкато і безладно переплутане. Картини часто сміливі, наче рідкі формації скель; зародки грядущого життя, потоплені в морі фраз; там і там починає рости квітка, осідає материк, утворюється кристалічний шар. Але в усьому ще панує сум'яття й безладдя“ (II, 36). Бек зовсім не зрозумів „великого Берне“, якого він спробував змалювати в одному вірші. Пишномовність Бека змушує згадати про продукти XVII віку (поетів доби „бароко“), „поринутих у світову тугу“ (II, 43).

Хто ж такий, цей Бек, що викликав такі захоплення молодого Енгельса — і такі відхилення в оцінці?

¹ Початок див. „Червоний Шлях“ № 9 за цей рік.

Угорець за місцем народження, в юнацтві перебрав ряд професій раніш, ніж зупинитися на літераторстві; все життя промандрувавши, Бек уперше виступив в одному з органів „Молодої Німеччини“ в „Журналі для елегантного світу“ Гюстава Кюне (1836). Непосидяча натура переносила його з Відня до Лейпціга, звідти до Веймара, де він жив деякий час під протекцією Оттілії, нареченої Гете; у Гамбурзі Гуцков привітав у ньому одну з надій німецької лірики, майбутнього німецького Байрона. 1844 року його всіляко шанували в буржуазних ліберальних салонах Берліна, особливо після того, як збірка його поезій була спочатку конфіскована, а потім з особливого наказу короля дозволена до вжитку. Богемська природа заважала йому навіть „спочити на лаврах“. Ми здибаємо його потім то в Швейцарії біля Фрейліграта і Гервера, то в Відні біля Ленау — палким прихильником якого він був, то в Берліні біля Фарнгагена і т. д. Один із перших він запровадив індустріальні мотиви в поезії виспівуючи, наприклад, залізницю в віршах, де брак думки він надолужував багатством звукопису:

Rasend rauschen rings die Räder,
Rollend, grollend, stürmisch säusent
Tief im innersten Geäder
Kämpft der Zeitgeist Zreiheits brausend.
Stemmen steine sich entgegen
Reibt er sie Zu Sand Zusammen,
Seinen Fluch und seine segnen
Speit er aus in Rauch und Flammen.

Приєднуючись до „Молодої Німеччини“, він мріє і про „Мо оду Палестину“, оспівує, не задовольняючи молодого Енгельса, пророка свободи Берне, відгукується на нещастя польського народу, прославляє свою мадярську батьківщину в віршах, багатих на відзвуки поезій Ленау і Фрейліграта. 1846 року після збірок „Ночі“, „Панцерні пісні“ (1838), „Мандрівний Поет“ (1838), „Спокійні Пісні“ (1840), після трагедії „Саул“ і віршованого роману „Янко“ (1841) — він виступає і з пробою соціально-політичної поезії — славнозвісними „Піснями про бідняка“.

Що це за бідняк? Пролетар міста чи села, представник люмпена, чи збіднілий дрібний буржуа? Бекові це байдуже: його бідняк — це „бідна людина взагалі“. Хто винен у його бідності? Соціально-економічні умови, неправильний розподіл „додаткової вартості“, що її привласнюють експлуататори чужої праці і т. д.? Ні, просто безсердечність і байдужість багатих. Читаючи, наприклад, в одному з провідних віршів збірки таке звертання бідних до багатих:

Jhr sitzt im Geanz und ia Ehren geboren,
Und spielt mit Dukaten und Louisdoren;
Wir schauern die Wappen an euren Thoren
In Hunger und in Harm;

Wir werben um Ketten und nennen Sezwerben.
 Ha, trinkt und schlägt die Gläser in Scherben!
 Ha, lässt uns sterben und lässt und verderben!
 Denn warum sind wir arm?

можна легко собі уявити реакцію Маркса на подібну поезію. Ще в розгляді „Парижких Таємниць“ його смішили вигуки каменяря Мореля: „Ах, коли б багаті знали про це! Коли б тільки багаті знали про це! Нещастя в тому й полягає, що вони не знають, що таке бідність!“. Критик роману Шеліга вбачав і в цих словах відкриття якоїсь незвичайної „таємниці“. — „Пан Шеліга не знає, що Б. Сю із гречності до французької буржуазії припускає анахронізм, вкладаючи в уста Мореля, робітника доби *Charte vérité*, звичайну фразу бюргерів часів Людовика XIV: „Ah, si le roi le savait“ („Ах, коли б король це знав“) у модифікованій формі: „Ah, si le riche le savait!“ („Ах, коли б багатий це знав!“). В Англії і Франції, принаймні, ці наївні відносини між багатими і бідними перестали існувати“ (Тв., III, 77).

„Пісні про бідняка“ К. Бека геть переповнені такою наївністю. Вона досить ясно виявлена уже в іронічній присвяті збірника банкірському дому Ротшільдів і в усіх тих докорах і виказуваннях, які скеровує поет на адресу цього дому. Перебравши всі ці докори один по одному, Енгельс зауважує (V, 120): „Отже, розвиток торгівлі і промисловості, конкуренцію, концентрацію власності, державні борги і азіотаж, коротко кажучи — увесь розвиток буржуазного суспільства Ротшільд міг би відвернути, коли б він був трохи совісніший. Треба справді мати *toute la désolante naïvete de la poesie allemande* (всю прикру наявність німецької поезії), щоб надрукувати такі дитячі казки“.

Тож „прикра наївність“ Бека й до нього подібних полягає в загальній ідеологічній настанові, в наївності їх основного погляду на суспільство й існуючі в ньому відносини. Сама ідея класової боротьби не спадає їм на думку. Капіталісти, „граючи дукатами й лудорами“, погрубіли душевно: треба, щоб вони зробилися чутливішими, щоб вони зрозуміли, що робітники „такі самі лєди, як і вони“ — і тоді, очевидно, буде розв'язана соціальна проблема.

Від чого ж вони цього досі не зрозуміли? Очевидно, від того, що мало ще було поетів, здібних близько сприймати до серця страждання бідняка і виступати перед багачами з плаксиво-філантропічною декламацією. „Бідняк“ отримує посередника-поета, який доніс би його скарги на адресу Ротшільдів і компанії: бідняк, якого оспівує Бек, адже це аж ніяк не борючий свідомий пролетар, а жалюгідна, здібна тільки на сльози і стогони, істота. Нічого говорити, що такий погляд викликає якнайрізкішу відповідь Енгельса: для нього ясно, що це погляд філантропічно-фарисейського мі-

шанства, яке по суті „цілком згодне з позитивною стороною існуючого суспільства і плаче тільки з приводу того, що поряд з цим існує негативна сторона — бідність. Міщанство цілком зв'язане з сучасним суспільством і бажало б, щоб воно і далі існувало, але без умов його існування“. Щодо цього Бек — характеристична фігура і для німецької поезії 40-х років, і взагалі для дрібнобуржуазної європейської літератури середини XIX віку. Про останню Енгельс у цій статті не говорить, але поширення його зауважень і висновків про Бека, про поезію „справжнього німецького соціалізму“ на всю течію дрібнобуржуазного „філантропічного реалізму“ напрошується само собою. З цього погляду його статті про Бека та його групу набувають величезного методологічного значення: певна річ, і автор „Пісні про сорочку“ Томас Гуд, і Діккенс, і хоч би такі представники філантропічного реалізму в російській або українській літературі, як, наприклад, автор „Антон Горемыки“ Григорович, а в українській літературі Марко Вовчок — все це, можливо, незрівнювані талановитістю з Беком письменники. Але в їх підході до явищ соціального життя, то в більш, то в менш помітній мірі та сама порочність, що і в поезії справжнього німецького соціалізму, і історик літератури, розглядаючи названих письменників, добре зробить, „порадившись“ спершу з цими статтями Енгельса. Річ певна, у Бека є і свої специфічні „німецькі“ риси. Романтизм залишив у спадщину німецькій поезії 40-х років безглузде уявлення про поета. Поет у сучасних ліриків, каже Енгельс, незвичайно-куца, легковажно-настовбурчена фігура. Це не активна істота, що стоїть посередині реального суспільства: це „поет, щось таке, що ширяє в хмарах, але хмари ті не що інше, як туманні фантазії німецького буржуа. Доти, доки класові суперечності не наберуть у Німеччині гострішої форми завдяки більш виразному виділенню класів і завоюванню влади буржуазією — в самій Німеччині німецькому поетові сподіватися на багато, що не доводиться. Убогство поезії німецького соціалізму стає для нас цілком зрозуміле, якщо ми діалектично зважимо умови діяльності цих поетів: з одного боку вони не можуть виступати революційно в німецькому суспільстві, бо самі революційні елементи в ньому дуже мало розвинуті: з другого боку, хронічне убогство, що оточує цих поетів звідусіль, діє на них розслабно, принижує і зневолює їх, позбавляє їх змоги „висміювати його без ризику, самим повсякчас потрапляти в нього“. — І Енгельс закінчує статтю іронічно-парадоксальною порадою: „всім німецьким поетам, у яких є якийнебудь талант, покищо можна поради́ти тільки одне — переселитися до цивілізованих країн“ (V, 132). Втім порада перестає здаватися парадоксальною, якщо ми згадаємо відповідні факти із біографій великих німецьких поетів цієї пори — Гейне, що

переселяється до Франції, Ленау, що раптом від'їздить до Америки (правда, щоб і з неї вивезти ряд нових розчарувань) і інших вільних і невільних переселенців — Гервега, Фрейлі-грата, Веерта.

Не обмежуючись загальними зауваженнями, Енгельс дає розгляд окремих віршованих п'єс Бека — на конкретних прикладах, показуючи і специфічно літературні недоліки цієї поезії: нездібність до реалістичного узагальнення фактів, розпливання образів у міщансько-сентиментальній декламації, безсилля спроб у галузі громадської сатири. Всі ці недоліки — простий вислід загальної ідеологічної настанови. Ось, наприклад, „Пісня Барабанщика“: у Гейне вийшла б гостра сатира на міщанство; Бек сам зливається з цим міщанством. Ось вірш „Дерев'яна нога“ — найхарактеристичніший для нездібності „справжніх соціалістів“ через невиразність світогляду, зв'язувати окремі розказувані факти з загальними умовами, щоб виявити на цих фактах різюче і важливе в них. Невиразність світогляду убиває здібність до розповіді, якщо навіть вона була. Замість оповідання виходить або „філософська конструкція“, або сухе й нудне реєстрування окремих нещасливих випадків і соціальних казусів (V, 126). Тут не може допомогти ні „великий талант“ Бека, ані його більша природна енергія, ніж у іншій німецькій дрібноті.

Діагноз, поставлений Енгельсом щодо Бека, був цілком правильний. Поет устиг іще захоплено привітати угорську революцію, а після її придушення висловити австрійському імператорові свої вірнопопданські почуття; ще близько 30 років він тягнув своє мізерне бродяче животіння, 1863 року випустив епічну поему „Ядвига“, а потім пропав безслідно, очевидно припинивши своє існування 1879 року. Деякі журналісти відзначили цього року кінець великого німецького поета: для більшості читачів 70-х років це був цілковитий сюрприз. „Справжній німецький соціалізм“ на цей час давно перестав існувати. В бурі 1848 року розгортали свій хист інші поети, до яких звернулася увага Маркса й Енгельса.

Політичне значення їх статтів про Е. Сю і про поетів соціалізму для нас ясне. Треба було найжорстокіше розправитися зі спробами дрібних буржуа фальсифікувати соціалістичну поезію, збити революційну пролетарську думку з її справжнього шляху, годувати її сурогатами „соціалістичної“ літератури. В момент боротьби ліберальної буржуазії з феодальним абсолютизмом соціалізм такого сорту відіграв реакційну роль, і в руках уряду ставав зброєю проти цієї ліберальної буржуазії. Ніякого іншого значення, крім суто негативного, така поезія мати не могла. Філістери стерпніші, коли вони залишаються філістерами, ніж тоді, коли, маскуючись під революцію, вони починають удавати, що виступають проти філістерства.

Карл Бек тільки один із багатьох. Сорокові роки в Німеччині дали неймовірний урожай такої псевдореволюційної поезії. Революція 1848 року розкидала, але не знищила цих поетів і з деякими з них Марксові довелося мати справу і в період його лондонської еміграції. Серед цих епігонів кожному, хто підряд читав пізніші статті й листи Маркса, безумовно кидалося в очі ім'я якогось Кінкеля, що часто з'являлось і зникало особливо в його листах. Маркс, що у відношенні до своїх політичних ворогів не шукав взагалі делікат-ості в висловах, згадуючи про Кінкеля, майже щоразу говорить про нього з роздратуванням.

Хто це такий? У 50-их роках — це один із „великих людей еміграції“, проти яких скерований написаний Марксом і Енгельсом у співробітництві з Дронке памфлет 1832 року¹¹, що викриває ганебну роль демократичної дрібної буржуазії під час німецької революції 1848 року і її жалюгідні інтриги й сумнівні фінансові махінації в Лондоні в емігрантському болоті“. Але, крім цього, це поет, надміру прославлений ще за життя біографіями. Тепер навіть у буржуазній Німеччині його навряд чи багато читають, але вірші його міцно держаться в хрестоматіях „для родинного і народного читання“, німецькі історики літератури його згадують і в нашій „Літературній Енциклопедії“ можна знайти про нього невеличку замітку. А втім, для Маркса це не так поет, як політичний ворог, до якого Маркс, що не знав компромісів, поставився з усією нещадністю. Якщо зібрати в одне всі згадування про Кінкеля, хоч би тільки в чотирьох томах листування Маркса з Енгельсом, образ вийде такий яскравий і виразний, що його не забудеш. Можна сказати, що Маркс обесмертив Кінкеля і в галереї сатиричних портретів, досить багатой в творах Маркса, Кінкелевський портрет не поступиться ні перед яким іншим.

Особа і справді цікава, між іншим, тим, що, не зважаючи на всі спроби біографів, починаючи від Штротдмана і мемуаристів її облагородити, вона справляє на спостерігача наших днів, кінець кінцем, неминуче комічно-безглузде враження. Кінкель починав з філософії і богослов'я. Зовнішня обставина змінила його кар'єру: він закохався в розлучену дружину лейпцігського книгопродавця Іогенну Мокель — письменницю, кинув своє богословіє, взявся спочатку за філософію, а потім зробився професором історії мистецтв. Разом з тим, він був і плодючим поетом: в стилі романтичної еkleктики він оспівував Дітріха Бернського і Оттона Стрілка, Сціпіона і Цезаря: у день весілля з Іоганною він написав віршований „Привіт моїй дружині“, за відгуком одного з буржуазних

¹¹ Архів М. і Е., т. IV. Маркс і Енгельс—Великі люди еміграції; з вступною статтею Е. Цобеля.

істориків німецької літератури „кращий і найсильніший із німецьких: весільних віршів, які тільки є в німецькій літературі“. У Бонні навколо нього виникає група поетів з політичним ухилом: але їх органом був гумористичний журнал „Майський Жук“. Насувається революція. Кінкель пише про неї у найпіднесеніших тонах: „Грім перемоги, гуркіт якого доходить до нас із Парижа, знаменує собою і для Німеччини, і для всієї Європи початок нового і великого часу. За ревом грози і бурі іде щасливий подув свободи. Починається велика благословенна ера конституційної монархії“.

Із конституційного демократа Кінкель стає демократичним республіканцем, видає газету майже в дусі „справжнього соціалізму“, листується з Марксом; разом з Енгельсом бере участь у баденському повстанні. Він заарештований; військовий суд засудив його до ув'язнення в фортеці, почалися клопотання (в тому числі клопотала і відома своїм листуванням з Гете Беггіна фон Арнім), покайняні промови самого Кінкеля і новий присуд на довічне ув'язнення в поправному будинкові в Шландау. Кінкель зробився героєм дня. „Раз на місяць волосся його, за повідомленням газет, неодмінно сивіло. Його завдання полягало тільки в тому, щоб терпіти, терпіти з почуттям і путтям. Його оточили ореолом мученика за свободу. Видано його збірку творів і „Німеччина раптом узнала, що Кінкель був поетом, великим поетом“. Випускали картинки, де був намальований Кінкель у каторжній тюрмі за прядкою, із поглядом зведеним до стелі камери, із відбитком глибокої туги на обличчі. З допомогою студента Карла Шурца, опісля також прославленого вождя революційних німців у Америці і Йоганни Мокель Кінкель утік з тюрми, переїхав до Лондона, разом з Марксом опинився в революційній еміграції, і тут з групою прихильників повів дріб'язкову, переповнену пліток і поговорів, боротьбу проти Маркса й Енгельса.

У Лондоні його бачив Герцен. В „Былом и Думах“ змальований, між іншим, і портрет Кінкеля. Величний вигляд, що навіває повагу, „до якого він додавав якесь офіційне помазання *jaibung*, щось судове і архієрейське, урочисто-вимушене і скромно-самовдоволене. Мова його точилася якоюсь напутливою розмовою: він з вивченою вибачливістю вислухував іншого і з ширим вдовolenням самого себе. Він завжди говорив цікаві речі, дружина його, відома піаністка, грала прекрасні речі, а нудьга була смертельна“.

Портрет Кінкеля в творах Маркса іншого сорту. Кінкель для Маркса — один із ненависних йому героїв фрази, що зганьбив себе покайняною промовою і шкодить тепер справі революції своєю політичною тактикою. Поїхавши до Америки збирати гроші на підтримку німецької революції, Кінкель не проминув нагоди розпустити там найбезглуздіші

чутки про Маркса, Енгельса і їх прихильників. „Безсоромний“ Кінкель, „піп“ Кінкель, „канюка“, „Зігварт Кінкель“¹², який проповідує в Америці, що „Маркс і Енгельс не революціонери, але два негідника, яких у Лондоні робітники викинули із трактирів“ (Тв., ХХІ, 380—381). „Паскудник“, „брехунець, піп“ і т. д. — ці окремі епітети і дрібні згадування розгортаються інколи в цілу картину — наче ось такої (мова йде про вибори органів лондонського відділу німецької національної сплки — 1861 р.):

„Готфрід (Кінкель) виступив з дуже довгою промовою і був взагалі в стані крайнього мелодраматичного збудження. Ті кілька волосин, що він має на голові, безупинно підіймаються до неба. Він переходив поступово від тону гіркоти до погрожування і навіть пускався у зовсім чужу йому галузь іронії. Під час його промови в залі стояв неймовірний галас, чути було повист. Часто також його окликали: „Готфрід“, що його завжди боляче зачіпає. Найзнаменніше, очевидно, було те, що Готфрід і в дальшому перебігові дебатів, не маючи вже більше слова, завжди схоплювався, щоб перервати промовців, які виступали, але Гейнцман з погрозово піднятою рукою самим жестом змушував його знову опуститися в своє крісло. Готфрід і вся його банда зазнали на виборах цілковитої поразки. Під час виборів президента Гейнцман дістав 133, Готфрід 5 голосів. Отже, навіть підкуплені ним суб'єкти голосували в більшій частині проти нього. Коли були оголошені наслідки виборів, Готфрід, як розповідали, „з великою гідністю“ проголосив себе синтезом між умираючим гладіатором і розіп'ятим Христом. Хіба це він заслужив за все те, що він зробив для своєї „улюбленої“ Німеччини“ (ХХІІІ, 40).

У творах Маркса й Енгельса розсіяно, як ми знаємо, не мало влучних сатиричних зарисовок сучасних їм діячів — політиків, філософів, літераторів. Досить нагадати образи поета і політичного діяча „Пана Вільгельма Йордана із Берліна“¹³ або образи Бруна Бауера і „Святого Макса“ — Штірнера у вступі до „Німецької ідеології“¹⁴, або сатиричний такий портрет давнього ворога Гейнцмана в написаних самим Марксом 6-му і 7-му розділах „Великих людей еміграції“. Але зарисовки Кінкеля не губляться серед них. У них Маркс показує себе чудесним майстром словесної карикатури. Чого справді, як не карикатури заслуговував цей горе-поет, горе-професор, горе-революціонер Кінкель, жалюгідний і в той же час огид-

¹² „Зігварт“ — натяк на героя вельми сентиментального роману XVIII віку, написаного почасти під впливом Гетевського „Вертера“ Йоганном Мартіном Мілером „Зігварт монастирська історія“ (1776).

¹³ Див. тв., т. IV, 393—394.

¹⁴ Тв., т. IV, стор. 71—72.

ний обмовник, глибока святенність якого не сховалась навіть від погляду незрівняно більше довірливого до людей Герцена.

● Навіть у трагічні хвилини життя Кінкеля Маркс не знаходить до нього слів ласки. Дружина Кінкеля, Іоганна, 1861 року, як казали, в нападі нервового розладу кинулася з вікна: обставини, що вплинули на чутливого Фрейліграта і викликали в нього вірші на смерть Іоганни — про які нам доведеться ще говорити далі. Маркс розповідає Енгельсові про облудний жаль Кінкеля на похоронах, про його дальше поводження і, між іншим, про посмертний твір Іоганни:

„Моя дружина рекомендує тобі прочитати „Ганс Ібелес“ Іоганни Мокель, де Вілліх фігурує під ім'ям Вільдемана і т. д., панна фон Брюнінг виведена в особі Платонії, а брудний Кінкель в особі Дон-Жуана. Я знаю про цю ляпанину тільки те, що розповідала мені про неї дружина... Вона стверджує, що книга являє безумовний доказ того, що Іоганна Мокель кинулася з вікна через нещасливу любов... у всякому разі, добре з боку попа Кінкеля, що він виторгує гроші за сповідь мертвої Мокель, продає її Котте (видавець), щоб виторговані гроші проживати разом з Мінною Вернер, яка уже принесла йому дитину. Попи найрозумніші люди“ (XXIII, 13).

Ось, таким чином, Кінкель — в громадському й особистому житті. Чому така жорстокість у змалюванні? І тому, що цей Кінкель, який опісля прийшов, як і багато його товаришів, до Бісмарка — і пером, і живим словом, і ділом служив „і нашим і вашим“: і тому, що „революційна теорія“ у нього жила із самою низькою життєвою практикою; і тому, що до всякого ухилення від прямого революційного шляху Маркс ставився з повною нещадністю — а передусім тому, що Кінкель для Маркса був найяскравішим доказом того, як шкодить дрібно-буржуазна стихія справі пролетарської революції. Для неї немає потреби в таких спільниках, як поети „справжнього соціалізму“, що грали на руку феодальній реакції, як літератори емігранти типу самозакоханого базікала й інтригана Готфріда Кінкеля або ще іншого також запортретованого в „Великих людях еміграції“, безталанного авантюриста Гарро Гаррінга¹⁵, що розкладала зсередини справу революції. Цих спільників треба шукати в іншому місці.

Нам і належить тепер розглянути, як шукали й знаходили їх Маркс і Енгельс, яка була їх „літературна політика“ щодо тих із сучасних ім німецьких письменників, яких, на думку Маркса й Енгельса, можна було використати для готування

¹⁵ Гарро Гаррінг (1798—1870) — „демагогічний гідальго із північно-ютландської Лланчії“, поет-драматург, автор автобіографічного роману „Ронгар-Ярр“ (1838), що бився за „грецьку свободу проти турків“, побував і руським офіцером, і італійським республіканцем, і членом німецької лондонської еміграції — змальований у VIII розділі памфлета „Великі люди еміграції“.

великої справи соціальної революції. Перед тим, як до цього перейти, треба кинути хоч би один погляд на історію на-
ростання революційних настроїв у німецькій дрібнобуржуаз-
ній літературі з 30-х років XIX віку.

Неприступний життєвим бурям храм чистої краси, який на межі років збудований був естетичним гуманізмом Гете і Шіллера, так само, як і повітряний замок ранньої романтики — були розбиті і розвіяні в порошок послідовними ударами трьох хвиль революційної поезії, починаючи з кінця 30-х років. Перша хвиля — це діяльність так званої „Молодої Німеччини“: це наводнення літератури ліберальними, напівсоціалістичними, напіванархічними ідеями більше або менше абстрактного протеста. „Повернути смертним відняті у них права, не встряючи в політику“ — ось трагедія половинчастості, яка погубила „Молоду Німеччину“. Друга хвиля — це політична поезія початку 40-х років, що виступила з партійно-республіканською (буржуазною, певна річ) програмою, яка звільнялася, але не звільнилася цілком від „революційної романтики“ і яка інколи виділяла із своїх лав поетів великого хисту і великого впливу на читацьку масу. І, нарешті, третя хвиля — це псевдосоціалістична поезія кінця 40-х років, „поезія справжнього соціалізму“, нікчемність і революційну сутність якої викрив у своїх статтях Енгельс.

Щодо „Молодої Німеччини“ Маркс навіть у період своїх юнацьких шукань зберігає цілковиту мовчанку. Енгельс наприкінці 30-х і на початку 40-х років із діячів цієї групи виділяє окремо і виявляє найщирішу прихильність до Берне. — Берне чарує його, як республіканець, із залізним характером, „знаменосець німецької свободи“, „Іоанн Предтеча нового часу“ (II, 361), який головою вище, жалюгідної риторики і дрібних гасел наших днів (II, 37). Його вплив на „Молоду Німеччину“, на думку Енгельса, не такий великий, але величезний внутрішній вплив він мав на нарід, який „зберігає його твори, як свяtinю“ (II, 350). Місце йому поруч з Лесінгом (II, 509) і з Гегелем — іншою людиною, що працювала в тиші над розвитком німецького духа (II, 71). Само собою зрозуміло, що книга Гейне про Л. Берне для молодого ентузіаста Енгельса — „наймерзотніше, що будьколи було написано по німецьки“. Маркс не поділяв цього обурення з книги Гейне, як ми ще побачимо; не поділяв він захоплення перед радикально-буржуазним мислителем, чий політичний обрій замкнутий був подіями 1830 року, чия „революційність“ паралізована прихованою ворожнечою до соціалізму. Війна бідних з багатими уявляється Берне кошмаром: пролетарська революція принесе з собою жахи, яких не було ні при одній із попередніх революцій; повстання ліонських ткачів уже почасти передвіщає ці жахи майбутнього. Соціальний ідеал Берне в своєму кінці несподівано збігся з ідеалом фундатора

„християнського соціалізму“, автора книги „Слова віруючого“, представника католицької демократії, французького панотця Ламне. Ясно що з таким „полутником“ Марксові було не по дорозі.

Інша справа політична поезія 40-х років. І вона являла собою хвилю досить каламутної властивості. Але її зв'язок з лівим гегеліанством, її тенденції до руйнації старих ідеологічних підвалин—критики релігійної, критики феодального державного ладу, її потяг до реалізму (не зважаючи на наявність непереборених до кінця пережитків романтики)—все це було симпатичне Марксові, що зав'язав безпосередні зв'язки із Гервегом, із Гейне, а опісля з Фрейлігратом. На сторінках редакційної Марксом з 1842 р. „Рейнської Газети“ виступали і Гервег, і Пруц, і Мюллер-Кенігсвінгер, Дінгельштедт і інші представники політичної поезії. Зв'язки Маркса із деякими з них не порвалися і після закриття „Рейнської Газети“.

Третя хвиля, що саме розбилася на дрібні бризки в революційному шквалу 1848 року, „поезія справжнього німецького соціалізму“, особливо плідюча в 1848 році, коли вийшли відомі нам „Пісні про бідняка“ Бека, збірки Дронке, Пюгмана і ін., викликала, як ми знаємо, різку критику Маркса й Енгельса. Енгельс, треба відзначити, деякий час все ж покладав на неї деякі надії. 1845 року він пише, наприклад, Марксові про свій намір видавати журнал „Дзеркало суспільства“, де „ми будемо давати картини соціальних злиднів і буржуазного режиму. А покищо буде добре, якщо поетичний „Ремісник“ завдасть собі клопоту надіслати нам кілька картин тамтешніх (англійських) злиднів. Особливо окремі випадки, бо ж це найсильніше впливає на філістера, якого ще тільки треба підготовляти до сприйняття комунізму“ (XXI, 10). В іншому листі (23 лютого 1845 р.) Енгельс повідомляє Марксові про „чудеса“, що відбулися в Ельберфельді.

„Вчора ми улаштували в великому залі і першому ресторані міста наші треті комуністичні збори. Увесь Ельберфельд і Вармен, від грошової аристократії до крамарів, за винятком тільки пролетаріата був там репрезентований. Гесс читав реферат. Читали вірші Мюллера, Пютмана і уривки з Шеллі... Комунізм—головна тема розмов, і кожен день приносить нам нових прибічників. Вуппертальський комунізм—уже факт і майже сила: ти не маєш уяви, який тут сприятливий для цього ґрунт. Найдурніші, безтурботні, проїняті філістерством люди, що ні чим у світі не цікавилися, починають захоплюватися комунізмом“ (XXI, 14).

Маркс, зрозуміло, не мав ніякого наміру „підготовляти філістерів до сприйняття комунізму“. Досить швидко відмовився від цієї думки і Енгельс. „Справжній соціалізм“ для деяких поетів, найсильніших, став хворобою, від якої можна

вилікуватися. Так вилікувалися від неї Фрейліграт, Веерт і Дронке — майбутні співробітники „Нової Рейнської газети“ Маркса 1848-49 року.

Отже найціннішими в цьому морі поетів здалися Марксові деякі представники політичної поезії 40-х років. Його особливу увагу привертав Гервег і Гейне, опісля ще Веерт і Фрейліграт. Особисті стосунки Маркса з усіма цими письменниками тепер можна вважати за досить вияснені, головню завдяки працям Ф. П. Шіллера¹⁶. Нас цікавить зараз передусім питання про те, який вплив і керівництво з боку Маркса ці поети дістали — питання зв'язане з тим, що можна було б назвати „літературною політикою“ Маркса, з тими вимогами, що ставив він до революційної дрібнобуржуазної поезії, яка могла, на його думку, бути корисною для комуністичного руху.

Найбільш скороминуші були зносини Маркса з Гервегом. Праця Ф. П. Шіллера в цьому питанні показала, що за межі небагатьох листів і зустрічей у Кельні 1842 року, коли співробітники Марксової „Рейнської Газети“ шанували Гервега, в Парижі 1844 року — стосунки ці не заходили. „Вірші живої людини“ 1841 року, що зробили Гервега героєм дня, були написані до зустрічі з Марксом. У Парижі Маркс пробував скерувати Гервега на шлях революційної драматургії, заохочуючи його задум драми з епохи великої французької революції з героєм-поетом і драматургом Марі-Жозефом Шен'є (автором „Карла IX“, братом відомого неокласика Андре Шен'є) — але з задуму цього нічого не вийшло. Співробітник газети Гейнцена, приятель Карла Фогга, друг Бакуніна, організатор безглузлого походу на Німеччину 1848 року, опісля соратник Ласалю, Гервег і як особа, і як діяч був по суті глибоко чужий Марксові. Ми знаємо, що стосунки закінчилися цілковитим розривом того ж таки 1848 року. Любов до фрази, нездібність до вивчення і розвитку, егоцентризм, цинічне призи́рство до „світу“ — все це Маркс довго терпів з великою поблажливістю. Але виступи „Німецької демократичної асоціації“ в Парижі, головою якої вважався Гервег — переповнили чашу терпіння. — „Борнштедт (віце-президент) і Гервег ведуть себе, як пройдисвіти. Вони заснували тут чорно-червоно-золоту спілку проти нас“ — повідомляє Маркс Енгельсові уже 16 травня 1848 року (XXI, 97). Стосунки обірвалися.

Більше слідів залишила зустріч Маркса з Гейне. Але й тут потрібні деякі застереження. У вжиток увійшло твердження про вплив Маркса на Гейне, про їхню тісну приязнь. Не забудьмо, проте, різниці віку (Гейне народився 1797 року,

¹⁶ Ф. П. Шіллер — Гервег і Маркс („Литература и марксизм“, 1931, кн. 4). Гейне і Маркс (там таки, кн. 6), Георг Веерт, 1933 (окрема книга; вступ до книги Ф. Мерінга, „Фрейлиграт и Маркс в их переписке“, 1929).

Маркс 1818), різниці темпераментів і характерів і недовгочасності зносин. Вони тривали по суті один рік — і то неповний, 1844-й: 1849 року ще раз зустрілися, але Гейне вже лежав у своїй „матрацній могилі“. Про дружбу з Гейне сам Марк говорить не раз — аж до „Капіталу“ (ч. 1, відд. VIII, розд. 22, прим. 5) „Як би я мав геній мого друга Гейне, я назвав би пана Ієремію (Бентама) генієм буржуазного глупства“. Так само і Гейне в передмові до 3-го видання в другій частині „Салона“ 1852 р., жартівливо пригадуючи біблійні перекази про Навуходоносор, рекомендує його для напутливого читання не тільки доброму Руге, *Sonder auch meinem viel verstakertem Freund Marx*, „але також і моєму вельми запеклому другу Марксу“¹⁷. Якщо додати до цього ще одне згадування (у „Ретроспективному поясненні“ 1854 р. до другої частини „Лютесці“) — „найрішучіший і найрозумніший з моїх отчизників доктор Маркс“, і один лист Гейне з 21 вересня 1844 р. до Маркса, що дійшов до нас — то „документи зближення“ з боку Гейне цим вичерпані. З боку Маркса, крім частих згадувань про Гейне в листуванні з Енгельсом, ще частіших цитат з Гейне в статтях на найрізноманітні теми, ми маємо ще три листи до Гейне 1845 — 1846 рр. В останньому — думка про цькування, яке зняли „німецькі осли“ проти книги Гейне про Л. Берне: „тупішого ставлення, як те, що його ваша книжка зустріла серед християнськи-німецьких ослів, майже неможливо знайти в жодному літературному періоді, не зважаючи на те, що у всіх німецьких періодах не бракує тупості“. Крім цього всього, є ще оповідання Каутського (зі слів дочки Маркса) про щоденні зустрічі і розмови Гейне і Маркса в Парижі. розмови, у яких Маркс виступав начебто суровим критиком віршів Гейне, і траплялося, що над одним рядком друзі сиділи цілі години. Але це оповідання, де підкреслюється, що в розмовах „політика не відігравала, ролі“. мало ймовірна. Естетичної обробки Марксом своїх віршів Гейне, який мав за собою достатній етичний досвід, навряд чи вже так гостро потребував. Безсумнівним лишається один факт, що славнозвісний вірш Гейне про сілезьких ткачів стоїть в очевидному зв'язку з статтею Маркса в Паризькому „Форвертсі“ — „Критичні примітки до статті „Король пруский і соціальна реформа“ (1844). Того ж року написана друга із сатиричних поем Гейне — „Німеччина, зимова казка“ (інша „Атла Тролля“, охоче з різних приводів цитована в статтях Маркса й Енгельса, написана ще до знайомства з Марксом 1841 року.

Знов таки без сумніву й те, що вагання Гейне між протягом до комунізму й страхом перед ним лишилися в поета

¹⁷ Цікаво відзначити, що в російському виданні творів Гейне (вид. 3-е Маркса, СПб, 1904, т. III, ст. 6) ці слова випущені.

і після зближення з Марксом, що сатиричні виступи Гейне 1848 року проти безпорадної, половинчатої і полохливої німецької буржуазії, цілком співзвучні настроям Маркса й Енгельса, не привели поета ні до якої певної політичної „платформи“, не вивершилися приєднанням його до тих гасел, які на цей час уже проголосила комуністична партія. Одне слово, все, що можна сказати з певністю у питанні про Маркса й Гейне, сходить до того, що під впливом коротких, кінець кінцем, зносин з Марксом нахил до політичного сатирика, що вже був у Гейне, розгорнувся, наскільки це було можливо при занепаді фізичних сил поета, що в деяких своїх поглядах — наприклад, на німецьку політичну поезію 40-х років, на революційну роль німецької філософії і ін. Гейне цілком сховався з Марксом. Сам потяг Гейне до Маркса показує, що, не зважаючи на всю плутаність і двоїстість свого світогляду, Гейне невизначним, але вірним і інстинктом відчув, де справжня сила, де правильна запорака майбутнього. Без зносин із Марксом поезія Гейне можливо не набула б того політичного загострення, яке і в наші дні робить її для нас особливо цінною. Знов таки Маркс, для якого багато що в Гейне було неприйнятне, який в інтимному листуванні інколи дуже різко відгукувався про Гейне — все ж залишивши його в ряді своїх друзів, раз назавжди відмежувався цим від тої філістерської дрібнобуржуазної кліки, що до наших днів не хоче прийняти і визнати Гейне.

Інакше й складніше склалися зносини з Фрейлігратом.

Фрейліграт не був тією двоїстою натурою, якою звичайно уявляють Гейне. Яскравий виразник буржуазної ідеології в першому збірникові своїх віршів (1838)—до революції він ішов рядом послідовних етапів, почавши з цілковитого заперечення партійної позиції у відомих віршах:

Die ihr gehort — frei hab ich sie verkündigt!
Ob jedem Recht—schiert ein Poet sich drum?
Seit Griams Tagen, weiss er wird gesündigt
In Hium und ausser Hium
Er bengt Sein Knie dem Helden Bonaparte
Und hört mit Zürnen d'Engieps Todesschrei,
Der Dichter Steht auf einer höhern Warte
Des auf den Zinnen der Partei.

1843 року Маркс ще зве Фрейліграта ворогом Гервега і свободи. „Перехід до опозиції в революційній поезії відбувався в результаті тривалої внутрішньої боротьби поета з самим собою. Його „Сподівання віри“ (Glaubenerkamtniss, 1844) витримано ще в дусі поміркованого лібералізму. Його „Са Іра“, хоч і закликає до насильницького перевороту, але, за уразливим зауваженням Енгельса,—„ніде революції не відбуваються з більшою веселістю і невимушеністю, ніж у голові нашого Фрейліграта. Але істині потрібна вся залізна

тіпохондрія „Загальної Пруської газети“, щоб у такій невинній ідилічній позаміській прогулянці відчутти державну зраду“ (IV, 573). Тільки 1848 рік, буря революції, всуп до „Нової Рейнської Газети“ і до спілки комуністів — остаточно вирівняли революційний напрямок Фрейліграта.

Відтоді і майже до кінця 50-х років він, справді, був під впливом і керівництвом Маркса. Вірші „Мертві живим“, „Відень“, „Пам'яті Р. Блюма“, „Прощальне слово „Нової Рейнської Газети“, „Каліфорнія“, „Бій при Березі“ — відбивають створену партією Маркса революційно-пролетарську теорію, відбивають погляди самого Маркса до того, що можна було б, наприклад, зіставляти вірш „Каліфорнія“ із статтею Маркса про наслідки відкриття золотих розсипищ, що її надруковано в другому випуску „Нового Рейнського Огляду“ і „Am Vorkamp“ (бій при Березі) з статтею Маркса в „Новій Рейнській Газеті“ 24 червня 1848 року¹⁸. Ми знаємо про випадки, так би мовити, безпосереднього „встрявання“ Маркса в творчість Фрейліграта. 22 грудня 1851 року Маркс спонукує Фрейліграта створити „нову пісню на честь Нового Світу“. — „Коли б ти колинебудь надумав художньо перетворити гумор, властивий твоїй африканській величності в приватному житті, ти, я певний, і в цій галузі набув би великого значення“. — Надіславши Бейдемейерові вірші Фрейліграта, Маркс супроводжує посилку таким характеристичним листом:

„Напиши Фрейлігратові гречного листа. Не скупися навіть на компліменти, бо поети всі *plus au moins* (більше або менше), навіть найкращі з них *dés courtisanes et il faut les safoier pour les faire chanter* (куртизанки, і чи слід їх задобрювати, щоб змусити їх співати). Наш Фрейліграт, наймиліша, вільна від усяких претензій людина в приватному житті, яка приховує під справжньою добротою *un esprit tres fin et tres railleur* (розум завжди тонкий і уразливий) — у нього панос справжній, хоч він сам від цього не стає марновірним і не втрачає критичного чуття. Він справжній революціонер і наскрізь порядна людина — похвала, якою я наділяю небагатьох. Не зважаючи на це, поет, яким би він не був як *homme* (людина), потребує висловів схвалення, в *admiration* (приклонності). Я думаю, що все це належить від самої суті річей. Кажу все це тобі тільки для того, щоб звернути твою увагу ось на що: у листуванні з Фрейлігратом не забувай різниці між поетом і критиком“¹⁹.

Витримати цю позицію щодо Фрейліграта самому Марксові було нелегко. Ми не будемо входити в історію їх взає-

¹⁸ Ф. Мерінг. — Фрейліграт і Маркс у їхньому листуванні, 1929 (вступ Ф. П. Шлєра, стор. XX, рос. мов.).

¹⁹ Ф. Мерінг. — Фрейліграт і Маркс у їх листуванні, 1929 (рос. вид.), стор. 25.

мин в 50-х роках і тих незгод, що почалися з 1858 року, зі смерті згаданої вище дружини Кінкеля, Іоганни Мокель. На жаль Маркса, „Фрейліграт, який не міг найти в своїй лірі ні одного скорботного звука під час трагічних подій, чи то було у власній партії (смерть Даннелєса), чи взагалі на світі—Кейнєнна, Орсіні—раптом береться оспівувати цю жалюгідну подію“ (XXII, 370). Щодо Кінкеля Маркс, як ми знаємо, був непримиренний, тим часом, Фрейліграт саме після того, „як дружина Кінкеля скрутила собі шию“—сповнився раптовою поблажливістю до цього ворога не тільки самого Маркса, але й усієї Марксової групи. Випускаючи VI том зібрання своїх творів, він, наприклад, викинув вірш проти Кінкеля, написаний 1852 року з приводу поїздки його до Америки для розкидання грошей на підтримку німецької революції і її „законного уряду“, тобто Кінкеля і компанії. Фрейліграт погодився на участь у газеті Кінкеля „Герман“, в шілерівських святах, улаштованих турботами того ж таки Кінкеля; і все те тоді, як Кінкель поширював найрізніші плітки про Маркса, щоб дискредитувати його в очах американської і німецької „громадської думки“. З боку „друга“, яким вважав Фрейліграта Маркс, це було принаймні дивно, з боку поета-комуніста це було якимось перебігом до ворожої сторони. Як ні намагається Ф. Мерінг у своїй праці виправдати Фрейліграта, для нас все ж таки зрозуміліші ті слова роздратування і невдоволення, які чимраз частіше вириваються проти Фрейліграта „товстопузого філістера, що вважає за цілком законне з одного боку служити мамоні, а з другого—бути жрецем муз і свою життєву безхарактерність розцінювати, як політичне добродійство“ (XXII, 459—460)—в інтимному листуванні Маркса й Енгельса.—„З цим белетристичним набродом“,—писав 22 грудня 1859 року Енгельс дружині Маркса—„все та ж стара пісня: завжди їм хочеться, щоб їм кадили фіміам у газетах, щоб вічно про них твердили публіці і якийнебудь поганий сфабрикований ними вірш для них важливіший найбільшої світової події“ (XXII, 470).

До остаточного розриву стосунки не дійшли, бо сам Маркс не хотів давати цим розривом зайвий козир ворожій партії. Мерінг, як сказано, вважав поведження Маркса щодо Фрейліграта не зовсім справедливим. Щодо Гейне Маркс начебто застосовував принцип терпимості значно ширше, ніж щодо Фрейліграта, не зважаючи на те, що політичний рахунок його був обтяжений значно менше, ніж рахунок Гейне²⁰. Але Фрейліграт був для Маркса значно більше своїм, ніж Гейне. Атестація „справжній революціонер і наскрізь порядна людина“ не дозволяла Марксові потурати слабостям і безхарактерності Фрейліграта. Гейне, крім того, ніколи не був чле-

²⁰ Мерінг, там же, стор. 88.

ном партії, а Фрейліграт ним був. Але зрозуміло, справа не тільки в цьому. Справа в тому, що Фрейліграт не тільки як людина, але як поет здавав свої позиції. З ним повторялася історія, знайома нам почасти і з нашої сучасної літератури. Революційна буря пройшла, почався період тривалої підпільної боротьби, провадити яку можна було, тільки твердо знаючи її кінцеву ціль. Цього знання у Фрейліграта не було. Комуністом він став тільки емоційно. Інтелектуально він був і лишився радикальним дрібним буржуа, якого цілком характеризує його лист до Маркса з приводу одержання першого тому „Капітала“:

„Прийми мою подяку і будь певний, що я один із тих, які з радісною гордістю захоплюються розумом, знанням і дивною працьовитістю, з якими спорудив собі цією працею *monumentum aere perennius* (пам'ятник міцніший міді). Ти знаєш, я не спеціаліст (я політико-економ у душі) і через те не чекаєш від мене докладної оцінки твоєї праці; але одне я можу сказати тобі, що з читання, або вірніше вивчення твоєї книжки я взяв велику насолоду і багато що засвоїв. Це якраз книга, яку треба вивчати, і тому успіх її не буде, либонь, швидкий і гомінливий, зате вплив її буде тим глибший і сталіший. Я знаю, на Рейні багато молодих комерсантів і фабрикантів захоплюються твоєю книгою. У цих колах вона виконає своє справжнє призначення; для вчених вона буде настольною книгою і джерелом довідок“.

Мерінг наводить цей лист без коментарів²¹, — та коментарі, мабуть таки, зайві. Ось правдивий відгук філістера, який ще „тільки готується до сприйняття комунізму“. Буржуазна стихія, з якої владно витягнули Фрейліграта для слугування справі соціальної революції Маркс і Енгельс, знову витягнула поета в своє коло, і Фрейліграт повернувся „в дім отчий“. Що ж дивного, коли два роки опісля цього відгуку пишеться славнозвісне:

Hurra, du stolzes, schönes Weib,
Hurra, Germania!
Wie Kühn mitvargebentem Leib
Am Rheine stehst du da i т. д.

Відношення Маркса до такої поезії могло бути тільки різко негативне. У листі до Енгельса 2 вересня 1870 року він коротко відзначає: „Фрейліграт“. „Ура, Німеччина!“ В цьому вимученому вірші не обійшлося також без „бога“ і „галла“. Я волів би бути котеням і кричати „няв“, ніж таким рифмачем“. — Друга й соратника було втрачено і вже назавжди.

Незмінним лишився тільки один, менше всіх відомий, Георг Веерт, поет, можна сказати, наново відкритий для історії лі-

²¹ Мерінг, цит. праця, стор. 82—83.

тератури монографією Ф. П. Шіллера²². Вірші Веерта в оригіналі покищо неприступні широкому читачеві, не зібрані окремою книгою; скільки можна мати уяву з російських віршованих перекладів, вони найближче стоять до політичної лірики Гейне, в його речах завжди є щось нове, так що вірші його читаються з неменшим інтересом, ніж Гейнівські сатири²³. Постійний фейлетоніст „Нової Рейнської Газети“, автор сатиричного роману про „лицаря Шнаппганського“, Веерт не витримав, проте, тягару емігрантського життя і літературно захирів після краху революції. Він не перекинувся до Кінкеля, не повернувся на заглохлий шлях поезії справжнього німецького соціалізму; зберігши дружні стосунки з Марксом до кінця, він покинув Європу і вже 1856 року помер у Гавані. У надрукованій багато пізніше про його смерть некрологічній замітці²⁴ Енгельс назвав Веерта „першим і найвидатнішим поетом німецького робітничого класа“. Це високе звання Веерт заслужив своєю літературною діяльністю 1847—1849 років. Філістером він не зробився, але на відповідальній висоті свого звання протримався недовго і, зрозуміло, дав тільки малу частину того, що міг би дати при інших умовах.

Отже, спроби Маркса й Енгельса створити групу поетів-спільників пролетарсько-комуністичного руху покищо мали середній успіх. Проте, вони не переставали і далі, стежачи за німецькою літературою, шукати в ній творів й письменників, здатних служити рухові. 1857—1858 років нежданно для самого себе створив трагедію на революційну тему один з вождів німецького робітничого руху Фердинанд Лассаль. Це була трагедія „Франц фон Зікінген“. Лассаль не мав художнього таланту, його трагедія — розтягнутий, повний абстрактності твір, що з зовнішнього боку не піднімається нічим над масою німецьких спроб першої половини XIX століття дати драматичний образ славетного вождя лицарської фронди XVI століття. До теми про Франца фон Зікінгена бралися, наприклад, Вендер (1802), граф фон Зоден (1808), Фурхау (1821), Ед. Дулер, один з письменників, що належали до „Молодої Німеччини“ (1853). Бауернфельд, віденський драматург (1850), Мельхіор Меер (1851), Альбер Тюрке (1858), Август Шміц (1855) тощо. Отже у виборі теми Лассаль не був оригінальний. Але він спробував оновити її, так би мовити, зсередини: у зображенні осіб та подій XVI століття дати „самокритику революції 1848 року — критику нестійкої, нерішучої поведінки демократично-буржуазної інтелігенції 1848 року. У трагедії

²² Названа вище книга (1932) підбиває підсумок і доповнює цілим рядом матеріалів ранішні статті Ф. П. Шіллера про Веерта.

²³ Ф. Шіллер, праця про Веерта, стор. 117.

²⁴ Стаття в щорічному „Соціал-Демократі“, 1883, № 24 (не перекладена російською мовою).

Зікінгена, за задумом Лассалля, мала бути показана „вічна“ діалектична суперечність усякої революції: суперечність між „спекулятивною ідеєю, що становить силу і захоплення революції і кінцевим розумом з його розважливістю“ — між революційним запалом і реальною політикою — суперечність, що позначилася і на долі великої французької революції 1792 року і в німецькій 1848—1849 року.

Для Лассалля, якому власна п'єса здалася „прекрасною“, думка Маркса й Енгельса, очевидно, була особливо цікава й важлива. Для Маркса й Енгельса трагедія являла великий інтерес і через задуману в ній колізію, і через те, що авторам її була людина, з якою вони зберігали товариські стосунки аж до 60 років, — певною мірою їхній соратник. Серед „повсюдного зубожіння красного письменства“ наприкінці 50-х років трагедія Лассалля виділялася хоч би своїм задумом. А проте ні задум, ані виконання, кінець кінцем, рішуче не задовольняли і Маркса, і Енгельса.

У листах до Лассалля з приводу його п'єси — тепер досить відомих²⁵, що являють, не зважаючи на своє спеціальне призначення, виключний загально-методологічний інтерес — Маркс і Енгельс піддають критиці, поперше, самий задум трагедії. Не поведінка демократично-буржуазної інтелігенції, а політична й організаційна слабкість партії пролетаріата. Не помилкова дипломатія Зікінгена була причиною його загибелі, а його становище, як лицаря й представника вмираючого класа, що повстає „проти існуючої або, правильніше, проти нової форми існуючого“. Трагічний конфлікт Лассаль взяв не з історичних подій, а вніс його в історичну фавулу, згідно з зарані складеною ним думкою: це суперечило основним поглядам Маркса й Енгельса на межі в яких можна припускати „Тенденцію в художньому творі. Одним із перших завдань революційної драматургії є завдання створити новий жанр — реалістичну трагедію. Дати зразок цього жанру Лассалю не пощастило. Вся концепція трагедії й трагічного у Лассалля, що залишався ще на позиціях Гегелівської естетики, увесь його творчий метод були для цього непридатні²⁶. Перетворення індивідуальностей на звичайні „рупори духу часу“, надзвичайне резонерство дійових осіб над самими собою, відсутність конкретно-наочного зображення рушійних сил тощо — всі ці типові риси „Шіллеровського“ метода визначали повернення Лассалля і в галузі „форми“, і в галузі „змісту“ на шляхи буржуазної естетики. Маркс і Енгельс хотіли б багато

²⁵ Останній передрук їх у зб. „Маркс и Енгельс о литературе“, 1933, стор. 3—124 з статтею й коментарями Г. Лукача.

²⁶ У цьому питанні, крім зазначеної статті Г. Лукача, див. ст. Є. Перліна — „Гегель, Лассаль, Маркс і Енгельс“ про трагедію в журн. „Життя й Революція“, 1933 р. Наявність цих двох статей робить зайвим докладний розгляд листування з приводу „Франца фон Зікінгена“ в цій праці.

„шекспіризування“, тобто уміння дати для головних героїв широкий соціальний фон, не декоративний, а активний, тобто такий, що, кінець кінцем, обслуговує події п'єси і дає змогу показати в героях продукти соціального середовища, яке визначає їх дії і їх долю—і уміння висловити устами героїв „найсучасніші ідеї“. Зайвий раз це листування з Лассалем показує, на нашу думку, що погляд Маркса і Енгельса на Шекспіра не збігався з поглядом тих сучасних нам критиків-марксистів, які хотять вбачати в Шекспірі виразника ідеології класа, що сходив з історичної сцени²⁷. Але так чи інакше „злиття великої ідейної глибини, свідомого історичного змісту з шекспірівською жвавістю і багатством дії“ не пощастило досягти Лассалеві.—„Воно, напевно, буде досягнуто тільки в майбутньому і, може, зовсім навіть не німцями“.

Друга половина XIX століття не обіцяла Марксові й Енгельсові нічого значного в галузі художньої літератури. „Дріб'язкове мудрування“—істотна ознака епігонства, що запанувало в художній літературі, змусило навіть у трагедіях Лассаля цінити деякі його сторони. Але, певна річ, ця трагедія не те, що, на думку Маркса й Енгельса, потрібно було літературі. Де ж знайти це потрібне й „співзвучне“? Виступи буржуазних і дрібнобуржуазних революційних діячів в галузі художньої літератури частіше не тільки розчаровували, але й обурювали і Маркса, і Енгельса. 1852 року з приводу нової п'єси плодового Фелікса Піа, відомого своєю упертою боротьбою з Наполеоном III, опісля члена Паризької Комуні, а після амністії 1880 року члена французького парламенту в лавах „революціонерів-соціалістів“, Маркс писав Енгельсові: „Як низько падають офіційні знаменитості, ти побачиш із того, що солодкий Фелікс Піа—переробив грудневі дні в мелодраматичний спектакль. Він знайшов англійського підприєємця, і разом з ним поставить у Нью-Йорку цю гидоту, сцени убивств, вигнання, заслання тощо. Чи можна більш низьким способом спекулювати на лихові своєї країни. І цей осел вважає це проституційовання французького *misere* патріотичним актом“ (XXI, 30 березня 1852). Багато пізніше не менш різку оцінку викликав у Енгельса інший революційний французький письменник, автор відомих і в нас романів про Паризьку комуну—Жюль Валлес, що брав участь і в першому Інтернаціоналі. 1881 року Енгельс писав про нього Бернштейнові: „Валлесу нам нема чого робити стільки компліментів. Це жалюгідний літературний, або скоріше літераторський фразер, який абсолютно нічого собою не являє, який через

²⁷ Див. праці і висловлювання про Шекспіра В. М. Фріче. Інший погляд на ідеологію Шекспіра розгортає в своїх працях А. А. Смірнов: його коротко викладено в передмові до драми М. Жіммора—„Шекспір. Маска Ротленда“, 1932 р.

брак таланту перейшов до самих крайніх і став „тенденційним“ письменником, щоб таким чином пристроїти свої погані белетристичні твори. Під час комуні він тільки виголошував голосні фрази, а якщо донебудь діяв, завдавав шкоди²⁸. На початку 80-х років Маркс і Енгельс зацікавлюються соціальними романами Мінни Каутської, зокрема, — „Стефаном із Гріленгофа“ (1879) і романом „Старе й Нове“ (1884). Але цікавість триває недовго. Уже 1894 року Енгельс пише Зорге про останній роман „бабусі Каутської“ — „Елена“, що це „поганий відбиток романів Григора Самарова“²⁹. Всі ці відгуки, всі ці настирливі шукання свідчать про велике значення, яке Маркс і Енгельс надавали художній літературі, як зброї ідеологічної боротьби. І тому зауваження тов. Ліфшиця в статті про естетичні погляди Маркса в „Литературной Энциклопедии“ (т. VI), що „проблема художньої літератури, нерозривно зв'язаної з революційною боротьбою пролетаріата, ще не виступила з такою доконечною потребою і силою в епоху Маркса й Енгельса, як тепер“ (VI, 911) — справедливий тільки почасти. Так, не виступила з такою доконечною потребою і все ж виступила достатньо.

Де ж знайти таку літературу? хто її дасть?

Література, як і все мистецтво капіталістичного суспільства, перебуває в стані кризи. Відомо зауваження Маркса, кинуте в передмові до „До критики політичної економії“: „Відносно мистецтва відомо, що певні періоди його розвитку не стоять ні в якій відповідності з загальним розвитком суспільства, а, значить, також і розвитком матеріальної основи його, що становить наче б кістяк його організації. Наприклад, греки в порівнянні з сучасними народами, а також Шекспір“. Зауваження це давало привід до різноманітних лжепоголосів³⁰. Але в особливих хитрощах для його розшифрування немає ніякої потреби. Кажучи про „сучасність“, Маркс має на увазі капіталістичну сучасність: думка про те, що капіталістичне виробництво і відповідний до нього розподіл праці несприятливі для розвитку мистецтва. Критикуючи в „Теоріях додаткової вартості“ теорію Шторха, Маркс каже про це цілком виразно: „Капіталістичне виробництво в о р о ж е деяким галузям духовного виробництва, як мистецтво і по-

²⁸ Архів М. Е., т. I, вид. (рос.) 3-е, 1930, 294—295. Проте треба відзначити, що кращі речі Валлеса, наприклад, його роман „Інсургенті“ (1885) вийшли після наведеної оцінки Енгельса, лист його датований 17 серпня 1881 року.

²⁹ Цитуємо із зб. „М. Е. о литературе“, стор. 145. Григор Самаров (18:9 — 1903) — автор великої кількості бульварних романів, густо насичених імперіалістичними і шовіністичними настроями пруського юнкерства і буржуазії після 1881 року.

³⁰ Див. їх, наприклад, в статті меншовика Ю. Деніке — „Маркс об искусстве“ (зб. „Искусство и общественность“, під ред. П. С. Когана, вид. „Основа“, 1925, стор. 28, 29).

езія. Не розуміючи цього, можна прийти до вигадки французів XVIII віку, осміяної уже Лесінгом: через те, що ми в механіці і т. д. пішли далі стародавніх, то чому б нам не створити і епоса³¹.

Саме в капіталістичному суспільстві розквіт техніки й промисловості може бути в цілковитій суперечності зі станом мистецтва й літератури. 1856 року в промові на „юбілей чартистської „Народної Газети“ Маркс з усією повною розгорнув цю суперечність, в словах, які в наші дні здаються тільки що сказаними:

„Навіть великий, характеристичний для XIX століття, факт, якого не посміє заперечувати жодна партія. З одного боку покликані до життя такі промислові і наукові сили, про які навіть підозрівати не могла ні одна із попередніх епох історії. З другого ж боку, виявляються ознаки занепаду, що далеко переважають всі занесені до літопису жахи останніх часів Римської імперії.

„У наш час кожна річ начебто багата своєю протилежністю. Ми бачимо, що машина, маючи чудесну силу скорочувати і робити живодайнішою людську працю, приводить до голоду і виснаження. Нові здобуті джерела багатства, завдяки якимось фатальним чарам, стають джерелами злиднів. Перемоги мистецтва хуплені, очевидно ціною втрати характеру. Тією ж самою мірою, якою людство стає владарем природи, людина потрапляє в рабство до іншої людини, або стає рабом своєї власної підлоти. Навіть чисте світло науки не може, очевидно сяяти інакше, як тільки на темному фоні неутра. Результат усіх наших відкриттів і всього нашого прогресу очевидно той, що матеріальні сили наділяються духовним життям, а людське життя пригупляється до ступня матеріальної сили. Цей антагонізм між сучасною промисловістю і наукою, з одного боку, і злиднями й розпадом, з другого, цей антагонізм між виробничими силами і громадськими відносинами нашої доби є відчутний гніючий і незаперечний факт. Хай одна партія оплакує це, а інші бажають збутися сучасних успіхів техніки, тільки б позбутися разом з тим сучасних конфліктів; або хай вони уявляють, що такий відчутний прогрес у промисловості неодмінно має доповнюватися таким же настільки ж безсумнівним прогресом у політиці.

„Ми з свого боку безпомилково впізнаємо в цьому знак того лукавого духа, який постійно виявляється в цих суперечностях. Ми знаємо, що для того, щоб скерувати нові сили суспільства, треба, щоб ним заволоділи нові люди — і люди ті — робітники“³².

³¹ „Теорії додаткової вартості“.

³² Цитуємо в „Избранных произведений К. Маркса“, т. II, стор. 330—331.

У цих справді пророчих словах, що попереджають скарги усіх сучасних нам ідеологів „Заходу Європи“ доби імперіалістичної кризи—від Клагеса і Шпенглера до Поля Валері і інших—не тільки останній присуд над культурою і мистецтвом капіталістичного суспільства, але й вказівка на те, що має прийти до нас на зміну. Про пролетарську культуру і пролетарське мистецтво в цій промові Маркс не каже просто, але з інших місць творів Маркса й Енгельса видно, що, починаючи від 1844 року, проблема пролетарської культури їх цікавила і цікавила різносторонньо. Відповідаючи 1844 року на статейку в паризькому „Форвертс“—„Король пруський і соціальна реформа“, що наводила між іншим думку про велику культурну відсталість німецьких робітників,—Маркс парирує її вказівкою на глибоко свідомий і теоретичний характер повстання сілезьких ткачів і як доказ наводить такі факти:

„Передусім згадайте „Пісню Ткачів“, цей сміливий, бойовий клич, де ні разу не згадується про запічок, фабрику, округ, але зате пролетаріат різко, ясно і нещадно й владно заявляє на весь голос про свою протилежність суспільству приватної власності. Сілезьке повстання починається саме тим, чим французькі і англійські повстання кінчаються—свідомістю сутності пролетаріата... Щодо ступня освіченості або здібності до просвіти німецьких робітників взагалі, то я нагадую про геніальні твори Вейтлінга, які в теоретичному сенсі часто навіть ідуть далі Прудона, хоч викладом відстають від нього. Де б могла буржуазія, включаючи сюди її філософів і літераторів, показати щодо емансипації буржуазії—політичної емансипації—працю, яка була б подібна до вейтлінговських „Гарантій гармонії і свободи“? Якщо порівняти суху і боязку посередність німецької політичної літератури з цим нечуваним і блискучим літературним дебютом німецьких робітників; якщо порівняти ці велетенські дитячі черевики пролетаріата з карликовими поношеними політичними чобітьми німецької буржуазії, то замазурі доведеться напроорокувати в майбутньому фігуру атлета“ (Тв., III, 15—16).

„Пісня Ткачів“, створена, очевидно, самими ткачами, співана ними під час повстання³³, була поштовхом до славнозвісного вірша Гейне, а пізніше використана і в „Ткачах“ Гауптмана—для Маркса є доказом розумової дозрілості німецького пролетаріата, першою ластівкою грядущої пролетарської поезії в Німеччині. Разом із творами Вейтлінга це велетенські дитячі черевики пролетаріата, що передвіщають атлетичне зростання пролетарської культури.

Якраз цю пісню, а не твори вже досить численних і в той час „поетів з народу“ бере Маркс у приклад пролетарської

³³ Уривок із неї перекладений російською мовою в статті Шіллера „Маркс і Гейне“ („Литература и марксизм“, кн. VI, 1931, 60—61). Див. також драму Гауптмана „Ткачі“.

поезії, що народжується у Німеччині. Через рік після цього, в одному з розділів „Становища робітничого класа в Англії“ (де між іншим також наведено вірш поета-робітника Едуарда Міда з Бірмінгаму, „що правильно передає погляд самих робітників на фабричну систему“, твори, III, 470) Енгельс дає характеристику наукових і художніх потреб англійського пролетаріата, відзначаючи, що „найвигідніші твори новітньої філософії, політичної і поетичної літератури читають (у Англії) майже виключно робітники, що найбільшу кількість читачів два видатні англійські поети Шеллі й Байрон мають як раз серед робітників“. „На цих підставах пролетаріат створив свою власну літературу, що складається переважною частиною з сучасних видань і брошур, і яка своїм змістом далеко перевищує всю літературу буржуазії“ (III, 520.)

І уривок Маркса, і примітки Енгельса наочно показують, що питання пролетарської літератури якнайживіше цікавлять їх обох, хоч їм і не довелося дати такого чіткого визначення цієї літератури, яке дав пізніше у відомій статті 1905 року „Партійна організація й партійна література“ В. І. Ленін. Володимир Ільїч у коротких словах продовжив і доповнив хід думок Маркса, починаючи з ранньої його статті „Дебати про свободу преси“ і розгорнув на всю широчінь і ясність цю проблему. Для нього так само, як і для Маркса й Енгельса, пролетарська література, як і взагалі пролетарська культура, можлива лише як ступінь до літератури безкласового суспільства, до соціалістичної літератури майбутнього.

Теоретики „майбутнього суспільства“, задумуючись над питанням про ту роль, яку відіграватиме в ньому мистецтво, інколи проходили, як відомо, до думки про те, що мистецтву в комуністичному суспільстві, по суті, не буде місця. У дрібнобуржуазній соціалістичній утопії Моріса „Вісті нізвідки“ епоха соціалізму приносить з собою надзвичайний розквіт „прикладних мистецтв“ і архітектури, але майже цілковите забуття поезії. В. М. Фріче у першому виданні своїх „Нарисів з історії західно-європейської літератури“, розбираючи утопію Моріса, солідаризувався з нею в питанні про літературу:— „Моріс хоче сказати: якщо життя звільнене від рабства, злиднів і бруду, саме стане прекрасне, як художній твір,—то що може додати до краси, яка розлита і сяє навколо, її завжди слабе й неадекватне відображення в літературі? ³⁴. В іншій роботі, присвяченій питанню про театр у сучасному й майбутньому суспільстві ³⁵, В. М. Фріче гадав, що в майбутньому суспільстві не буде ґрунту і для мистецтва театру в нашому його розумінні. Були спроби довести, що й Маркс начебто вважав (слідом за Гегелем), що золота доба мистецтва позаду,

³⁴ „Нариси“, вид. 1908, стор. 252.

³⁵ „Криза театру“, зб. статтів (рос. вид.), 1908, стор. 181—185.

що з досягненням дозрілого віку (старості за Гегелем)—відпадає постійна потреба в мистецтві і вміння творити художні речі.

Насправді Маркс не тільки не говорив нічого подібного, але, навпаки, як найживіше цікавився ролею мистецтва в комуністичному суспільстві й не раз повертався до її обміркування. Змінений розподіл праці в комуністичній організації суспільства приведе до того, що місцева й національна обмеженість митця відпаде. Відпаде замикання митця в рамках будьякого певного мистецтва, спеціалізація, що робить з людини виключно маляра, різбяр, поета, перетворює мистецтво в професію, засіб добути кошти для існування. Хіба це не принизливо для мистецтва й для митця? Хіба це не та сама „втрата характеру“, про яку Маркс говорив у своїй промові на юбілей чартистської газети. Пушкін колись іронізував: „Не продаєть вдохновение, но можно рукопись продать“—але хіба немає гіркоти в цій іронії митця з самого себе? Ось цієї „обмеженості професійного розвитку“ митця і його „залежності від розподілу праці“ в комуністичному суспільстві не буде.—„В комуністичному суспільстві не існує малярів, існують тільки люди, що між іншим і малюють (IV, 381).

Ще більше зміни у всьому характері мистецтва викличе відмирання почуття власності. Це відмирання—взагалі найбільший переворот у людській психіці—відкриває мистецтву нечувані перспективи. „Приватна власність зробила нас такими тупими й однобічними, що будьяка річ є наша лише тоді коли ми її маємо, тобто коли вона існує для нас, як капітал, коли ми нею безпосередньо володіємо, їмо її, п'ємо, носимо на своєму тілі, живемо в ній тощо. На місце всіх фізичних і духовних почуттів таке просте відчуження всіх цих почуттів, чуття володіння“ (III, 625—626).

Знищення приватної власності буде цілковитим звільненням усіх людських почуттів і властивостей—новим відкриттям довколишньої нашої дійсності. „Мистецтво, як і інші ідеології споконвіку провадить боротьбу за пізнання цієї дійсності, довколишнього нам чуттєвого світу“. Для ідеалістичної філософії він—„яксь, безпосередньо від віку, завжди собі рівна річ“. Для марксиста—це продукт промисловості і суспільного стану“. Вишневе дерево, подібно до всіх інших плодкових дерев, як відомо, з'явилося в нашому поясі лише кілька віків тому завдяки торгівлі і, таким чином, воно дане „чуттєвій певності Фейербаха тільки завдяки тій дії певного суспільства в певний час“ (V, 33—34). „Завоювання світу“ людською свідомістю, всебічне відображення дійсності мистецтва може відбутися тільки в комуністичному суспільстві, де відпаде остання перешкода до цього—„почуття володіння“. Це буде нова ера в історії людства, а разом з тим нова ера в житті мистецтва і поезії.

Від питання про „літературну критику в творах Маркса й Енгельса“ ми тут переходимо до галузі проблем загальної естетики і далі в галузь проблем загально-філософських. Але чи може бути інакше? Читання Маркса вчить нас неможливості, замикаючись в колі якихось спеціальних питань, не виходячи з цього кола. Універсальний розум письменника вимагає певної універсальності і від читача. Але за те першому-ліпшому спеціалістові він дасть поштовх до його спеціальної роботи навіть тоді, коли немає її просто на увазі. Звідси та доконечна потреба з усякого приводу „радитися з Марксом“, яку відчував у своїй теоретичній роботі і в своїй революційній практиці В. І. Ленін.

Літературознавця це стосується так само, як і всякого іншого спеціаліста. Здавалося б, яке значення для історика літератури може мати праця Маркса „18 Брюмера Луї Бонапарта“. Але, поперше, праця ця являє, як не раз було зазначено, визначний зразок застосування діалектично-матеріалістичного метода до аналізу конкретного історичного матеріала. А, по-друге, як і завжди у Маркса, в ній методологічно важливо не тільки ціле: важливі й деталі. Пригадаємо її перші сторінки, зауваження Маркса про традиції минулого, що „як кошмар тяжать над розумами живих“. Те, що Маркс каже тут про „закликання мертвих“ у політиці,—хіба не відбувається завжди і в історії літератури—і з особливою наочністю в літературі наших днів? Хіба не мобілізувалися, наприклад, на наших очах античні класики для того, щоб стати опорою одної з відмін фашизму—північно-американського „гуманізму“, хіба не закликали Віргілія італійські фашисти, повторюючи ту саму спробу використати античні традиції для маскування вельми сучасної імперіалістичної ідеології? 1930 року в Італії вийшла латинська поема якогось Анаклета Тацці „Повернення Віргілія, або про життя найновіше“. На обгорті книжки намальована фігура поета імператорського Риму на фоні потягів, автомобілів, дирижаблів і інших символів технічного прогресу Італії під владою буржуазної диктатури. В самій поемі Віргілій, обходячи Італію, дивиться і не нарадується на здійснення його кращих бажань турботами фашистського вождя.

Зауваження Маркса про традиції допомагають проїнятися суттю таких літературних фактів, як модерністський пасеїзм з його безконечним рядом стилізацій, як повернення античності не тільки в наші дні,—але й у „неокласицизмах“ французького Парнаса, Гете і Шіллера тощо.

Сторінки, приділені в „Німецькій Ідеології“ критиці поглядів Фейербаха зновтаки не мають начебто ніякого прямого відношення до історії літератури. Але треба не перегортати ці сторінки, а читати їх рядок за рядком. Коли Маркс і Енгельс кажуть, наприклад, про неможливість „самостійної“ історії, моралі, релігії, метафізики й інших видів ідеології

(IV, 17),—хіба цим самим вони не знищують ілюзії формалістів про літературу, як про „мистецтво завжди вільне від життя“ (В. Шкловський), і про літературознавство, як науку про літературну форму, що не потребує поняття „зміст“. Або коли Маркс і Енгельс рішуче засуджують „абстракції“, відокремлені від реальної історії“ і зазначають, що „тільки там, де припиняється спекуляція, тобто на порозі реального життя починається реальна, позитивна наука, змалювання практичної діяльності, практичного процесу розвитку людей“,—хіба цими самими словами не засуджені спроби побудувати теорію літератури, подібні до спроб, хоч би Безпалова з його „Проблеми літературної науки“?—Та і вся сумної пам'яті „переверзіанщина“ з її запереченням ролі біографічного моменту в творі, ролі літературного оточення і попередників письменника, значення політики тощо, яка перетворювала діалектико-матеріалістичний, підхід до літератури на підхід метафізико-матеріалістичний, навряд чи могла захопити своїм впливом тих, хто дав би собі клопоту з усією належною увагою простудіювати хоч би цей перший розділ „Німецької ідеології“ і застосувати в своїй практиці його теоретичні уроки.

Неможиво та й не потрібно вираховувати всі ті випадки, коли Маркс і Енгельс мали б показати літературознавцю правильне розв'язання того чи того питання. Значення праць Маркса і Енгельса для теоретичного й історичного вивчення літератури аж ніяк не вичерпується їх висловлюваннями про ті чи ті факти історії світової літератури, ні їх виступами в ролі літературних критиків, ні їх тактикою щодо тих чи тих сучасних їм письменників, ні навіть їх висловлюванням з загально-естетичних і загально-філософських проблем. Вивчати класиків марксизму треба не „з окремих цитат, а по суті, серйозно і вдумливо, не покладаючи рук“—каже Сталін—і в цих словах директива для кожного, хто хоче бути справжнім марксистом, а в тому числі і для кожного літературознавця.

ВЗЯТИ ХУДОЖНІ ВИСОТИ

Нотатки про новели М. Ковальчука

Ковальчук—письменник вихований, зрощений комсомолом. Отож не дивно, що значна частина його новел, які склали рецензовану збірку, відбивають героїку і завзяття бадьорого комсомольського племені. Такі оповідання „Карманьола“, „Крейсер“, „Вмерла Маша Овчаренкова“, „Марко“, „Мати і син“.

Новеліста цікавлять й інші теми—соціалістичне ставлення до праці. Маємо на увазі оповідання „Хуга“, „Старість“.

Трохи окремо стоїть оповідання „Майдан Тевелева“¹, де змальовано мужнє життя і загибель славного більшовика Архипа Тевелева.

Окремі новели письменника дуже різняться одна від одної ідейно-художнім рівнем. Поруч таких непоганих оповідань, як „Хуга“, „Мати і син“, „Майдан Тевелева“ та „Чекаючи ловів“, зустрічаємо слабкі речі, як от: „Вмерла Маша Овчаренкова“, „Коли згасла Чигар-Таш“.

Одна з найкращих речей збірки—це, безперечно, „Хуга“. Образ колгоспного вівчаря-ударника Апостолова—найбільше розгорнений і переконливий персонаж книжки. Апостолов—це є зразок соціалістичного ставлення до праці, він людина нової свідомості, справжній герой нашої величної доби. Ледве не замерзлий під час лютої хуги він не кидає овець. „Як би це були його вівці, він покинув би їх, можливо“. Але отара колгоспна. П'ятсот овець! Багато сподіванок покладали на отару члени артїлі. Коли б вона загинула, колгосп зазнав би великих втрат. Тимто старий віком, але молодий духом ударник-чабан не кидає колгоспної отари в цю страшенну хугу.

Цей образ героя соціалізму автор відтворює реально—аж до непереможного бажання чабана закурити під час хуги. Скупчими, але переконливими рисками відтворює автор попередній життєвий шлях героя: наймитування в пана, побудова

¹ М. Ковальчук—„Майдан Тевелева“. Радянська література, 1934.

хати, „коли більшовики дали йому землі, і каміння, і дерева“, вірність ідеї колективного господарювання—„коли розбігався геть увесь колгосп, а він перший відповів, що нікуди з колгоспу не піде“.

Деякі оповідання не мають розгорненого сюжету: це часто одна невеличка сценка, один виразний малюнок. Щож, і такий жанр має цілковите право на існування.

У збірці Ковальчук дебютував двома такими безперечно вдалими творами: „Мати і син“ та „Чекаючи ловів“.

Складна гама переживань матері, що турбується, а водночас пишається з свого сина—15-річного комсомольця, який озброєний має охороняти місто вночі (дія відбувається в часи громадянської війни), в першому оповіданні відтворено тонко і лірично.

У новелі „Чекаючи ловів“ відбито трудове життя рибальського колгоспу. В колгоспниці Насті Гомонові недавно потонув у морі чоловік. Вона сумує. Але трудове рибальське життя примушує її забути про своє горе.

У цьому оповіданні, як і в ряді інших, Ковальчук виявляє добре відчуття природи. Дещо є тут від Мопасанівського вміня швидко і свіжо схоплювати вражіння від природи.

А поруч—„Карманьола“.

Героїня цієї новели—маленька танцюристка Люція з мандрівного італійського цирку Барколетто. Революційність цієї комсомолки полягає в тому, що вона... танцює „Карманьолу“.

„Коли вона в червоному вбранні виходила на сцену, очі її палали ніжно і недосяжно (!?? М. Ол.). Вона починала карманьолу,—о, що тоді діялося серед глядачів“,—отак починає автор знайомити читача з героїнею. „То був дитячий захват, усі підхоплювали мелодію вбогого оркестру, голоси підносились високо та грізно, то була буря, що врешті кінчалась стріляниною з рушниць та револьверів, ревом і ухвальними вигуками“.

Де й коли спостерігав автор такі сцени?

Балетні засоби характеристики персонажу Ковальчук спробував застосувати... у художній літературі, і спробував, як бачимо, невдало.

Дуже сумно, якщо треба вірити новелістові у тому, що „багато постатів проходить повз мене, але найяскравіша з них—маленька італійка...“.

Доречі, зовсім не показано в оповіданні, що приваблює Люцію до комсомольської організації, якими шляхами вона прийшла до неї.

Молодече, юнацьке буяння і захват в Ковальчука інколи перетворюється на самотету! За ними він не бачить завдань революції, епохальних соціальних рухів і запеклої класової боротьби.

На подібну розпливчастість та ідейну невиразність, хоч і значно в менших розмірах, хибують і оповідання „Крейсер“.

Поза класовою боротьбою подано образ таджикського націоналіста у новелі „Коли згасла Чигар-Таш“. Класового ворога автор тлумачить, як нешкідливого останнього могикана, що живе згадками про стародавність.

„Вмерла Маша Овчаренкова“—нижчесередньої якості газетний нарис і з шаблонним початком некролога.

„Безглуздий, нерозумний випадок.“

„Нагла смерть вирвала з наших лав Машу Овчаренкову, славного товариша, доброго робітника, чуйну людину. У розквіті своїх сил загинула ця дівчина, чие життя було прикладом, як треба жити, гордо й високо тримаючи голову, не схиляючись ані перед чим“.

Де-не-де зустрічаються дешеві, позбавлені смаку місця. „Не їй, лікаревій удові, судилося знати комісарову пристрась“. Він може загинути отак десь, не віддавши комусь вогню комісарової любові й зненависті, вогню, що його треба нести звияжно (? М. Ол.) роздмухуючи...“.

У непоганому, виконаному у плані революційної романтики, оповіданні „Майдан Тевелева“, викликає заперечення надмірне обигрування бороди героя.

Над ранком йому приснився сон. З шкіри його витинаються волосинки, мов буйна поросьть на весні. От уже вітер має розкішною бородою. Та хтось міцно ухопив її, тягне щосили, і він не може чинити опору, летить у прірву. Тевелев прокинувся від болю.

Пляма світла спокійно лежала на стіні. Жорстокі волосинки на підбороддю кололи долоню. Він почав виривати їх і стогнав, бо не можна було цього витримати“.

Автор недостатньо працює над образом і мовою. Ті самі образи, епітети переходять з одного оповідання в інше.

Чомусь надзвичайно припало до вподоби Ковальчукові слово „леління“, і він його вживає мало не в кожному з 15 оповідань. „За парким лелінням, що розлилося по степу, не видно землі („Марко“); повітря, сповнене сонця і солонкуватих бривок, і надзвичайного леління я, брєніло, як пісня“ („Чекаючи ловів“); „пора смєречного мовчання, припишклого леготу, надзвичайного леління“ („Коли згасла Чигар-Таш“) і т. інш.

„В тебе не вистачило б слів, барвистих і повноцінних, щоб написати про неї та її бригаду“ („Вмерла Маша Овчаренкова“); „Пісня не могла окреслитись словами, може, мені бракувало їх, барвистих і повноцінних“ („Коли згасла Чигар-Таш“); „Врешті ми зішлись на тому, що героїчним вчинком нашої доби, людям, що на своїх плечах піднімають велич незнаной будови,—варто скласти багато пісень, дзвінких і барвистих“ („Хуга“).

В оповіданні „Мати і син“ — „очі хлопчикові горять завзя-
тям“. Вираз „Очі його горять завзяттям“ зустрічаємо у но-
велі „Вечір у кишлаку“.

Зловживає автор і епітетом „неперейдений“: „не пере-
йдена любов до загинулої“ („Вмерла Маша Овчаренкова“).
І тут же: „зітхнула з неперейденим жалем і стихла“.

А в наслідок одне оповідання Ковальчука часто дуже
схоже на інше.

Не відзначається великою різноманітністю та багатством за-
собів і обрамлення новел. Рецепт тут дуже нескладний. Спо-
чатку кілька слів про друга, з яким автор ділиться спогадами,
а далі новела, або навпаки, спочатку сама новела, а потім
вже про друга-співрозмовника. В такий спосіб обрамлено
„Карманьола“, „Майдан Тевелева“, „Крейсер“, „Вмерла Ма-
ша Овчаренкова“, „Хуга“. Нічого поганого в такому обрам-
ленні немає, у „Майдані Тевелева“, воно дуже вдале, але коли
засіб перетворюється на стандарт, то це вже небезпечно.

Не треба й доводити, що в художній літературі будьякі
стандарті і шаблони є абсолютно нестерпні і неприпустимі.
Вимога винахідництва для художника є обов'язкова. Завжди
щось винаходити, рухатись вперед, а не тупцювати на місці,
без цього митець неможливий.

Книжка Ковальчука загалом справляє симпатичне враження.
Багато з новел насичені пісенною ліричністю, емоційністю,
великою теплотою.

З умовою впертої роботи над поглибленням свого світо-
гляду, над піднесенням письменницької техніки, над винайден-
ням нових форм Ковальчук зможе дати речі значно сильніші,
ніж „Майдан Тевелева“. Знати, по лєнінськoму знати, дій-
сність, працювати над собою, за цієї умови письменник зможе
взяти справжні художні висоти.

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

Перше засідання спілки радянських письменників. 2 вересня за головуванням М. Горького відбулося перше засідання новообраного правління Спілки радянських письменників СРСР разом з ревізійною комісією. На засіданні була обрана президія правління в складі 37 чоловіка. На голову президії обрано А. М. Горького. До складу президії ввійшли т. т. Афіногенов, Айні, Д. Бедний, Бахметьев, Гладков, Джабарли, Джавахішвілі, Вс. Іванов, Кіропін, Кіршов, Клімкович, І. Кулик, Л. Каменев, Гасем Лагуті, Л. Леонов, Ів. Микитенко, Маджиді, Панфьоров, П. Панч, Павленко, Ставський, Сейфуліна, Сімонян, Серафимович, Тихонов, Алексей Толстой, Ал. Торошелідзе, Таш Назаров, Фадеев, Федін, Фефер, Чарієв, Шолохов, А. Щербakov, Еренбург, Юділ.

До секретаріату правління спілки, письменників обрано т. т. А. Щербакова, Вс. Іванова, Н. Ставського, Гасема Лагуті, І. Кулика.

Популяризація роботи всесоюзного з'їзду радянських письменників. За ухвалою харківського обкому КП(б)У на заводах та фабриках, у колгоспах, клубах, червоних кутках, робітничих та студентських гуртожитках, відбуваються збори, присвячені першому всесоюзному з'їздові радянських письменників. Значна частина зборів відбувається за участю делегатів з'їзду. На зборах зачитують і обговорюють промови А. М. Горького, тов. Жданова та інших.

По бібліотеках організують спеціальні виставки, читання та консультації з питань з'їзду. Крім того, біб-

ліотеки широко розгорнули роботу з консультацій, що має допомогти читачам ознайомитися з кращими творами радянської літератури.

Останнім часом у Харкові, Полтаві, Сумах, Кременчуку, Ізюмі, Лубнах та Куп'янську відбулися збори партактиву, на яких зачитано доповіді про роботу всесоюзного та всеукраїнського з'їздів письменників.

Вивчають матеріали з'їзду письменників. На київському 6-ому шкірзаводі по всіх цехах відбуваються бесіди, присвячені підсумкам всесоюзного з'їзду радянських письменників. Вже обговорено доповідь А. М. Горького, доповіді національних республік, зокрема тов. Кулика про українську радянську літературу. Серед робітників проведено колективне читання „Цусіми“ — Новікова-Прібова та „Як я вчився“ — М. Горького.

Районні курси перепідготовки пропагандистів Петровського райпарткому включили до програми пророблення питань літератури за матеріалами всесоюзного з'їзду радянських письменників.

Конференції читачів Донбасу. У вересні в районах Донбасу відбулися конференції читачів, присвячені підсумкам першого всесоюзного з'їзду радянських письменників.

Відзначення ювілею Михайла Коцюбинського. На відзнаку 70-річчя з дня народження Михайла Коцюбинського, що довгий час жив, помер і похований у Чернігові, президія облвиконкому ухвалила відкрити у Чернігові будинок літератури й преси.

З нагоди 70-річчя з дня народження Мих. Коцюбинського у Вінниці відбудеться урочисте відкриття будинку літератури.

Інститут Літератури ім. М. Горького. Ухвалою уряду при ЦВК СРСР утворюється Інститут літератури ім. М. Горького. Інститут має бути вищим центром науково-дослідницької роботи в області літературознавства і одночасно літературною вищою школою для підвищення кваліфікації радянського письменника.

Науково-дослідницька робота Інституту має охопити всю світову літературу в усіх її розгалуженнях і в усьому її розвитку від фольклору до сучасності.

Гадають, що буде ухвалено п'ять основних відділів: історія світової літератури, теорія літератури і історія естетичних наук, лінгвістика, теорія і історія літературної критики, історія художньої книги (книжкова графіка, ілюстрація тощо).

Курс навчання в Інституті — трьох річний. До Інституту прийматимуть осіб, що вже виявили свої письменницькі здібності і потребують для їх розвитку систематичного поширення свого запасу знань та ознайомлення з теорією і практикою літературного майстерства. Відповідно до цього історія світової літератури, загальна історія, історія філософії в зв'язку з історією естетики, теорія природознавства і техніки, історія мови і літературних жанрів, систематичний аналіз класичних творів світової літератури становитимуть основні предмети курсу Інституту.

Термін початку робіт Інституту, ще не визначено. Тепер опрацьовують проект статуту про Інститут, програму його науково-дослідних і учбових робіт, що будуть подані на затвердження уряду.

Визначено місце, де мають збудувати приміщення Інституту. Це найкраще місце нової Москви: на березі Москви річки, де до неї вливається Яуза, за Палацом праці. Тут на схилі, що йде до річки Москви, й буде побудовано будинок Інституту ім. Горького.

За попереднім проектом, будинки Інституту матимуть кілька великих аудиторій, сотні кабінетів для інди-

видуальних та групових занять, бібліотеку на один мільйон томів, спеціальне велике приміщення для зберігання рукописів і літературних архівів, приміщення для виставок, гуртожитки для студентів тощо.

Архітектор І. Желтовський нині працює над проектом Інституту.

На директора Інституту літератури ім. М. Горького призначено т. Л.Б. Каменева.

Творча робота письменників Дніпропетровщини. Письменник Альбертон готує до друку книгу новел про політвідділ, працює над п'єсою.

М. Сосновін закінчує цикл ліричних поезій.

Марк Шехтер працює над ліричною поемою „Дождь“, перекладає на російську поезії молодих українських поетів.

С. Мусяк і П. Нестерець пишуть другу частину повісті „Інженер Галін“.

В. Роздольський для державного науково-технічного видавництва України пише повість „Секрет інженера Векслера“.

І. Королатва працює над історією літературної Дніпропетровщини.

М. Олійник здав до друку нову книгу поезій.

В. Сімакович працює над романом „Пшениці“.

С. Лазебний закінчує оборонну повість „Перемінники“.

Видавництво „Література і Мистецтво“ цього року розгорнуло велику роботу в справі видання українською мовою творів російських сучасних письменників та класиків. Підготовлено вже до друку повне зібрання творів М. Горького на 26 томів, з них три томи: Том V, переклад О. Варави, за ред. Ів. Микитенка (увійшли: Пісня про буревісника, Мішани, На дні, Людина, Дачники); том VI, переклад М. Шербака та М. Дукіна, заг. ред. З. Йоффе (зміст: Тюрма, Оповідання Пилипа Васильовича, Карп Іванович, Дівчинка, Діти сонця, Варвари та інші) і том VIII (Мати, 9 січня), переклад В. Татарінова та О. Варави, за редак. Ів. Кириленка, — ці томи днями вийдуть з друку.

Крім того вийшли в масових виданнях — Діло Артамонових, Мати,

Мої університети, 9 січня, В. І. Лепін, Листування з колосспікаями. Виходить з друку — Фома Гордеев (пер. О. Варави), Казки про Італію, Солдати, Дитинство.

Видано цього року також:

Фадеев — Розгром (масове вид., переклад за ред. М. Дукіна), Новіков-Прібой — Цусіма (мас. вид., переклад І. Дніпровського), Панфьоров Ф. — Бруски ч. I, М. Шолохов — Піднята цілина (мас. вид., пер. Є. Касяненка), Ільф і Петров — 12 стільців (художнє видання).

Перебувають на виробництві: Авдєєнко — Я люблю, Панфьоров — Бруски, кн. 2 (переклад М. Дукіна), Рубінштейн Л. — Тропа самураїв (пер. М. Шумила), Фадеев А. — Останній із Удеге, кн. 1 і 2 (переклад І. Мавєнка), Шолохов М. — Тихий Дін, кн. III (переклад Є. Плужника), Еренбург — Дев'ятуго (пер. З. Йоффе), Гарніч М. — Батько Боженко та єврейською мовою О. Безименського "Ніч начальника політвідділу" в перекладі М. Хашеватського. Підготовлені до друку А. Толстого — Петро І, Герман Ю. — Вступ, Чумандрін — Німеччина та інші.

З літератур народів СРСР виходить в перекладах найкращих українських поетів збірка вибраних творів відомого білоруського поета Янки Купала, за редакцією й передмовою П. Тичини, а також збірка вибраних поезій Г. Лагуті в перекладах Т. Масєнка.

З творів чужоземних революційних письменників вже вийшли протягом цього року: В. Бредель — Розенгофштрассе, пер. з нім., за ред. І. Мєєнка (мас. вид.); Джон Дос Пассос — Твори, том I. — Три солдати, переклад Г. Касяненкової; М. Кахана — Тарашкош, пер. з нім. Гордон та Бєла Іллєш — Тісса палає, кн. 3, переклад з нім. Гордон.

Знаходяться на виробництві: В. Бредель — Параграф, що боронить власність; Ласт Йєф — На вахті, пер. Ю. Ружанського; Майра Пейдж — Бура насувається, роман, переклад з англ. М. Рябової; Ромен Ролан — Кола Бренон, пер. з франц., за ред. М. Рильського; Рамон Х. Сендер — Магніт, роман, пер. з єспан. М. Іванова; Мартін Андерсен Нєксє — Брати, новели, пер. М. Івашури (мас. вид.). Дос Пассос — 1919, том IV, пер. В. Мисика; Л. Сєліґ — Подорож на край но-

чі, пер. з фран. М. Іванова; Мусінак Л. — Стрімголов, пер. з франц. М. Іванова. Л. Лайценс — Захід, вибрані оповідання.

З російських класиків готують до друку: Вибрані твори Салтикова-Шєдріна, на 6 томів; вибрані твори А. П. Чєхова в одному томі; Л. Толстого — Дитинство, Хлоп'яцтво та юнацтво, Анна Карєніна, Севастопольські оповідання; вибрані поезії та Герой нашого часу М. Ю. Лєрмонтова, однотомник М. Гоголя.

Здано на виробництво: Гоголь — Мєртві Душі, за ред. В. Підмогильного та вступною статтею Л. Каменєва, масові видання: Ніч перед Різдвом — збірка (зміст: Сорочинський ярмарок, Ніч перед Різдвом, Іван Федорович Шпонька та їхня тітонька, Старосвітські поміщики, Повість про те як посварився Іван Іванович з Іваном Нікіфоровичем, Шінєль, Потрет, Вій) та окремо масовим виданням "Повість про те як посварився Іван Іванович з Іваном Нікіфоровичем".

Здано до друку масові видання: А. Чєхов — Палата № 6, переклад Капельгородського, Л. Толстой — Хазяїн і робітник, Ранок поміщика та В. Короленко — Бєз язика.

З світових класиків вийшли: О. Бальзак — Вибрані твори, т. I, Тридцятилітня жінка, пер. з франц., за ред. В. Підмогильного, вступна стаття С. Родзєвича.

На виробництві: В. Гюґо — Собор паризької богоматері, пер. з франц., за ред. З. Йоффе.

А. Стєвдаль — Чєнчі (Італійські хроніки), за заг. ред. М. Рильського.

Стєвдаль — Чєрзонє та чорнє — хроніка 1830 р., том I і II, пер. з франц., за ред. М. Рильського.

Сєрвантєс — Дон-Кіхот, пер. І. Іванова, ілюстрації Ю. Ганфа.

Раблє — Гаргантюа та Пантаґрюєль, пер. М. Іванова.

Альманах болгарської художньої літератури. Видавництво "Радянська література" випустило альманах болгарської художньої літератури — "Піднесення" (болгарською мовою).

Альманах демонструє сучасний стан і досягнення радянської болгарської літератури.

В альманасі поема — "Сашо" Крума Кулявкова, оповідання "Пар-

тизани" і „Право на життя"—про громадянську війну—Івана Мавродія, новела про боротьбу робітників з фашистами в Болгарії „Сигнал дано"—Петра Аджарова, оповідання про боротьбу за більшовицький колгосп „Петр Іргіджати"—Н. Фуклева, „Бесіда з героєм"—уринок з великої повісті—„Вороги"—Марка Марчевського і інші.

Крім цього в альманахові три поезії Д. Маркова і дві поезії І. Гедісова на актуальні теми революційної боротьби й соціалістичного будівництва.

Альманах вийшов за загальною редакцією із передмовою тов. Даскалова, редактора болгарського сектору Держнацменвидаву.

МУЗИКА І ТЕАТР

Міжнародний конкурс на кращий твір для хору. Щоб поповнити революційний репертуар робітничих хорових організацій для хорів та для стимулювання творчості революційних композиторів у цьому напрямку Міжнародне музичне бюро МОРТ оголосило міжнародний конкурс на кращий твір для багатоголового хору.

Твори повинні мати яскраво виявлений масовий характер, себто вони повинні бути приступні для виконання робітничими колективами і розраховані на масову робітничу аудиторію.

Тема твору повинна відповідати завданням і меті революційної боротьби пролетаріату всіх країн за соціалістичну революцію, проти капіталу (антифашистський рух, оборона СРСР, боротьба проти небезпеки імперіалістичної війни), ідеї інтернаціоналізму, визвольний рух пригноблених народів тощо).

Форма і розмір творів дається на розсуд авторів.

Конкурс закритий.

Термін подання рукописів на розгляд журі—1 листопада 1934 року. Термін остаточного вирішення Журі та призначення премії—20 листопада того ж року.

Для преміювання кращих творів встановлено такі три премії:

Перша 1500 крб.

Других дві по . . . 750 крб.

Крім того, за твори, ухвалені до друку, автор одержує відповідний гонорар.

Для закордонних товаришів грошові премії замінюються подорожжю до СРСР.

Твори, ухвалені Радою журі, як премійовані, так і не премійовані,

будуть передані для видання до Музичного державного видавництва.

Твори на конкурс надсилати на адресу: Москва, Петровка, 10, кв. 64. Международ. муз. бюро МОРТ.

Державний столичний театр опери і балету. Перед київським оперним театром стоять великі й відповідальні завдання, як перед театром столиці УСРР. Державний столичний театр опери та балету має бути одним із найважливіших чинників у національно-культурному будівництві соціалістичної України, він має бути зразковим музичним театром, що знайомитиме широкі маси столиці УСРР з кращими зразками оперної та балетної творчості.

Завдяки тій увазі, яку приділили ЦК партії, Рада народних комісарів та Народний комісаріат освіти реорганізацію театру на сезон 1934-35 р. було своєчасно закінчено.

Репертуарний план театру затверджено такий: нові опери — „Кармен“, „Запорожець за Дунаєм“, „Севільський цирульник“, „Снігуронька“, „Євгеній Онегін“, „Борис Годунов“, „Тарас Бульба“, „Фра Діаволо" і балети — „Дон Кіхот“, „Спляча красуня“, „Червоний мак“. Поновлюються опери — „Аїда“, „Фауст“, „Трав'лята“, „Ріголето“, „Винова дама“, „Гугеноти“, балети — „Лебедине озеро" та „Ференджі“.

Укладаючи цей репертуарний план, керівництво театру, виходило з завдання показати й ознайомити глядача з зразками класичної оперної спадщини — української, російської та західно-європейської. Театр взяв до свого репертуарного плану українську оперету — „Запорожець за Дунаєм" і поставив собі завдання зробити з цієї, досить відомої масовому глядачеві речі, комічну оперу. Для

цього диригент та композитор, засл. арт. респ., В. Йориш на перероблений поетом Максимом Рильським текст написав ряд додаткових нумерів музики, побудованих на народних українських мотивах. Крім того, В. Йориш, разом з М. Рильським, написав музику й текст нового акту „Карась у турецького султана“.

В основу свого художнього творчого методу роботи театр поклав соціалістичний реалізм.

Київський театр опери та балету, відкриваючи щорічний театральний сезон (1934-35 р.), як перший столичний сезон, ставить своїм завданням підвести художню якість постанов на значно вищий щабель порівняно з минулими сезонами. Цей театральний сезон має бути переламний у творчій роботі театру.

1-го вересня театр відкрив свій перший столичний сезон. Ішла опера „Кармен“ у постанові заслуженого артиста республіки т. Лапицького, під диригуванням заслуженого артиста республіки т. Пазовського, в художньому оформленні професора Хвостова, з участю артистів Кіпаренка-Даманського, Маньківської, Зої Гайдай і інших.

Блискучий, розкішно оформлений, спектакль справив на глядачів велике враження.

6-го вересня відбулася чергова прем'єра театру — „Севільський цирюльник“.

З метою підвищення кваліфікації працівників театру, а цього конче потребує від творчого колективу театру таке велетенське завдання, як реалізація репертуарного плану поточного театрального сезону, відкрито при театрі університет підвищення кваліфікації працівників оперного театру.

Для готування балетних кадрів при оперному театрі відкрито хореографічний технікум.

Театр провадить значну роботу з організації робітничого глядача. Широко практикує продаж постійних місць для ударників підприємств, провадить значну роботу щодо організації культпоходів, популяризації завдань театру на всіх великих виробництвах м. Києва, упоряджує виїзди бригад працівників театру з доповідями про поточний сезон. Складаються й відбуваються зустрічі пред-

ставників виробництв, преси з керівним складом театру, на яких обговорюються питання репертуару, постанов тощо.

Для кращого обслуговування робітничого глядача при театрі регулярно видається газета, багато ілюстроване лібрето.

Сталінським районним партійним комітетом зміщено партійний провід театру: надіслано на роботу до театру ряд членів партії. Обком спілки робітис змінив керівництво по професійній лінії.

Всі ці заходи і вперта робота всього творчого колективу театру та активна допомога партійних, радянських та професійних організацій за постійної підтримки широкої пролетарської громадськості безумовно, допоможуть столичному театрові опери і балету виконати всі ті великі і відповідальні завдання, що стоять перед ним.

Всеукраїнський польський державний театр. Радянський польський державний театр, організовано в Києві 1930 року на базі польського ТРОМ'у і театральної студії.

Контреволюційною діяльністю фашистського художнього керівництва — Вандурський (1930—31 рр.), Скібневський (1931-33 рр.) — всіляко намагалися скомпрометувати ідею розвитку польської пролетарської культури, національної формою, інтернаціональною змістом та перетворити театр на знаряддя для своїх фашистських ідей.

Орієнтуючись на так званий „культурний захід“, названі особи провадили явно шкідницьку роботу в радянському польському театрі, готуючи репертуар з чистою апологетикою польського панства, сіючи і розпалюючи в колективі театру національну ворожнечу, затискуючи самокритику. Цим самим нищилися будьякі стимули художньо-політичного розвитку театру, зокрема акторів. Завдяки пильності органів пролетарської диктатури і партійного керівництва, а також класовій пильності частини колективу, ворожі елементи були вигнані з театру.

Театр став на шлях рішучої боротьби за виправлення і остаточне викорінення старих помилок, опанування стилів соціалістичного реалізму.

опанування високої техніки сценічної майстерності, став на шлях рішучої боротьби проти буржуазного націоналізму і націонал-опортунізму всіх мастей.

На сьогодні театр має істотні досягнення. Є чималі успіхи в справі організації робітничого глядача. Театр широко практикує громадські подорожі; культвилазки на підприємства, у колгоспи тощо.

Художній керівник театру — Д. І. Шклярський.

Всеукраїнський польський державний театр відбув велику гастрольну подорож. Цього літа він був у Ленінграді, гастролював у Москві.

В репертуарі театру п'єси: „Сімнадцять“ — В. Миколука, що змальовує процес 17 одеських комсомольців і їх розстріл денкінцями 1920 року; „Жечь громадська“ (Громадська справа) — Бруно Ясенського про боротьбу польського селянства з галицькими поміщиками 1848 року; комедія Мольєра — „Міщанин у дворянстві“ тощо.

Сезон 1934-35 року театр відкрив у Києві — 1 жовтня.

Харківська державна опера. В сезоні цього року харківський театр опери і балету відзначить десятиріччя свого існування постановами нових опер і балетів.

Вперше підуть на сцені Харківської державної опери „Царевна наречена“, „Богема“, „Травіата“, балети „Спляча красуня“, „Коньок-горбуньок“. В новій постанові підуть „Винова дама“ і „Князь Ігор“. Поновлено оперу „Фауст“.

Театр набагато зміщено художніми кадрами. Запрошено режисерів: заслуж. арт. Лапицького, Смолича (Москва), Масловську (Ленінград), художників — проф. Хвостова, Сазнікова. Після чотирьохрічної перерви став до роботи заслужений художник Анатоль Петрицький. Запрошено з великого Московського театру балет-майстера Голейзовського і Цапна, хормайстера Попова.

У виконавчому складі театру лишилися: народна артистка Лівнінко-Вольгемут, Гужва, Виноградова — сопрано, Левицька, Єгорова — меццо-сопрано, заслуж. артист Кіпаренко-Даманський, Кученко, Бутков — тенори, заслуж. артист Будневич, Гришко,

Горохов — баритони, заслуж. артист Паторжинський, Степенко — баси.

Запрошено ряд виконавців з різних міст СРСР.

Балет посилено до 70 чол. (минулого сезону було 50 чол.), хор — 75 чол., оркестр — до 70 чол.

Приміщення театру капітально відремонтовано і реконструйовано.

Харківський театр Революції. Харківський театр Революції відбув свої гастролі в Херсоні. У гастрольній подорожі він показав такі постанови: „Бастілія божої матері“, „Дівчата нашої країни“ — Микитенка, „Коварство та любов“ — Шіллера, „Чужа дитина“ — Шкваркіна, „Жандари“ — І. Франка.

За час літньої подорожі театр побував у Чернігові, Святогорську, Слав'янську, Краматорську, Херсоні. Вистави його користувалися у робітничого глядача великим успіхом. Театр також зробив вилазку до червонопрапорної Сиваської дивізії в день її 16-річчя. На поточний сезон до репертуару театру прийняв п'єси: Микитенка „Птахи і комахи“, Амаглобеді „Хороше життя“, Кочерги „Дзигармайстер і куриця“, з української класики „Суєта“ Карпенка-Карого та інші.

Гастролі Харківського лялькового театру. Дев'яносто одну виставу під час гастрольних поїздок по Україні дав харківський ляльковий театр, обслуживши до 50 тисяч дітей піонерських таборів, дитсадків і колгоспів. Театр відвідав Полтаву, Кременчук, Черкаси, Золотоношу, Смілу й Київ.

Робітнича єврейська капела. Харківська єврейська робітничка капела на чолі з художнім керівником композитором т. Загравніним і директором капели т. Бушканцем повернулася з гастрольної подорожі Далеко-Східним краєм. Капела обслужила всі райони Єврейської автономної області Біробіджана і окремі частини ОЧДСА, давши за цей час 28 концертів.

Разом з цим капела провела велику роботу навколо організації самодіяльних гуртків у районах Біробіджана.

Концерти капели мали великий художній успіх.

Композитор т. Загравічний записав десять пісень народностей Далекого Сходу.

У вересні, після відпустки, поповнення новими співаками, капела стала до своєї дальшої роботи в Харкові.

Вінницький театр опери та балету. Значно виріс Вінницький обласний державний театр опери та балету. Він поширив свій склад рядом нових кваліфікованих акторів.

Репертуар театру на цей сезон такий: „Аїда“, „Євген Онегін“, „Кармен“, „Фауст“, „Тоска“, „Самсон і Даліла“, „Князь Ігорь“, „Царевна наречена“, „Борис Годунов“, „Наталка Полтавка“ тощо.

Відкриття сезону відбулося 1-го жовтня.

Театр ім. Заньковецької. Запорізький державний театр ім. Заньковецької закінчив свою понад тримісячну гастроль у Вінницькій області.

Робітничо-колгоспний глядач у Вінниці, Бердичеві, Проскуріві побачив на сцені театру кращі зразки радянської драматургії: „Загибель ескадри“ — Корнійчука, „Бастілія божої матері“ — Микитенка, „Мій друг“ і „Після балу“ — Погодіна, „Життя кличе“ — Біль-Білоцерковського, „Інтервенція“ — Славіна.

З класиків театр показав: „Отелло“ — Шекспіра, „Слуга двох панів“ —

Гольдони та „Мартин Боруля“ — Карпенка — Карого.

Скрізь бригади театру виїжджали на підприємства, у колгоспи, відвідували знатних людей, були у таборах Червоної армії.

Закінчивши свої гастролі, театр повернувся на постійну роботу до Великого Запоріжжя у нове, спеціально побудоване для нього приміщення. Цього сезону в репертуарі театру: „Чудесний спів“ — Кіршона у постанові засл. артиста республіки Б. Романицького й „Птахи й комахи“ — Микитенка, та одна п'єса з оборонної тематики й одна з світової класичної літератури.

До роботи театру залучено нові сили — режисера Коверку та художника — засл. діяча мистецтва Шлепаня (Москва). Театр поповнено кваліфікованим акторським складом, а також талановитим молодняком з виробництва.

Одеський театр Революції в новому театральному сезоні покаже дві нові п'єси радянських драматургів „Мій ворог“ — Вев'юрка та „Чудесний спів“ — Кіршона.

П'єса „Мій ворог“ іде в постанові художнього керівника театру т. Юхименко, оформлення художника Вайсмана. „Чудесний спів“ ставить режисери Пихтін і Возіян, оформлює постанову художника Сімашкевич.

Сезон театр відкрив у вересні.

НАУКА

Місто Х — XIII сторіччя. Інститут історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук розгорнув археологічне дослідження ранньофеодалного городища у Вишгороді біля Києва. Розкопани виявили велике, міцно укріплене місто Х — XIII сторіччя.

Під руїнами кам'яних будівель виявлено значно старіший шар землі, в якому знайдено землянки-печиси з так званою ранньо-слов'янською культурою (кераміка, оздоба, технічні знаряддя тощо).

Зібраний матеріал становить велику наукову цінність. Тут є імпортовані візантійські вироби й речі місцевого виробництва — скло, метал, кераміка тощо.

Один із загонів експедиції провів

археологічні розвідки від Вишгорода до Чернобиля й виявив близько 30 стоянок первісних родових громад. Знайдено рештки кострищ, навколо них — уламки крем'яного знаряддя, кераміку.

Харківський історичний музей. Музей Слобідської України у Харкові перетворено на історичний. Уже відкрито перші три відділи. Музей поповнено новими надзвичайно цікавими експонатами, художніми картинами, що ілюструють класову боротьбу багатьох віків. У розпорядженні музею є цікава пам'ятка XV віку — точна копія щоденника Колумба.

Пі датовано 1494 роком і написано еспанською мовою.

1-го вересня відкрито новий відділ музею, присвячений першій половині XIX віку. До Жовтневих свят будуть відкриті всі відділи музею.

Кабінет єгиптології на Україні. При одеському музеї історії та археології 1930 року відкрито перший науковий кабінет єгиптології, яким керує тов. Доніч.

Чимало експонатів було в Одесі і до революції (у колекції проф. Рафаловича при Новоросійському університеті), але наукового опрацювання їх не було налагоджено. Останнім часом музей розібрав спадщину, організував розшифрування ієрогліфів на папірусах та дерев'яних домовинах — саркофагах. Про роботу музею в галузі єгиптології видано російською і англійською мовою доповідь тов. Доніча, яку він зачитав свого часу в Академії наук СРСР. Вперше також видано українською мовою розвідки з єгиптології про VII століття до нашої ери, часи нападу асирійського війська Асхурбанипала на Єгипет.

Кабінет єгиптології має зв'язки з науковими інституціями радянського Союзу та закордону, з Каїром, Берліном, Лондоном тощо.

З найцікавіших експонатів єгиптологічного відділу — кабінету одеського музею — варто відзначити такі: саркофаг Несі-та-Везат-ах XI століття до нашої ери, записи про фараона Рамзеса, що подарував уславленому храмові у Фівах 86.000 рабів, знайдений у пірамідах хліб, оріхи, квіти, яким близько 3.000 років.

Останнім часом музей придбав великої наукової цінності єгипетську мумію. Мумія ця — рештки тіла дівчини 7-8 років з чехлом, на якому зберігся розпис тонкої роботи, а також позолочена маска. На чохлі є рисунок двох плетених сандалій, що, очевидно, означає ім'я дівчини. Мумія добре збереглася. Вона була завезена з Єгипту і до останнього часу зберігалася в одній приватної особи.

За визначенням завідувача єгиптологічного відділу музею тов. Доніча, рік ця належить до X століття до нашої ери.

Музей і зокрема кабінет єгиптології розгортає широко роботу з планового ознайомлення шкіл та робітничих колективів із зібраними скарбами музею.

Нові термінологічні словники. Мовна термінологічна комісія Народного комісаріату освіти УСРР провела велику роботу над упорядкуванням словників та наданням видавництвам кваліфікованої консультації з питань термінології й перекладів.

Уже підготовано і здано до друку 9 термінологічних словників для середньої школи. Вийшов з друку анатомо-фізіологічний словник.

Разом з видавництвами працювала комісія над рецензуванням додатків до великих словників (математичного, технічного, методичного тощо). Затверджено правопис 3.000 географічних назв.

Тепер харківська філія інституту мовознавства працює над складанням російсько-українського словника (40.000 аркушів) і правописного словника.

Нові видання про Біробіджан. Інститут єврейської пролетарської культури Всеукраїнської академії наук готує до друку ряд нових видань про Біробіджан. Наприкінці цього року буде здано до друку перший том «Бібліографії», на 20 друкованих аркушів, що висвітлить радянську літературу й пресу Єврейської автономної області за 1928—34 р.

Водночас здадуть до друку збірку наукових матеріалів про природні ресурси та будівництво в Біробіджані на 15 друкованих аркушів. До участі в збірці залучено наукових працівників Москви, Ленінграда та Далекого Сходу.

ПО РЕСПУБЛІКАХ СРСР

АБХАЗІЯ

Сьогодні абхазької літератури. До революції єдиним поетом Абхазії був Деметре Гулія. Він — дослідник абхазької мови, він — поет, історик, етнограф, лінгвіст. Гу-

лія — в минулому інтелігент-народник. Тепер він стоїть цілком на радянській платформі, є абхазьким народним поетом.

За Гулією (хронологічно) почав пи-

сати і друкуватися Самсон Чанба. В ранніх творах у Чанби був деякий ухил в бік місцевого націоналізму. В наступних своїх творах Чанба свої помилки переборів і вивих з своїх творів і взявся до тем класової боротьби та колгоспного будівництва в абхазькому селі (повість „Сейдик“, „Колгоспна пісня“ тощо).

Надзвичайний поштовх абхазькому літературному рухові дала історична постановка ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року.

Тепер в Абхазії є ціла плеяда талановитої молоді — Цвіжба, Квіцїнія, Агрба, Ахашба, Дарсалия, Лабахуа, Агумба, Сангулія, Амкуба, Чкадуа, Кокоскерія, Бсгабжа і інші, що заговорили палким комсомольським словом про соціалістичне будівництво республіки.

Розвивається і абхазька драматургія. В молодому абхазькому театрі, утвореному чотири роки тому, ідуть п'єси Чанби, Гулії, Дарсалиї, Кове і інші.

До революції з великими труднощами була видана одна книжка віршів, а тепер видано понад тридцять книг, написаних абхазькими письменниками. Двічі на місяць виходить літературна газета „Советский писатель Абхазии“ і літературний журнал „Красная Абхазия“ (Апсни Капш).

Письменники Абхазії організовані в Союз радянських письменників. При союзі письменників є національні сектори — грузинський, грецький, вірменський і російський. Секції вже дали ряд талановитих письменників, поетів і драматургів: Каноніді, Джидарян, Григор'єв, Старцев, Перебейнос, Урюпія, Фадеев, Мінаєв та інші.

Тепер, коли створено всі потрібні умови, абхазька художня література і мистецтво безумовно розвиватиметься і зростатиме, як зростає щороку вся республіка рад і її високохудожня, найідейніша і найпередовіша революційна література.

Перший абхазький виробничий літературний гурток. Цього літа при друкарні газети Апсни Капш, з ініціативи союзу радянських письменників Абхазії, за допомогою редактора газети „Апсни Капш“, тов. Мушні Ахашба, утворено перший абхазький виробничий літературний гурток.

Літературний гурток об'єднує робітничу літературну молодь друкарні і редакції „Апсни Капш“ та друкарні Абгізу.

Гуртком керує молодий драматург т. Дарсалия.

Письменники за роботою. Деметре Гулія накладом Абгізу видав збірку своїх вибраних творів.

Самсон Чанба здав Абгізу збірку — „Вибрані твори“.

Молодий поет Шаліко Цвіжба написав віршовану драматичну поему „Кінжал“.

Члени грузинського сектору Союзу радянських письменників Абхазії: Молодий драматург Н. Жванія закінчив трилогію „Пролог“. До трилогії входять трагедії: „Александр Ульянов“, „Желябов“ і „Каракозов“.

Н. Басілая на замовлення Наркомосу Абхазії написав для дітей ряд оповідань з китайського життя.

К. Берула свою п'єсу „Тиран“ видає окремою книгою у видавництві письменників Грузії „Федерация“ (Тифліс).

Вірменський поет Аршавір Джидарян (керівник вірменського сектору) випустив збірку своїх віршів і поем. Видання Союзу радянських письменників Абхазії.

Члени російського сектору: Поет М. Старцев видав книгу поезій „До нових перемог“. Здав до друку другу збірку поезій.

В. Григор'єв закінчив роман „Покривавлені роки“.

Молодий письменник Ф. Соколовський — шахтар Ткварчелбуду — написав п'єсу „Другий кілометр“ на тему тварчельського будівництва. Серед письменницької громадськості Абхазії п'єса викликала велику зацікавленість і жваву дискусію. П'єсу, як відзначає критика, написано художньо, цікаво, доброю мовою.

П'єсу прийняв до постанови Державний театр Абхазії.

Актив радянських письменників Абхазії. Список прийнятих товаришів приймальною комісією до членів союзу радянських письменників Абхазії остаточно затверджено президіумом Союзу радянських письменників Грузії.

За цим списком до членів Союзу радянських письменників Абхазії на-

лежать: Самсон Чанба, Деметре Гулія, Мушні Ахашба, Хухут Бгажба, Шаліко Цвіжба, Леварса Квішнія, Платон Чкадуа, Ніколай Кокоскерія, Аршавір Джідарян, Федір Канондіді, Е. Метафілі, Макар Ехвая, Н. Мікава, В. Григор'єв, М. Старцев, Ів. Перебейнос, Ан. Фадеев (В. Глопті, А. Тадуа), М. Саркісян.

Кандидати до членів Союзу радянських письменників Абхазії: Г. Гулія, Г. Агумаа, К. Лабахуа, В. Колтунов.

З видавничого плану Аб. державного видавництва (АбГІЗ). 1934-35 року Абхазьке державне

видавництво має видати ряд творів абхазьких письменників в перекладі на російську мову, а також твори грузинських письменників в перекладі на абхазьку.

На абхазьку мову буде перекладено деякі твори М. Горького, „Піднята цілина“ М. Шолохова і твори молодих авторів РСФРР.

До праці над перекладами залучають найкваліфікованіші сили Союзу.

Незавбаром АбГіз випустить збірку творів молодих письменників Абхазії—Л. Лабахуа, Агумаа, Ашхаруа, Папаскіді і інших.

ДАГЕСТАН

Зростання літератури ДАСРР. Ложовтєвий Дагестан — це країна чарівних гірських пейзажів і країна подвійного гноблення—гноблення від російських колонізаторів і „своїх“ феодалів та глитаїв, країна облутана середньовічними пережитками, країна майже цілковитої неписьменності (1917 р.—3% письменних було в Дагестані). Поширена арабська письменність, була монополізована муллами, беками, багатіями. Натурально, що за таких умов труднощі маси країни гір не могли створити своєї великої літератури. Та все ж, попри всі величезні труднощі, аульське незаможництво висувало своїх—здебільшого безмісних—співців, що виспівували тяжку працю селян, злидні і страждання бідноти, а часом підносились і до протестів проти гноблення й експлуатації.

Жовтнева революція, що принесла численним народам Дагестана соціальне і національне розкріпачення, створила передумови і для незнаного ще культурного піднесення. Тут досить буде згадати, що в країні майже цілковитої неписьменності біля 85% дорослого населення проведено через лікнепи. Ленінська національна політика, скерована на соціалістичну перебудову Дагестана, на ліквідацію його господарської та культурної відсталості, животворчо вплинула і на старих поетів бідноти, що дожили до епохи соціалізму.

Лезгінський сільський пролетар Сулейман з аула Ашага-Сталь здавна виспівував у своїх піснях радість і журбу аульської бідноти але тільки

Жовтень вказав старому поетові правильний шлях до визволення бідноти.

Кумикський поет Казію Алі з аулу Ендрей, що колись оспівував у своїх піснях долю бідняка, закоханого в дочку багатія, тепер у багатьох і радісних піснях закликає кумикське селянство в колгоспи.

В горах Аварі Гамзат Цадасса порвав з експлуаторським середовищем, став улюбленим поетом-сатириком працюючих аварців і нещадним викривателем старого побуту.

Недавно письменницька громадськість Дагестана гаряче й сердечно шанувала своїх стариків—Сулеймана Стальського, Абдуллу Магомедова і Гамзата Цадассу, яким Дагестанський Центральний Виконавчий Комітет надав почесне звання народних поетів Дагестана.

Але Жовтень не тільки підняв на нову творчу височінь старих поетів дагестанської бідноти. Жовтень висунав цілий ряд нових свіжих творчих літературних сил. Перше покоління нових дагестанських письменників радянської формації виступило в епоху громадянської війни. Першим тут треба згадати ласького поета Гарун Салдова—червоного партизана, більшовика, розстріляного денікіяцями 15 років тому.

Одночасно з Салдовим в літературу прийшли кумикський поет—партизан Багау Астеміров, даргінський поет—партизан Рабадан Нуров, аварський поет—Шахабуддин Мікаїлов і інші.

За останні ж роки виступило ще молодше покоління письменників—

синів соціалістичної реконструкції: кумикські поети Атакай Аджаматов і Абдул-Вагаб Сулейманов, лезгінський поет Алібек Фатахов, татський поет—Дадашев і багато інших.

Вперше в літературі на весь голос заговорили трудящі маси країни гір.

Нові ідеї, нові теми, нові жанри несе з собою радянська література народів Дагестана. В країні, де за часів царату кожен невеличкий нарід палахкотів зоологічною ворожнечою до всіх сусідніх народів,—в цій країні і молоді, і старі поети гаряче прославляють міжнародну, інтернаціональну солідарність трудящих. В країні, де прислів'я і пісні прославляли криваву помсту, прославляли звирячу мораль феодального й патріархального побуту,—в цій країні поети пишуть про визвольну могутність індустрії, про велич колгоспного будівництва, про перемоги культурної революції. В країні, де література майже цілком зводилась до фольклору, де не існувало ні драми, ні художньої прози,—в цій країні письменники намагаються оволодіти всім багатством жанрів, надбаним світовою літературою.

Перша драма в Дагестані була написана Гаруном Саїдовим 1916 року. А 1933 року Народний комісаріат освіти Дагестана вже мав змогу провести конкурс п'єс. „Здемаскований шейх“ Рабадана Нузова, „Червоні партизани“ Алім-Паші Салаватова (кумик), „Шляпи“ Мікаїлова і Загіда Гаджієва (аварці), „Кульсанштурм“ Абдурахмана Омаршаєва (лак) і багато інших—ось п'єси дагестанських драматургів, що ідуть на сцені і вишли друком.

До революції в Дагестані був тільки один прозаїк—Нухай Батір Мурзаєв. А тепер маємо цілий ряд оповідань, нарисів, романів дагестанських письменників: „Авачі“ Абдул-Вагаба Сулейманова, „Тупау“ і „Атака на нещиво“ Аджаматова (кумик), „Герой в шубах“ Раджаба Дин-Магомаєва (аварець), „Призов“ Ризаханова, „Прокляття“ Фатахова (лезгін), „Один день“ Ібрагіма-Халіла Курбан-Алієва (лак) і т. д.

Критики в дореволюційному Дагестані не було зовсім. Тепер уже сформувався невеликий загін літературознавців-дагестанців: кумикські критики—Каміль Султанов і Салава-

тов, лезгінський критик Гаджібеков, аварський критик Мікаїлов, лакські критики—Муєтдин Чарінов і Ефенді Каїєв.

Значна пильність літературно-художніх книг, що виходять, різноманітність тематики і жанрів, новизна ідейного змісту, багатий доплив творчих сил,—все це є блискучим проявом безмежної творчої могутності левінської національної політики.

Всупереч великоросійським шовіністам і місцевим націоналістам, знову і знову стверджується практикою блискуча вказівка т. Сталіна, що „національне питання на Кавказі може бути розв'язане тільки в дусі залучення запізнаних націй і народностей у загальне річчє вищої культури“.

Радянські письменники Дагестана шанують скарбницю старої селянської пісні і користуються з багатих запасів цієї скарбниці, але не збираються обмежуватись фольклорною традицією. Радянські письменники Дагестана прагнуть до вищої культури, до багатства змісту, до різноманітних форм.

Відзначаючи успіхи, звичайно, не треба критикувати того, що ці успіхи на сьогодні недостатні. Загальний рівень літератури народів Дагестана все ще невисокий. Відставання дагестанських літератур від практики соціалістичного будівництва далеко не ліквідовано. Теми часто-густо опрацьовують не досить глибоко. Здебільшого письменники обмежуються зовнішнім описуванням і не викривають глибокої суті явищ, які подають. Так, бойова й важлива тема боротьби з старим побутом, боротьба з нещивом часто-густо трактується надто поверхово. Письменники за часту підміняють війовничу левінську культурну революцію безхребетним позапартійним культуртрегерством. Нарешті,—невисокий рівень значної частини письменників.

Тому сумнівно, відверта критика й самокритика є значними передумовами для дальшого творчого зростання радянських письменників Дагестана. До такої самокритики і закликав письменників секретар дагестанського обкому ВКП(б) тов. Намудин Самурський. Під знаком самокритики пройшов і перший Вседагестанський з'їзд радянських письменників.

Вибрані твори Писарева. Державне видавництво художньої літератури випускає вибрані твори Писарева в двох томах, під загальною редакцією і з вступною статтю В. Я. Кіпротіна. Ці два томи містять всі літературно-критичні статті славетного критика і публіциста та найвидатніші історично-публіцистичні його праці. Текст усіх статтів зв'язано з першим виданням творів Писарева, що вийшло 1866—69 рр.

Недавно вийшов перший том, в якому надруковано статті: „Писемський, Тургенев, Гончаров“, „Генріх Гейне“, „Базаров“, „Московські мислителі“, „Жіночі типи“, „Нариси з історії праці“, „Мотиви російської драми“ тощо.

Конференція театрів Юного глядача. На початку 1935 року в Москві відбудеться конференція театрів юного глядача РСФРР.

Центральний дім художнього виховання дітей РСФРР проводить підготовчу роботу до конференції.

„Театр дітей“. Центральний дім художнього виховання дітей (ЦДХВД) у Москві, щоб стати в допомогу дитячому самодіяльному театрові, видає збірник „Театр дітей“.

Збірник міститиме п'єси, методичний матеріал і ряд статтів з теорії дитячого театру.

Кадри для лялькових театрів. Раднарком РСФРР, виходячи з важливого політично-агітаційного і мистецького розважального впливу лялькового театру, видав спеціальний наказ про розвиток мережі дитячих лялькових театрів. На виконання цього наказу Наркомос РСФРР відкрив по великих містах республіки курси готування ляльководців.

П'ять нових фільмів. Московським кінокомбінатом на його першій і другій фабриках закінчено виробництвом ряд картин.

Недавно на кількох закритих переглядах для кіноопрацівників і представників радянської громадськості була показана картина „Пишка“ за Мопасаном, поставлена М. Роммом. „Пишка“ — виключно злободенний і сучасний твір кіномистецтва, що ви-

криває справжнє лице міщанського патріотизму і шовінізму буржуазії.

Дуже високу оцінку дістала майстерність акторів Г. Сергієвої, А. Горюнова, П. Рєпіна, Н. Левітіної, що створили блискучі соціально окреслені портрети представників французької буржуазії, аристократії та лицемірного червця.

Великий інтерес становитиме також перша робота режисера — заслуженого артиста республіки Р. Н. Сімонова, що є постійним актором і режисером театру ім. Вахтангова. В своїй звуковій картині „Весняні дні“ (Ентузіасти) Р. Сімонов зі своїм співрежисером Татяною Лукашевич в теплих тонах малюють життя і побут радянської молоді. Герої картини — ентузіасти свого виробництва — вирішують позаплановим порядком випустити найнеобхідніші деталі для тракторного парку колгоспу підшефного комсомольському колективу. Відбувається ряд веселих комедійних пригод, і молодь з честью справляється з своїм завданням.

Здав свою картину „Повстання людини“ режисер Д. Мар'ян. Для його картини відбувається в Донбасі під час громадянської війни. Шахти Донбаса зруйновані й загоплені, робітники кидають свої насажені гвізди. Червоноармійські загони вибивають білих з Донбаса. Недавні командири й рядові бійці займають командні пости на господарському фронті. Іде боротьба за відбудовування Донбаса. На цьому фоні режисер розгортає велике полотно, показуючи, як із зростанням успіхів і досягнень соціалістичного будівництва ростуть і нові люди.

Картина „Хочу жити“ реж. А. Літвінова зроблена на матеріалі далекої окраїни Радянського Союзу. Вона показує жорстоку класову боротьбу на Чукотці в момент організації оленярських колгоспів. Найжорстокіший опір куркулів, що володіють багатотисячними табунами оленів і намагаються скористатися з темряви й неучтва чукців. Але і в цих далеких краях ростуть і міцніють нові соціалістичні паростки, проникає й сюди нова культура, зникають вікові забобони. Опір куркульства зламано й розбито.

І нарешті закінчено виробництвом першу спеціальну картину для дітей дошкільного віку „Самий грязний“. Це—короткометражка в комедійній формі, яка показує пригоди хлопчика-замазури, що не бажав митися й стежити за чистотою. Постава реж. М. Степанова за сценарієм С. Федорченка.

Реорганізація видавничої справи в галузі художньої літератури. За постановою уряду ГХЛ (Державне видавництво художньої літератури), „Советская литература“, „Время“ і ряд інших видавництв об'єднані в одне державне видавництво художньої літератури при Раді народних комісарів. На директора видавництва призначено Н. Н. Накорякова.

Це єдине видавництво створено „зважаючи на зростаюче значення художньої літератури в справі культурного піднесення та соціалістичного виховання мас, з метою поліпшення якості літературних творів і усунення паралелізму у видавничій роботі“.

Видавництва не зважали на вимоги, що визначалися зростаючим значенням художньої літератури. Тепер необхідно видати класиків, літературну спадщину минулого й одночасно дивинути вперед наші власні літературно-творчі можливості.

Добрати краще, видати його добре не в маленькім, а у великому масовому тиражі, перетворивши тим самим художню літературу на справжнє знаряддя соціалістичної творчості широких мас трудящих—саме в цьому полягає глибокий зміст реорганізації.

У цьому плані нове видавництво має випустити двадцять однотомників, завівши сюди видані твори російських та чужоземних класиків. Сюди увійдуть Гете, Гейне, Пушкін, Тургенев, Некрасов, Чехов, Шевченко, Гоголь та інші.

За вказівками т. Горького видавництво заоходжується біля випуску творів письменників 90-х років, письменників-середостатків—Решетнікова, Н. Успенського, чий твори були першими проблесками російської революційно-художньої літератури.

Заново випускає видавництво двотомник М. Горького.

Для масового читача видавництво випустило: „Громадянська війна в Австрії“ Іллі Еренбурга, оповідання Касіля, твори Павла Тичини та єврейського поета Іцика Фефера.

У плані найближчої роботи нового видавництва—випуск збірки оповідань Бабеля і четвертого тому „Піднятої цілини“ Шолохова.

Мають також видати у перекладі на російську мову збірку творів Івана Кириленка.

Готується шеститомник Пушкіна, з яких три томи виходять цими днями. Заплановано об'єднати всі літературно-естетичні твори Чернишевського й видати їх у трьох томах. Друкується в 30—40 тисячах однотомники Тургенева, Гоголя, Чехова, Пушкіна й Некрасова.

Найближчим часом вийде „Ревізор“ з новими ілюстраціями Кардовського, „Євгеній Онегін“ з ілюстраціями Коношевича, „Єгипетські ночі“, „Петербурзькі повісті“ з ілюстраціями Кравченка, три томи „Тихого Дона“ Шолохова.

Давши кращі, добре дібрані і старанно оформлені твори художньої літератури та довісив їх до нашого масового читача, видавництво виконає ті завдання, які покладено на нього ухвалою уряду.

Сліди кам'яної доби на Сахаліні. Одна з працюючих на острові Сахаліні радянських наукових експедицій знайшла залишки людської оселі неолітичної (кам'яної) доби. Серед останків—120 землянок, в яких мешкали первісні жителі острова, знайдено крем'яні наконечники до стріл, також сокири тощо.

Збірник: „Етнографія, фольклор, археологія“. Ленінградський відділ Всесоюзного товариства зв'язку з закордоном випустив англійською мовою збірник, присвячений досягненням радянської етнографії, фольклору й археології.

В збірникові вміщено статті найвідатніших наукових працівників: академіка І. Мещанінова, проф. М. Аздовського, Є. Кагарова, Д. Зелєвіна, Н. Моторіна та інші. В колах англійських учених збірник зустрінуто з великим інтересом.

Аналогічний збірник мають видати французькою і німецькою мовами.

ЗА КОРДОНОМ

АМЕРИКА

Над чим працюють письменники.

Джон Дос-Пассос відбудув трьохмісячну подорож до Восточної Індії, під час якої працював над третім томом своєї трилогії.

Майкл Голд працює над новим романом про американське безробіття.

Джозфіна Гербст працює над другим томом трилогії, що становить собою історію американської буржуазії і родини від часів громадянської війни до наших днів. Перший том „Жалю не досить“ вийшов недавно накладом видавництва Гаркорт-Брейса.

Джек Конрой — автор уславленого роману „Знедолені“ — працює над другим своїм романом. Для другої половини книги відбудуватиметься в Радянському Союзі.

Міо Брагін, співробітник ряду революційних періодичних видань, видає збірку оповідань про американське фермерство.

Стерлінг Бавен, автор збірки оповідань, закінчив роман „Мільяні поклади“ про гірників міжнародного району Північного Мічигану.

Грейс Лампкін, автор „Заради хліба“, роману про людину південних гір і текстильників, працює над другим романом про тих же людей.

Роберт Віткомб, голова Асоціації безробітних письменників, закінчив автобіографічний роман, що змальовує життя робітників Америки.

Вольтер Сноу, молодий робітник — письменник, закінчив роман „Марчетті чудовий“ про крах американських банків.

Норман Меклоуд видає накладом Нью-Йоркського видавництва першу збірку віршів „Обрій смерті“. Тематика збірки: Захід, де минула юність автора і частково промисловий район Сходу.

Г. Г. Льюїс, що недавно випустив третю книгу поезій „Спасіння“, видає чергову збірку поезій.

Джон Вікслі, що в 1933 року відвідав Радянський Союз, автор п'єси „Сталь“, видає нову п'єсу — „Вони не помруть“ — про юнаків Скоттсборо.

Американські критики про класичну літературу. Буржуазна Америка, країна „бізнесу“, передовсім, давно звикла вимірювати культуру, як і інші в диблаг життя, в футах і дюймах, долларах і центах. „Культура“, яку свого часу американці змушені були лишити Європі, стала для них кращим, який треба відкупити для себе з собою багатства, престижем і принадою.

Таке ставлення до культури відверто виявляється в таких американських нововведеннях, як, наприклад, „Інституція книжкова полиця“, спочатку задумана одним з президентів Гарвардського університету, а потім заведена до життя у заповідними видавцями. Вважається, що на цій маленькій полиці діловий, зайнятий американець знайде всю „культуру“ в скороченій і систематичній формі.

Численні підприємства надзвичайно багаті, поширюючи в пресі об'яви про те, що кожен американець може опанувати „культуру“, передплативши серію брошур, що містять в собі все краще, що є в сучасній науці. Всі ці реклами обов'язково підкреслюють роль культури, як козира в питаннях „бізнесу“. Здебільшого ці об'яви оповдають, як новоспечена „культурна“ молода людина, обідаючи з своїм хатняком — наймачем, з незвичайною легкістю провадить бесіду про відродження, про перуанське гуано, про полюбовницю Наполеона, про піраміди й про Ібсена. Хазяїн вражений його „культурністю“, залучає його до своїх компанійовів. Тон цих об'яв — не карикатура; він загальнопоширений і має не менше поширення в Іельському та Гарвардському університетах.

Так писав свого часу про ставлення буржуазії Америки до питань культури американський письменник Волд Френк у своїй книзі „Наша Америка“.

Останні роки американського життя внесли до цих рядків певні історичні поправки.

Справа тут не в утилітарно-діловому ставленні до того, що стовідсотково-буржуазний американський ви-

давещь або літератор вважає культурою; це ставлення зберігається у них і тепер. Справа в тому, що за роки кризи „культура“ в значній мірі втратила свій попередній характер „ділового козиря“ тощо. Маючи перед очима сотні тисяч безробітних або напівбезробітних учителів, інженерів, лікарів і т. д., рядовий американець починає боятися культури, відчуває її, як непотрібний і небезпечний тягар.

За яскраву ілюстрацію зміни, що сталася у ставленні до культури, може правити незвичайна анкета, яку провів американський буржуазний тижневик „Nation“ (Harid). Широко поширювані в минулому списки та анкети про „10 кращих книг світу“ були улюбленим способом американської видавничої реклами; на цей раз темою анкети „Nation“ стали „10 книг, які я не читав“.

В цій анкеті взяли участь когифей американської буржуазної критики: відомий літературознавець Карл ван Дорен; Г. Л. Менкен, колишній редактор „American Mercury“ (Американський висник); Джін Натан, театральний критик, співредактор „American Spectator“ (Американський глядач); Гаррі Ганзен, літературний критик нью-йоркської газети „World“ (Світ); літературний редактор „Herald Tribune“ Бертон Раско; співредактор „American Spectator“ Ерст Бойд і інші.

Майже всі учасники анкети без винятку змагалися в прагненні переконати читача „Nation“, що їхня на-

читаність нікчемна, що вони насправді мало читали, а якщо й читали, то не дочитували до кінця.

Г. Л. Менкен „повинен просити вибачення не за те, що полишив багато прогалин у своїй освіті, а за те, що надто багато прочитав“...

„Список книг“, не читаних „проводирями“ американської критики, всеосяжний: Еразм Роттердамський і Гете; „Дон Кіхот“ Сервантеса і „Божествена комедія“ Данте; Карлейль і Нінше; Джордж Еліот і Теккереї; Флобер і Золя; і нарешті з російських письменників — Достоевський і Пушкін.

Анкета справила враження.

Зі слів редакції „Nation“ багато читачів звернулося до неї з листами, пишучи, що вони, „прочитавши ці визнання професійних літераторів, почувають себе тепер набагато спокійніше, не відчуваючи гризоти“.

Відомий американський критик Джон Гейнс Голмс (не брав участі в анкеті) надіслав до журналу такого листа: „Я прочитав вашу анкету „Книги, яких я ніколи не читав“. Тепер я знаю, напевне, чому наша сучасна літературна критика така жахлива; чому книжки, що не визнаються ані добрим стилем, ані хоч скільки значним змістом, проголошуються в нас шедеврами, а нікчемні письменники заводяться до списків невмирущих! Хіба це не зрозуміло? Адже наші критики ніколи не читали жодного дійсно великого твору, — звідки ж їм після цього сміти відрізняти талановитий твір від нікчемного?“.

ЯПОНІЯ

З поля революційної літератури. Японська революційна література протягом свого понад десятилітнього розвитку перебуває під великим впливом радянської літератури — найпередовішої в світі.

Робітничий клас Японії і його письменники завжди з величезною увагою стежили і стежать за зростанням і успіхами СРСР.

Майже всі найзначніші радянські літературні твори, як от твори Максима Горького, Серафимовича — „Залізний потік“, Вс. Іванова — „Бронепоезд“, Павфьорова — „Бруски“, Шолохова „Тихий Дінь“, „Піднята цілина“, Новікова-Прібова „Пусіма“ тощо

вже перекладені на японську мову дуже популярні і користуються великою любов'ю у робітничих і селянських мас.

На японську мову перекладено понад двадцять радянських п'єс, серед них „Мати“ Горького, „Ричи Китай“ — Третьякова, „Розлом“ — Лавреньова, „Воздушний піріг“ Ромашова, „Луна“ і „Штори“ — Біль-Белоцерковського, „Бронепоезд“ — Вс. Іванова, „Місто вітрів“, „Хліб“ Біршона, „Страх“ — Афіногенова і інш. Всі вони показані японському глядачеві великими революційними професональними театрами, що входять до японської секції Міжнародного об'єднання револю-

ційних письменників в Токіо, Осакі і інших містах. П'єси ці завжди гаряче і з піднесенням зустрічав глядач.

Треба відзначити, що вплив радянської літератури на маси, після першої вихватки японських імперіалістів у Манчжурії проти Радянського Союзу не тільки не послаб, але ще більше посилюється. Цей факт свідчить про те, що широкі маси вже розуміють, хто їх дійсний ворог, розуміють, що їх ворог, не в країні Рад, а що привидями і організаторами війни є генерали і фашисти.

Одним з найважливіших завдань японських революційних письменників є допомогти розбити інтриги імперіалістів і боротися за оборону Радянського Союзу шляхом створення творів про радянську дійсність, творів, що революціонізують трудящі маси, що стоять проти грабницької війни в Китаї.

„Військові заводи“ — роман Савамото про антивоєнні настрої робітників одного з великих військових заводів та їхню сміливу боротьбу під проводом компартії Японії; багато оповідань Куросіма про невдоволення японських салдатів; збірка антивоєнних п'єс, випущена в світ пролетарським театральним союзом, — ось книги, що показують, як японські революційні письменники, не вважаючи на надзвичайно тяжкі умови, дійсно виконують своє найважливіше завдання.

Велике значення має п'єса Хісалто „Нафтові поля Північного Сахаліну“. П'єса використовує інтриги японських імперіалістів, що намагаються перешкодити виконанню п'ятирічки в нафтовій промисловості на радянському Сахаліні; змальовує взаємовідносини і зближення японських робітників з радянськими.

Існування спілки діячів мистецтва „японців“ — військово-фашистська культурна організація, що ніби має понад десять тисяч членів, — типовий приклад того, як буржуазія мобілізує широкі прошарки художників, щоб втягнути маси робітників і селян у війну.

З другого боку, репресії ворогів

„Закон про охорону громадської безпеки“, що кондує кіба що з середньовічними законами Німеччини, буде незабаром переглянуто для того, щоб ще більше поширити переслідування робітників лівого культурного руху.

Треба сказати, що шлях революційних діячів мистецтва Японії дуже тернистий. З весни 1932 року почалися і тривають арешти видатніших учасників революційного культурного руху. Видання революційної літератури і ставлення революційних п'єс забороняється. Забороняється також збори, мітинги, засідання. Внаслідок цих репресій революційні організації дуже потерпіли.

Союз пролетарських письменників Японії у відповідь на заборону свого органу випустив десять нових революційних літературних журналів.

20 лютого 1933 року міжнародна революційна література втратила одного з найбойовіших і найталановитіших борців за комунізм — молодого японського пролетарського письменника Кабаясі.

Кабаясі — автор ряду романів: „Краболовна шхуна“, „15 березня 1928 року“, „Відсутній поміщик“, „Заводський осередок“, „Товариш з районного комітету“ і інших творів — зумів передати в них всьому світові життя й боротьбу японського пролетаріату.

І коли Токунага — автор романів „Вулиця без сонця“, „Токіо — місто безробітних“ і інших, передовий письменник робітничого класу Японії, був робітником друкарні і жив на тій же вулиці без сонця, яку списав у романі, — Кабаясі почав свою літературну діяльність банківським службовцем, і все його життя видатного партійного письменника, що загинув на своєму революційному посту, є типовим прикладом того, як японська інтелігенція включається до революційного руху.

Щоденні репресії, утиски не страшать і не спиняють активної діяльності революційних письменників, театральних діячів і художників Японії, вони сміливо йдуть вперед — шляхом утворення радянської Японії.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА К.Д.У.
Іл. № 652

Відповідальний редактор — І. Кириленко

Видає — в-во Література і Мистецтво

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

БІБЛІОТЕКА

Державне Видавництво
„Література і Мистецтво“

РОЗПОЧАТО
ПЕРЕДПЛАТУ на 1935 рік
НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ВИДАННЯ

РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

— Журнал літератури, мистецтва й критики —
Орган Оргкомітету спілки радянських письменників України
ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 12 РАЗІВ НА РІК ОКРЕМИМИ КНИЖКАМИ

Умови передплати: на рік—18 крб., на 6 міс.—9 крб., на 3 міс.—4 крб. 50 коп.

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЖУРНАЛ містить кращі зразки художньо-літературної творчості письменників України, братніх республік Союзу та закордонних революційних і пролетарських письменників

Умови передплати: на рік—18 крб., на 6 міс.—9 крб., на 3 міс.—4 крб. 50 коп.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ

ЖУРНАЛ бореться за більшовицьке мистецтво, за радянську літературу, за бойове марксистсько-ленінське літературознавство

Умови передплати: на рік—18 крб., на 6 міс.—9 крб., на 3 міс.—4 крб. 50 коп.

СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ
РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Орган Оргкомітету спілки радянських письменників України

ЖУРНАЛ містить романи, повісті, оповідання, нариси, розраховані на робітничий актив та трудящу інтелігенцію

Умови передплати: на рік—18 крб., на 6 міс.—9 крб., на 3 міс.—4 крб. 50 коп.

ЗА МАРКСОЛЕНІНСЬКУ КРИТИКУ

— ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ —

висвітлює проблеми марксоленінської критики, питання нацкультбудівництва, літературно-мистецької політики та літературознавства, питання теорії й практики книжної справи, містить огляди книжкової продукції, регулярні огляди журналів тощо.

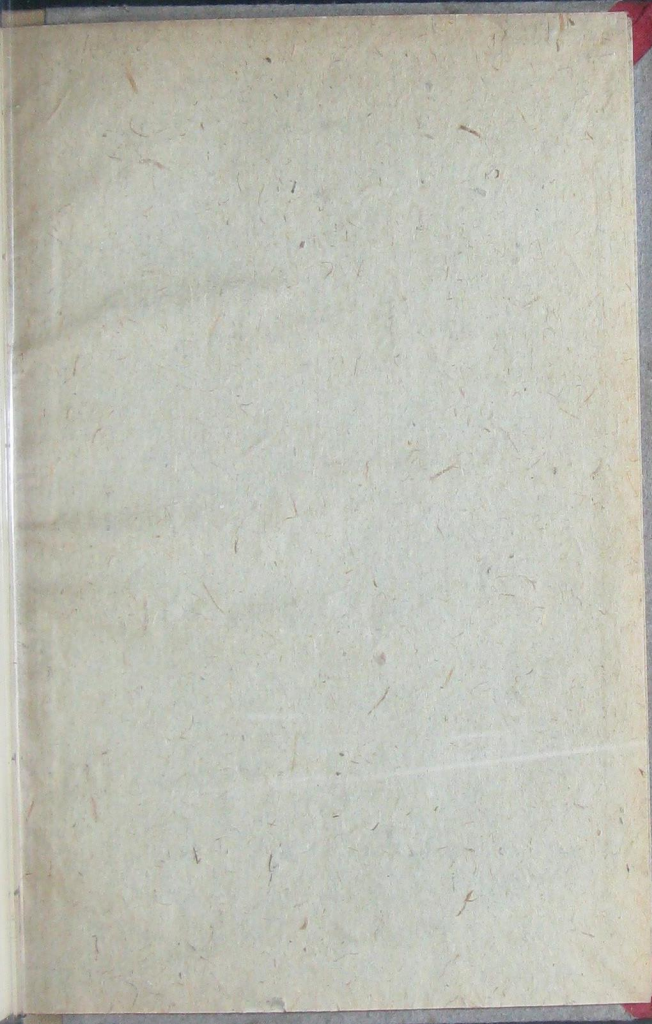
Умови передплати: на рік—18 крб., на 6 міс.—9 крб., на 3 міс.—4 крб. 50 коп.

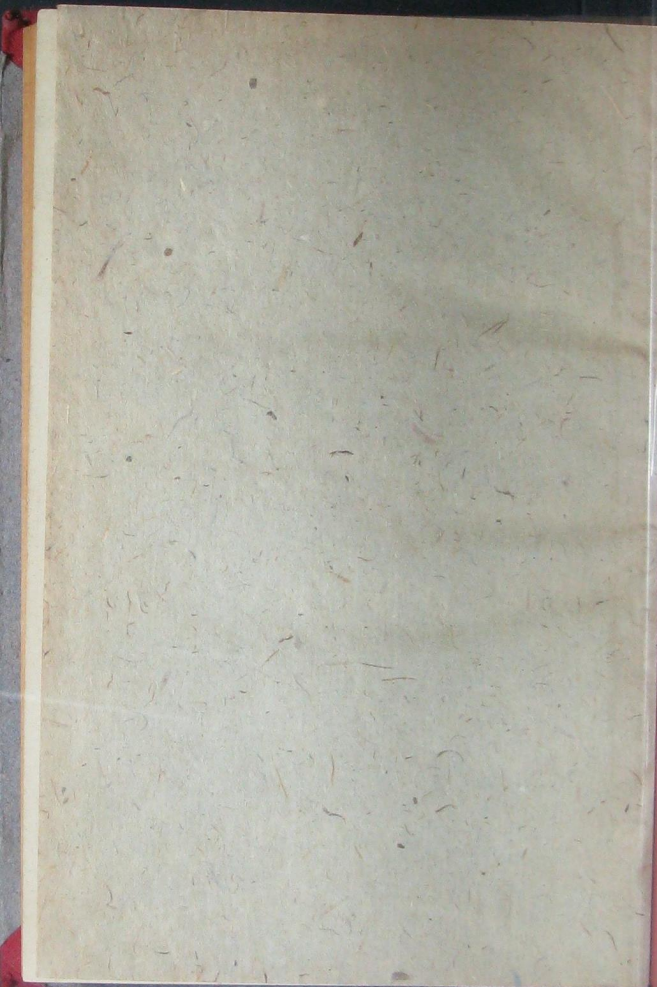
Передплату здавати поштовим філіям, газвїдділам та листоношам Союздруку, вид-ву „ЛІМ“ (Харків, Сергієвський майд., № 7) і книгарням та кіоскам Укрнигоцентру.

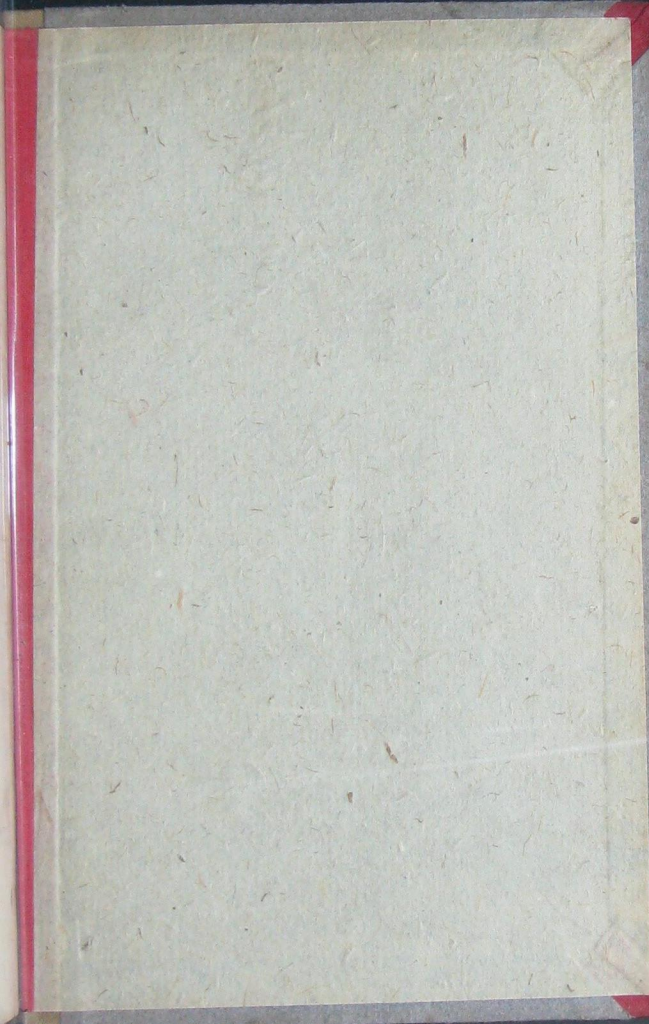
ПОСПІШІТЬ забезпечити себе літ.-художніми і мистецькими журналами.

Здавайте передплату на весь рік, що гарантуватиме своєчасне одержання журналів

Ціна 1 крб. 50 к.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00614179 6